

Kriaunu ragano pašalėj

Svečiuose pas Kriaunu etnografijos muziejaus vedėją Algimantą RAUGIENĘ, neoficialiai vadinamą Ragana, Dangirutę GIEDRAITIENĘ ir Liudvikas GIEDRAITIS.

L. G. Rimbai ar juokais, bet mums prisistatėt – *Kriaunu ragana*. Ar Jus ir kiti taip pavadina? Nepykstat?

A. R. Pradžioje lgy ir žeisdavo, nes man gi regis: ką darau – tik gera, bet dabar pripratau.

L. G. Kokį turinį Jūs teikiat šitam žodžiui? Koks, dabartiniu supratimu, žmogus, kurį taip vadina?

A. R. Aiškinčiau šitaip: žmogus, turintis išskirtinių gamumų kitiems žmonėms padėti, bet – truputį neiprastu būdu. Arba: žmogus, kuris užsiima netradiciniu gydymu, arba – tas, kuris buria iš kortų, iš taro kortų, kavos tirščių... Žmonėms visa tai nesuprantama, tad ištaria *ragana*, – ir viskas aišku.

L.G. Ar daug tame žodyje neigiamo turinio?

A. R. Man asmeniškai jis teigiamas. Bet mane ir *varažnike, burtininke, šeraunyke, muziejine* vadina.

L. G. Atsižvelgiant į tai, ką veikiat, kaip gyvenat, – kuo pati save laikot?

A. R. Pagal sertifikatą, turėčiau vadintis bioenergetike. Esu Arūno Varanavičiaus, Algirdo Šeškaus, nepapras tai gero žmogaus, kuris mums lgy ir guru, mokinė. Pas A. Šeškų važiuoja gydytis žmonės, kai ligoninės nebegali padėti... Tai štai ir aš tokia: ir pagydau, ir padedu. O tai tuo pačiu labai gera mano tvarkomo muziejaus reklama.

L. G. Ar Jūs savo gebėjimus perėmėt iš tėvų, senelių?

A. R. Mano senelis buvo unikalus, talentingas žmogus: kalvis, pasakorius, oratorius, geros širdies. Na, ir turėjo vieną bruožą: jeigu jau mato, kad daiktas padėtas bėgai, būtinai ji perdeda pas save geresnėn vieton. Manau, kad bent štās bruožas man persidavė šimtu procentų.

L. G. Viską tempiat į muziejų...

A. R. Kai grįžo iš karos sužalotas, sužeistas, jis žolelėm pats išsigydė. Buvo tradicijų žmogus, žinojo daug dainų, mīslį, patarlių, bet aš tuo metu dar buvau maža ir kvaila. Tačiau jau trejų metukų būdama, mačiau kaip senelis gydo epilepsiją. Ogi – šlapimu: savo kanelį atidaro tiktais, čiurkšlę paleidžia *tetulās* burnon – ir to *tetulā* atsikelia iš mirties taško! Ir dar viena Dievo dovana man buvo duota – labai įdomūs ir keisti giminaičių santykiai. Tarkim, tetulė išvirė seneliui kojinę vietoj jukos. Tas pjauna pjauna ir negali įpjaut to „kraujo“ gabalo. Paskui su šakute pakabina, žiūri – *pančiaka*... Aš viską akylai stebėjau...

L. G. Rinkdamas tautosaką, esu užrašės ne vieną dešimtį pasakojimų ir apie *raganius, burtininkus, šeraunykus,*

galiu pasakyti, kad visi jie gyvena kažkur toli, pakrašty, pašieny – prie Latvijos, prie Gudijos, arba ir pačioje Latvijoje, Gudijoje, bet būtinai – pakrašty. Kodėl? Ar neatsekat kokių dėsningumo?

A. R. Kai dabar pasakėt – gi tikrai taip. Ir tos gi Kriaunos – Dievo ir žmonių pamirštas kraštas, tikra pašalė, autobusai, ir tie ne kasdien atvažiuoja, „Pėsciąjų dienų“ daug. Nuošalumas iš dalies, matyt, ir nulemia tokią žmonių poreikį. Be to, esu kultūros darbuotoja. O nuošalioje vietovėje tokia padėtis įpareigoja daug daugiau nei įprasta manyt. Čia turi būti daug „platesnio profilio“ žinovė. Ateina kokia motertyė ir skundžiasi: karvė serga, veterinorius nieko neranda, bet karvė serga, pieno neduoda, kas jai yra? Štai ir turi būti žinovė.

L. G. Kodėl būtent į Jus kreipiasi?

A. R. Nagi, ne pirmą ir karytę išgydžiau.

D. G. Ar Jūs tokiais atvejais einat pas karvę?

A. R. Ne. Man gana to, ką besiskundžiantys pasako. Gyvulėliui tiek pat, kiek ir žmogui, reikia ir meilės, ir švelnumo, ir dėmesio, globos, švarumo, priežiūros. Aš tik primenu žmonėms, ką jie patys žinojo, bet, matau, ne visada darė.

D. G. O kaip, kodėl Jūs tai nuolat žinot?

A. R. Aš žinau iš senų laikų: iš senelio pasakojimų, iš mamos, ir net nežinia iš kur. Nesuprantu, kodėl, bet visa, ką esu kada nors girdėjusi, mačiusi, man nepasimiršta. O ir dabar, pavyzdžiui, važiuoji autobusu su kaimo bobelėm, tai jos tiek įdomių dalykų pripasakoja, tik reikia mokėti išgirsti, mokėti *klausytis*. Išlipu iš autobuso ir kartais net nepaeinu – tiek daug informacijos galvoj susitelkia, visokeriopos kaimo išminties... Man būna graudoka, kai seni, pagyvenę žmonės, kurie turėtų būti labai išmintingi, nežino labai paprastą dalykų, net – kaip pagydyti karvę nuo nužiūrėjimo, blogų akių.

D. G. Argi tikrai lig šiol galima „nužiūrėti“?

A. R. Bloga akis gali nužiūrėti. Apsaugok, Viešpatie, susidurti su blogu žmogumi.

D. G. Kaip tokį atskirti, kaip nužiūrima?

A. R. Tokį galima nujausti. Kaime blogas žmogus tuož veržiasi tvartan prie gyvulių: ot tai, ar turi viščiukų, kokie tavo gyvuliai... O reikėtų gerbti kiekvieno kiemo, kiekvienos sodybos suverenitetą. Jei šeimininkė nekviečia pasižiūrėti jos gyvulėlių, tai ir nereikia. Net gėlių iš svetimos sodybos pačiam negalima skinti ar rauti, net jei šeimininkė

leidžia. Kartą užsimiršus pasiroviau iš dukros kiemo mėtų – netrukus pas ją neliko nė vienos: išnyko, išnešiau... Nužiūrėjimą sunku paaiškinti, bet jis tikrai yra. Yra ir priemonių prieš jį. Pirmutinis vaistas gydyti nužiūrėtą gyvulėlį ar mažą vaikutį – iš burnos apipurkštį vandeniu: savo bioenergija pakrauti tą vandenį ir apipurkštį nužiūrētajį, jo galvą.

L. G. Ir bet kas taip gali padaryti, bus veiksminga?

A. R. Bet kas. Ir praeina.

L. G. Kaip tai paaiškinama?

A. R. Žmogus į bet ką žiūrédamas, tuo pačiu „užmetą akį”, palieka akių, žvilgsnio energiją, gerą ar blogą, sunumą ar lengvumą. O šeimininkė savo bioenergija nuimatai, atstato nužiūrėtojo suardytą bioenergetiką, ir viskas susitvarko.

L. G. Kur čia tada „raganystės” paslaptis, jei viskas taip paprasta ir kiekvienas gali padaryt?

A. R. Ot, matot, žmonės nežino... Nužiūrėjimo reiškinys labai dažnas ne tik kaime, ne visi žmonės geranoriški. Kartais nei iš šio, nei iš to pradedu jaustis blogai, ima galvą skaudėti: aišku, kažkas „užmetė negerą akį”, reikalinga biokorekcija... Akys, mintys – didelė jėga. Kai, pavyzdžiu, einu pro čia vadinamą elitą, pijokus, susirenkančius prie parduotuvės, ir nekreipiu į juos dėmesio, tai jie ir pasišaipo, pakrizza, net ima keiktis, ko aš labai nemégstu. Bet kai tik pradedu eiti atitinkamai nusiteikus prieš juos – be mat išsilaksto... (Pašnekovų gražus juokas – L. G.)

D. G. Matyt, strėlės lekia iš Jūsų...

A. R. Jie tai jaučia ir vengia manęs. O aš tik džiaugiuosi: bent tokie manęs bijo.

L. G. *Ragana* – nuo žodžio regėti, matyti, žinoti, gal nujausti, ko kiti tuo metu nežino, nejaučia. Ar Jūs ir šia prasme pateisinat savo vardą?

A. R. Atvirai sakant, nelabai aš suprantu, kas yra tas *raganavimas*. Bet, Dieve, kaip kartais sunku: pasižiūriu kitakart į kortas ir matau: kažkur visai šalia žmogus miršta arba tuoj mirs. Kankinuos, paskambinu draugams, pažystamiems – visiems viskas gerai. Klausia, kodėl skambinu. Negaliu gi aš sakyti, kad matau žmogaus mirtį... Bet ateinu į darbą ir paprastai sužinau, kad kažkas iš pažįstamų mirė... Nežinau ir man niekas negali paaiškinti, kodėl mirties vibracijos tokios stiprios.

D. G. Ar mirties daugiau nei džiaugsmo?

A. R. Mirties daugiau... Dažnai matai, kad žmogui arėta grėsmė, nelaimė, o niekuo negali padėti... Kankinies, stengies nuraminti žmogų, ši tą patartி, nes tiesos apie mirtį jokiu būdu negali sakyti: gali užkoduot mirčiai.

L. G. Pasakojimuose apie raganus, čeraunykus vis užklausiamą: „Kokia galia tu dirbi?” Norėčiau ir aš, jei galima, Jūsų to paklaust.

A. R. Nežinau. Bet mačiau ir kunigo Mikutavičiaus mirtį. Yra liudininkų, galėtų patvirtinti. O kaip tai atsitinka, nežinau. Man ir pačiai tai būtų labai įdomu.

L. G. Kaip matėt kunigo Mikutavičiaus mirtį?

A. R. Prisimenu, prisikviečiau Jį ir Jo bažnyčios chorą

į Kriaunas. Giedojo mūsų bažnyčioj, muziejuj buvo. Kuニigas pakvietė atvažiuot pas jį, parodysis savo kolekciją. „Atvažiuokit, – sako, – mano durys Jums visada atviros”. O man tada – mintis: „Jézau gi, žmogau, – tai aš nespesi... nespesi, nes tavęs jau laukia mirtis”. Ir taip gėda pasidarė tos minties, taip bloga nuo jos: kaipgi išdrīsau šitaip pagalvoti apie tokį žmogų... Praėjo kokie du menešiai – sužinojau dabar visiems žinomą tiesą... Daug yra nepaaiškinamų dalykų. Nežinau ir aš, kaip tai reikia aiškinti... Man tik malonu, kad žmonės į mane kreipiasi dėl savo bėdų, rūpestelių. Ateina kartais: neramu, sako, nežinau kur dėtis, gal ką gali pasakyti, gal kuo padėt... Šitose Kriaunose vargu ar būčiau ištverusi, iškentėjusi, jei ne toji Dievo dovana, džiaugsmą teikianti galimybę padėti. Per tai ir žmonės man savaip padeda.

D. G. Kada, kaip Jūs pajutot šitą savo galią?

A. R. Buvau priversta pajusti... Matyt, nuo seniai tie dalykai yra manyje, bet, sakytum, buvo nejsisamoninti, nesusisteminti... Ir tik prieš keturiolika metų... Aš turėjau žūti, bet likau gyva, tris kartus teko ištverti klinikinę mirtį. Artimų žmonių išdavystė privertė iškentėti devynis pragaro ratus... Ir dar: turėjau sudegti su visu namu Bradėsiuose. Per pusantros valandos viena užgesinau gaisrą. Stebuklas: be vandens, tiesiog sniegu. Dėjau ant degančių žarijų ir šaukiau, rėkiau... Tik vėliau perpratau tą bioenergetikos dėsnį: kai iš visų jėgų visus šventuosius šauki, rėki – didelė slopinanti energija, kuri man ir padėjo ugnį prigesinti. Kita vertus, ką gali žinot, gal ir šventieji prisiđejo... Per tris kambarius reikėjo išbėgti į lauką, prisigramdyti sniego, kruvinom kopėciom, nes buvau prasikirtus kolas, kelius, vėl ir vėl kopti į antrą aukštą... Tik kai baigiau gesinti, pajutau, kad man kažkas kaba nuo delnų... Basa išbėgau per sniegą prie kelio, dvi mašinos mane aplenkė, stabdžiau, nė viena nesustojo, matyt, pagalvojo – kokia alkoholikė ar durnė su naktiniais marškiniais visa kruvina laksto palaidais plaukais. Labai buvau nusivylus. Atrodė, nieko kito ir nebeliko, tik mirt... Vis dėlto apsiaviau kamašelius, nuėjau pas kaimynus, kurie net persigando, mane pamatė. Kaimynė labai gražiai, sumaniai elgési su manim, kaip su mažu vaiku, davė išgerti kažko spirituoto, numazgojo kraujus... Antrojo laipsnio rankų ir kojų nudegimą turėjau... Dabar, kai vaikštau per stiklų dūženas, žmonės sako: matai, ji padus, kojas nudegė, tai bepigū jai per tuos stiklus vaikščiot... Taigi esu lyg naujai gimus, pasirinkus gyvenimo ir visiško savarankiškumo kelią, nes mačiau: bet kuriuo atveju – vis tiek būsiu nesuprasta. Tada ir pajtau, kad tokia galiu padėti ir kitiems.

L. G. Būtent kaip Jus pakeitė tas gaisras, ką davė Jūsų „burtininkavimui”, supratimams?

A. R. Pirmiausia – supratau, kad žmogus kritiniu atveju gali padaryti stebuklus (duok, Dieve, kad tų kritinių atvejų nebūtų). Supratau, kad žmogus privalo būti stiprus ir kad nereikia laukti iš niekieno pagalbos... Viena iš tų mašinų buvo policijos mašina, o net nepasidomėjo, kas čia

man atsitiko: moteriškė – viena kruvina basa šeštą valandą ryto... Supratau – tik pačiai teks nugyvent gyvenimą ir jį įvertinti. Bioenergetikos paslapčią dar nežinojau, bet tikrai jutau, kad kažkokia trečia nepaiškinama jėga man padėjo. Atrodė, kitaip jokiu būdu nebūčiau užgesinus to gaisro: visas viršus, kur buvo sausi spalai, lapai, degė... Po to gaisro pradėjau labiau domėtis aplinka, gilintis į paslaptis, susidraugavau su gyvulėliais, atrodė, ēmiau suprasti juos, o jie – mane, atsirado pažinčią, draugų. Tada tarsi būtent man į Kriaunas atvažiavo Sinicinas: skaitė paskaitą būtent apie mano astralą ir mano ufonautą, su kuriais kontaktavau. Mačiau skraidančius objektus...

L. G. Kas, anot Jūsų, tas astralas?

A. R. Darinys kažkoks. Sunku pasakyti, kokia tada buvo mano būsena, vos neišsikrausčiau iš proto. Va. Na, toks drugio aukščio darinys,

tik be sparnų: jis mušė, pešiojo, kankino mane mano molinėj gryčiukėj, o aš nesupratau, už ką. Skauda, priešinuosi, bet jis negailestingai taso ir aiškina: turtinga niekad nebūsi... tau negalima imt pinigų... gydysi žmones... Galvoju, kaipgi aš gydysi, joks daktaras esu, matyt, tikrai kraustausi iš proto... Paskui matydavau, kaip atskrenda kažkokie šviesuliai: gyvos ugnies vamzdeliai kažkokie, keisti dariniai... Ir vis kažkas liepdavo išeiti iš gryčiukės. Iš visų jėgų laikiausi, néjau. Vis apie trečią valandą nakties. Beldziasi, šaukia vardu, kaldrą traukia... Vieną kartą apsiplendžiau: jeigu rytoj vėl šauks, eisiu ir pažiūrēsiu. Ir – niekas nebešaukė.

L. G. Tarp kitko – labai tipiškas daugelio žmonių pasakojimas apie tai, kaip atsigulusi žmogų slegia (slogutis, sako), kaldrą nuo kojų traukia... Kokios tai jėgos? Kaip Jūs aiškintumėt?

A. R. Bioenergetinės struktūros, kurias galima tik jausti, o matyt – ne.

L. G. Minėjot apie ufonautą...

A. R. Vis sapnuodavau, kad skraidau po kažkokius sidabrinius tunelius ir man kažkas kartoja: prie nieko prisiliesti negalima, turi būti tik ore, matyt konstrukcijas, darinius, labirintus – iš oro. Po to ufonautas atsirado... Dar neseniai teko skraidyti: tiesiog prieš miegą prašau, kad leistu paskraidyti, parodytą pasaulį... Tai labai geras poilsis.

L. G. Sakėt, matėt ir skraidančius objektus.

A. R. Ir mano vyras, ir mūsų felceriukė matė: kažkoks šviečiantis pailgas daiktas susisuko į ratą ir dingo. Ir kaimynė, kai gyvenau molio gryčiukėj, matydavo: kažkas šviečia virš mano namų ir net jau visą kiemą apšviečia. Sako,

Algimanta Raugienė su Mištūnų kaimo žolininkėmis per 1998 m. pasauly lietuvių dainų šventės Folkloro dieną.

įbėganti į namus, šaukianti namiškius pažiūrėt, o tie nieko nematą... Stebėdavausi ir aš: kaipgi jie nieko nemato!

L. G. Kada ir kaip pradėjot įsisämonint, atrast savo tas „raganiškas“ galias, gydymą, kurio imtis Jums liepė astralas?

A. R. Po gaisro, prieš dešimtį metų. Buvusiam muziejaus direktoriui netyčia „numačiau“ jo mirti. Taip ir pasakiau: „Žmogau, kai tu mirsi, aš tau negalésiu atnešti gėlių. O mirsi tu tuo“. Buvau labai iširdus ant jo. Netrukus taip ir atsitiko. Dėl to iki šiol skaudžiai išgyvenu. Bet tuo metu man pačiai tai buvo staigmena. Dar: buvo toks advokatas, per mūsų su vyru skyrybas elgęsi, man atrodė, labai negražiai. Pusę metų jaudinausi: kaip toks negeras žmogus gali žemėj gyventi, na, kaipgi šitaip galima!.. Mano naivumui nebuvo ribų. Nelinkėjau jam mirties, bet vis pagalvodavau – kaipgi tokiam žmogui gyvent, kiek jis dar blogo pridarys žmonėms – papirkinėjamas! Netrukus sužinojau, kad šitas advokatas mirė. Raminau save: čia toks sutapimas. Paskui – daug išgyvenau dėl vieno mane nuskriaudusio gydytojo: na, kaipgi taip galima gyventi, kaip galį būt toks gydytojas... Ir jis žuvo... Nesieju jų mirčių su kokiu nors savo poveikiu, bet sakau – tai buvo pirmieji to matymo, tos „aiškiaregystės“ pasireiškimai.

L. G. Šitaip šnekantčiai žmonėmis, tiesą sakant, gerokai nepasitikiu. Tokių buvo ir šių metų ramuviečių stovykloje Bradesiuose: va, jie tą ir tą numatė, nes tokios ten energijos éjo, nes tik tokiuose taškuose susidūrė, nes būtent taip ir turėjo atsitikti, tai buvo dėsnингa... Bet visada šnekama po nelaimės. Kodėl gi jie, gudragalviai, neispėja, nepasako – prieš nelaimę?

A. R. Žmonės tokį dalykų nepaklauso. Galiu pateikt ir lemtingų pavyzdžių. Atvažiavo kartą ponios iš Daugpilio. (Su Daugpilio poniom mes labai dažnai bendraujam.) Va. Ir tokia – raudonais plaukais... (Visada sakau: tik nedėžykit plaukų raudonai, nes raudona spalva traukia ugnį, lyg ir perspėja žmogų laukia greitas sudegimas. Išnykimas, mirtis. Net išsigąstu, pamačius moterį raudonais plaukais.) Tai va – Daugpilio universalinės vedėja, visa auksuota... Ir aš pamačiau: neilgai gyvens, ne daugiau pusės metų. Bet kaip jai galėjau tai pasakyti! Perspėjau tik: nevažiuokit į trečią kelionę, saugokitės savo jauno giminaičio, neprisileiskit jo nė iš tolo. Ir vėl: nevažiuokit į trečią kelionę. Bet ji vis tiek sugalvojo keliauti į Japoniją, grįžo iš ten per Rygą, papraše savo dvidešimtmečio, nesenai gavusio teises giminaičio, kad nuvežtų į Daugpili. Elgesi būtent taip, kaip buvau įspėjusi nedaryt... Pateko jų mašina po autokarui, ir abu žuvo. O vieną daugpiliškį per kitus čia atvažiavusius buvau prašiusi perspėti, kad ji gali nušaut, tai tik pasišaipė: negali taip būt, jis gerai saugomas. Sakau, nesijuokit, ji dviem kulkom nušaus... Po kurio laiko, žiūriu, atvažiuoja limuzinas juodais kaspinais (Latvijoje taip priimta per laidotuvės). Išlipa to kooperatyvo prezidentas: „Viskas atstiko taip, kaip sakėte“. Labai jau nemalonu buvo... O vieną žmogų (mačiau, kad neilgai gyvens) paraginau: žmogau, skubinkitės nuvažiuoti pas savo motiną Izraeli: nelaukit né dviejų mėnesių. Jis gal pamanė, kad taip šneku dėl jo senos motinos, ir nenuvažiavo... Kartais ima kankinti nuo jautės: Jézau, kažkas kažką apvogė. Vėl man, ne kam kitam, teks atkentėti: atvažiuos, kad padėčiau surasti vagis. Praeina diena – nėr. Lyg ir darosi ramiau. Bet, žiūrėk, ir vėl tas nujautimas... Na, ir būtinai atvažiuoja... Užsimerk iki kitąkart ir matai, kaip atrodo žmogus, kuris pavogė. Betgi reikia įkalčiu, reikia įrodyti. O – kaip? Nesenai Pakriaunių kaime, už Obelių, – ketvirtą arklių pavogę. Nupasakoju, kaip tas arkliavagis atrodė: juodas, akys pastatytos...

L. G. Ar Jūs galėtumėt paaiškinti, kaip tai matot?

A. R. Ne. Atvažiuoja moterys skūsdamosios: vyros išejo iš namų. Žmonų, kurios dar tebemyli savo virus ir neketina jiems keršti, paprasau atvežti jų vyru nuotraukytes... Na ir – gal septynis „parvariau“ atgal pas savo žmonas. Bet reikia dirbt, reikia labai labai sunkiai dirbt.

L. G. Kaip?

A. R. Nagi, kai nuotraukytė turi, tai gali gi paveikti. Nuotrauka – tai žmogaus fantomas... Jei žmonos atsi veža arbatos žolelių, – užkalbu tiems ilgapeniam, kaipgi juos pavadinti...

L. G. Ramuviečių stovykloje Bra-

desiuose šnekėjot, kad pikto žmogaus niekada negali paveikti, jam bus tik atlyginta.

A. R. Taip. Jeigu ne jam, tai jo vaikams.

L. G. O jeigu žmogus, kurį norit vienaip ar kitaip paveikti, – piktas?

A. R. Tie nėra pikti, jie be atsakomybės ir pareigos jausmo, bet sąmoningi, protinčių... Tačiau aš gi turiu daug rimtiesių pareigų ir prievoles nei su pasiutusiais vyrais užsiiminėt... (Daug skanaus juoko. – L. G.)

L. G. Net ir visuotinai pripažystama, kad blogis vis dėlto nejveikiamas. Ar to neliudija ir Jūsų teiginys, esą pikto, blogo negalima paveikti?

A. R. Pyktį galima įveikti, nes pyktis – laikina būsena. Aš sakau – tuščio negalima paveikti, kai smegenys ištirpę blogyje.

L. G. Kokiu būdu jiems bus atlyginta, kokios jėgos tai padarys?

A. R. Blogi energetiniai dariniai, kuriuos jie suformavo. Juk toks keikiamas prakeikiamas daugelio, ir ta bioenergetinė jėga būtinai atsigrežia prieš jį.

L. G. O jei kas piktam žmogui linki blogo – ar ta jėga taip pat atsigreš prieš šitaip linkintį?

A. R. Visiškai taip pat. Tokiai dalykais juokauti negalima. To nežinojimas, kaip teisėjai sako, neatleidžia nuo atsakomybės.

L. G. Kai išižiūri į gyvenimą, į žmonių santykius, neatrodo, kad Jūsų žodžiai teisūs. Už blogas mintis, palinkėjimus gal ir baudžiama, jie gal, kaip sakot, ir grįsta, bet blogi veiksmai – neatrodo... Ir niekas to neima galvon – plėšia sau ir sukčiauja.

A. R. Aš sakau taip: už blogą reiks sumokėti, už gėri – dvigubai.

Algimantė Raugienė Kriaunų muziejuje respublikinio seminaro metu 1994 m.

L. G. O aš: už viską, kas bent truputėli gera, reikia skubėti dėkoti... (Nusifilosofavom...)

A. R. „Blogas“ ar „geras“ – visus privalau gerbti kaip save. Kitaip negalėčiau nei padėti, nei patarti. Tik tos žmonių išpasakojamos bėdos taip išvargina, kad kitąkart ir pačiai nieko nebelieka, net, atrodo, asmeniškai jau ir neegzistuoji, tik – „ragana“.

L. G. Visoj mūsų tradicinėj kultūroj (bent jau vertinant pagal tautosaką), sakytum, vyrauja pagarba. Net užkalbėjimuose, tarkim, nuo gyvatės, niekas ten jos nei keikia, nei bara, o tik meiliai, pagarbai šnekina, kad atsiimtų savo nuodus. Ar ne taip?

A. R. Labai gerai pastebėta. Užkalbėti reikia tik švelnumu, gerumu, tik meile, pačiais nuostabiausiais žodžiais, nes tik tokie turi teigiamiausią energiją, stipriausias vibracijas... Bet greičiausiai išsipildo blogi palinkėjimai...

L. G. Ir vėl tas blogio gajumas...

A. R. Yra ir taip: niekas tiek nepamoko, kiek susidūrimas su blogu žmogumi: tavoj aplinkoj staiga įvyksta daug permainų, turi išsiaiškint, suprast, kodėl pakliuvai būtent į tokio žmogaus spąstus, leidaisi apmulkinamas, nuskriaudžiamas...

L. G. Noriu, kad Jūs pakomentuotumėt keletą pasakojimų apie ankstesnius raganus, užkalbėtojus, keletą liaudies medicinos receptų.

Profesorius Motiejūnas buvā iš mūsų kaimā. Jisai Akademijoje dėstydamas. Atvediā moteris unt jį arklį, kad jau pagydytu: toks papilvėj gūzas didžiausias kaip kibiras. Jis apžiūrėjā, apžiūrėjā, soko: „Žinai, pagal mūsų mokslą – tik nušaut. Jo visi viduriai išeji, ir negalima, – soko, – jį sugydyt: nei operuot, nei niekā... Soko: dabar tu vesk un Macinauskų (pasakotojos tėvą, garsejusį užkalbėtoj – L. G.), tegul jis sugydā.” Lyg ir pasijuokdamas soko. O jie bičiuliai buvo su tuo profesorium.

Tai to moteris – atsitimpiā su tu kumeči. Tėvas išejo, apžiūrėjo, soko: „Ar teip, ar teip jau nér kumelās, mažir aš sugydysiu”. Ti tokia pievelytiā buvā, nu tai ana ir palaidiā tū kumeči, ir tėvas kasdien, saulai tekunt, sėdunt nuveina, ti pirštai apveda apiā tū gūzų ir žalyčių kokiu jis ti duoda jai gert, ir paplauna... Gal porą savaičių jis jų laikiā – ir tas gūzas pradējā mažėt, mažėt.

A tas profesorius atastagavā. Atlakiā: „Nu, bičeliuk, kaip tavā ligonis?”, „Nugi, niekā, gerėja pā bišķ...“ Pasižiūri, pačiupinėja – prapuolā tas gūzas. Tai profesorius soko: „Po perkūnais, bičeliuk, – mūsų mokslus, kam mes raikalingi: va, sugydei, ir viskas...“

Taip 1985 metais Troškūnuose man pasakojo tuo metu 62-ų metų užkalbėtojo duktė Julija Čiplinskienė–Macinauskaitė. Kas išgydė tą kumelę, kokios jėgos?

A. R. Veikė labai daug faktorių. Pirmiausia: ne taip jau daug dėmesio gyvulėliai iš žmonių susilaukia. Šiuo atveju buvo išskirtinis dėmesys tam arkliui. O arkliai bendravimui su žmonėmis – patys jautriausi gyvūnai. Antras dalykas: va šiame ir šiame piršte (rodomas) ir didysis – L.

Per Sekmines Rageliuose. Tuoju bus žengiama per stiklo šukes. 2001 m. birželis.

G.) susikaupia daugiausia energijos, ir, kai jais apvedama apie gūzą, užblokuojama bloga energija. Taip gūzas ir naininamas. O trečia – ir saulėtekis, ir saulėlydis – taigi pasaulinio masto permaina: naktis virsta diena ir atvirkščiai. Tuo metu – stipriausios energetinės vibracijos. O žolelės – savaime suprantamas dalykas: net katytė ar šunelis sunegalavę ieško varpučio...

L. G. Tai čia jokių „zababonų“ nebuvo!? Tebuvo išmingas žmogus?

A. R. Kitais žodžiais – raganus, nes jis žinojo daugiau nei kiti.

L. G. Susirgus vaikui nuo blogų akių, paimdavo nuo tako ar slenksčio purvo, paskusdavo nuo stalo kampų medienos, sudėdavo į indą ir rūkydavo. Taip pat duodavo gerti šaltekšnio, atnešto iš miško nesidairant ir nieko nekalbant.

Šaltekšnis – gal ir gydo. Bet kam čia – *nesidairant ir nieko nekalbant?*

A. R. Taip, šaltekšnis gydo, bet ir jis, kaip ir visa kita, – skleidžia vibracijas. Žmogus neatsigręždamas, nesidairydamas, tylédamas, t.y. neišsklaidydamas šaltekšnio energijos, nešasi jį namo. Viskas aišku.

L. G. O jeigu atnešiu tą šaltekšnį žioplínédamas, plėdamas, jis neveiks?

A. R. Neveiks. Išsklaidysi jo energija.

L. G. Manau, kad čia jau tikrai „zababonai”...

A. R. Kai buvau keturių ar penkerių metukų, visos rankos apaugo karpom. Mama patarė: „Paimk, vaikeli, prieriaus, surašyk visas karpas numeriuokais”. Buvo net 37! „Dabar, – sako, – sulankstyk į trikampį laiškelį, eik miško link ir atžagaria ranka numesk – nesvarbu kur nukristų. Bet jau, vaikeliuk, grįžk visai kitu keliu ir visai nežiūrėk, kur numetei laiškelį”. Aš taip ir padariau. Ir, žinokit, po dviejų trijų dienų visos karpos dingo.

L. G. Ir vėl tas nežiūrėk. Kodėl?

A. R. Kur nukrito tas laiškelis, ten nukrito neigiamą energiją, neigiamos energetikos darinys. Jei žiūrėsi į tą pusę, turėsi kontaktą su tuo, ką turėjai, pritraukių vėl. Ir net – grįžmas kitu keliu: kad jokio ryšio nebebebūtų su ta energija. Štai ir viskas.

L. G. Šimtus tokį pasakojimų girdėjės, vis maniau, kad tai tik vardan mīsingumo, paslaptinumo, intrigos... Tačiau vieną kartą ir aš buvau „burtininkas”! Rinkau tada tautosaką netoli nuo čia, Kriūgiškių, mamos gimtinės, apylinkėse. Ten iš visų pusų Sartų šakos, keldinėjausi per jas valtimi. Kartą persikeliau nuo Anapolio į nakhynės vietą, kopiu kranto šlaitu – guli parudęs kauliukas. Staiga prisiminės žmonių pasakojimus, kaip gydyt karpas, sumaniau ir aš taip padaryt, nes ant pirštų seniausiai vešėjo kelios – kuplios, nepajudinamos. Paėmiau tą kauliuką, apvedžiojau juo iš dešinės į kairę kiekvieną karpą ir, švystelėjės per kairį petį, nežiūrēdamas, kaip Jūs ir visi sako, nuėjau. Nei aš tikiu, nei aš netikiu tuo. Ir net pamiršau tą reikalą. O kai po kurio laiko prisiminiau, nė vienos karpos neberadau.

A. R. Viską padarėt labai gerai. Jeigu užsiimtumėt, gal nebogai sektuosi raganaut...

L. G. Susirgusį akimis vaiką rūkydavo kiaulių migio šiaudais arba vištų mėšlu, prausdavo vandeniu su šventosios Agotos duona ir šluostydavo sijono palanka. Be to, triskart pildavo iš burnos ant durų rankenos vandens ir susemu juo prausė nužiūrėtajį. Po to „iščiulpdavo” jo akis ir nusispjaudavo ant tos pačios rankenos. Nužiūrėtus vaikus maudydavo vandenye, kuriame išmirkydavo pirmajį nupjautą rugiu pėdą. Kodėl būtent pirmajį? Kuo jie ten skiriasi vienas nuo kito – pirmas ar bet kuris?

A. R. Pasiruošimas rūgiapjūtei – juk didelė energetinių vibracijų sankaupa: daug jėgų, fizinių ir dvasinių, tada susikaupia. Ir štai – pirmasis pėdas! Būtent iš jų tos energijos daugiausia ir patenka. Jokie čia burtai ar išmisliai – pa-prasčiausia realybė. O kitkas, „kiaulių migio šiaudai” ir panašiai, atrodo jumoristinis zababonas... Tokių taip pat būna daug: šeško nagų paskust ir panašiai. Pašaipa. Nuo blogos akies pakanka, kaip sakiau, vaikelį apipurkštį vandeniu iš motinos ar tėvo burnos.

L. G. O kodėl čia sakoma: iš burnos – ant durų rankenos?

A. R. Ant jos nuo rankų lieka labai daug bioenergijos. Ja naudotis ir aš patariu moterims, gydančioms gy-

vilius. Kai nuplauni rankenas, energija patenka į vandenį, o dar – nušluostai nuo stalo trupinius, uždedi kryžių: kryžius – geriausias bet kurios vietovės energijos paskirstytojas. Jei tiki, kad tas kryžius susijęs su Dievu, taip pat nekenkia. Ir štai tą energiją sugirdai, atiduodi gyvulėliui, tai ji pastiprina.

L. G. Nuo niežų – maudymasis prieš saulės patekėjimą Didžiųjų ketvirtadienį.

A. R. Didysis ketvirtadienis – ne šiaip sau, o – Didysis: daug žmonių apie jį galvoja, sureikšmina, tad jo ir energija stipresnė nei kitų dienų. O maudytis, po rasą vaikščiot – visada sveika... Bet aš ta priemone abejočiau: ji gali būti paveiki tik tada, jei žmogus labai lauks Didžiojo ketvirtadienio, labai tikės, kad pasivoliojus po rasą ar pasimaudžius prieš saulės patekėjimą niežai išnyks. Didžiausią efektą čia duoda būtent tikėjimas: užkoduoji save tokiam veiksmui, taip ir įvyksta.

L. G. Kad dedervinės išnyktų, vakare, nusileidus saulei, mažuoju pirštu sugraibydavo nuo lango rasą ir jas tepdavo.

A. R. Bet ir čia – svarbiausia tikėjimas. Reikia žinoti, laukti, tikėtis: saulei leidžiantis... mažuoju pirštu... rasa nuo lango... Tokiam veiksmui reikia ruoštis, galvot apie jį, turėti omeny gal visą dieną, laukt meto, kai bus ta rasa... Kai yra tiek daug sudėtinių dalių ir kai tu bioenergetiškai ruošiesi tokiems dalykams – na, net ir nenorėdamas išsigydysi!

L. G. Vienam vyru, didelis toks vyras buvā, gyvatiā įkandā. Moterys vežiā jį un manā tėvą, ale matā, kad numirs – viena su žvaki pasilikā prie jo vežėtys unt laukā, a kita atbēgā tekina, kad, reišķia, jau miršta... dievuliukau, jau miršta... Ir, soko, jis (pasakotojos tėvas – L. G.) – graitai... Jis un duonās ir druskās kalbėdava: paima duonās gabaliukų, druskās ir – ką ti jis darydavā, aš nežinau, išeidavā kitan kambarin, nerodydavā mum. Soko: „Negalima”. Tai tas (igel-tasis – L. G.) soko: „Vienukart, – soko, – man viskas nuslīgā, tik pasidariā gera, gera...” Nu tai – ar ti tas užkalbējimas, ar ti jau nuodai nebeveikiā, aš nežinau. Tai vėl Čipinskienės pasakojimas. Man paslaptis – tas užkalbējimas un duonās ir druskās.

A. R. Tas žmogus buvo išmintingas. Jo minčių vibracijos, sutelktos į duoną, druską, ir padėjo tam vyriui. Nieko čia stebuklingo nėr.

L. G. Sakėt, ir Jūs taip darot. Na, konkrečiai – kaip? Štai atėjo pas Jus moterytė ir sako: igėlė karvei gyvatė. Ką darot?

A. R. Imu gabaliuką duonos ir, jeigu reikia, druskos... Bet ir aš nemégstu, kad kas stebėtų, ką darau.

L. G. Visai kaip čia pasakota!

A. R. Matot, jei žmogus žiūrės, ką darau, – jo akys, žvilgsnis siunčia energiją, gali mane paveikti. Be to, koks jam reikalas žiūrėti, ką darau, kaip meldžiuosi, kaip užkalbu... Nematydama karvytės, užkalbu duonytę, druską... Jeigu matyčiau, būtų daug lengviau.

L. G. Ką reiškia „užkalbu”, ką Jūs tada „iđedat” iš druską, duoną?

A. R. Aš turiu juos rankose ir įbioenergetinu. Užkalbėti ar įbioenergetinti – tas pats. Va. Bet reikia turėti savo kampelį... Aš paprastai užkalbédama užsimerkiu... iš rankų, iš čakrų eina vibracijos... būnu užsimerkus, kol pajuntu, kad esu auksiniame stulpe: kosmosas man siunčia teigiamą energiją, – auksinį stulpą. Tai labai gera, saugi, puiki energija: ji per mane, mano rankas eina į duoną ir druską. Va. Toks ir yra užkalbėjimas. Nieko ypatingo nėr. Per tą duoną, druską gyvulėlis ir gauna jégų sveikti. O tuo labiau, kad ir šeimininkė, norėdama tokios pagalbos, savo energiją taip pat pasitelkia tam pačiam reikalui: pasidaro švelnesnė, geresnė gyvulėliui. Todėl nuolat mokau: mylėkit savo karvytę, meilių žodžių negailėkit ir vis – nuo ausų, nuo tarpuragės iki uodegos galio septynis kartus reikia glostant nuimti neigiamą energiją. Argi tai sunku! Ir žmogui, išpykusiam vyrui – paglostai nugara septynis kartus, ir jis pagerėja... (Labai daug gražaus juoko! – L. G.)

D. G. Bet kaip tu tada prisiartinsi – septynis kartus!?

L. G. Užtenka ir vieno.

A. R. Jam ir nematant gali paglostyt – iš karto pradės dairytis: kas čia atsitiko!

L. G. Įdomu.

A. R. Įdomūs dalykai, ir man labai gaila, kodėl jie viškai aplieisti mokyklose: kiek gi žmonės būtų išmintingesni nuo pat mažų dienų!

L. G. Nuo rožės ligonė smilkydavo mišiniu iš ruginių milštutų, šventintų verbų (žilvičių) ir kadagio spyglių. Paskui esą duodavo išgerti tris stiklines alaus arba pieno, kuriamė buvo pamerkta sena ikaitinta arklio pasaga.

Kodėl būtent sena ikaitinta arklio pasaga?

A. R. Čia labai įdomus ir retas atvejis. Tokio dalyko nebuvalau girdėjusi. Arklys – jautriausias iš žmogaus draugų, ir žmogus niekad néra deramai jo įvertinės. O būtent sena pasaga – neatsitiktinai: ja buvo pereita daug kelių, iš kojų per ją éjo daug energijos, o kai dar ikaitina – taigi dar labiau sustiprina tą energiją, įmerkia į pieną – tai reikia tik įsivaizduot, kokios teigiamos energijos jis įgauna, tikrai galėtų išgydyti visą būrių kareivį!

L. G. Ir vėl – ne „zababonai“?

A. R. Ne. Tikras dalykas.

L. G. Visą amžių buvau linkęs manyti, kad tai vis tokios va – pusiau baikās...

A. R. Ne. Čia labai rimti dalykai.

L. G. Gal Jums jau atsibodo, bet noréčiau pateikti dar bent vieną kitą pasakojimą, mano užrašytą būtent šiame krašte, štai anapus Sartų, 1980 metais. Pasakojo labai įdomi moteriškė iš Dumblynės, tuo metu turėjusi 78 metus, – Rožė Lapénienė–Lukošiūnaitė (man tuo maloniu – mamos jaunystės draugė) pasakojo, kaip jos téveliui buvo nutikę.

Manā tēvelui... Kaip jam duntī skaudėdavā, tai baisus dalykas. Nu ir niekā. Seniau gi nebuvā gydytājų. E buvā Maniuliškiās latvis. Ir sakydavā, kad ānas tinai užukalba. Tai tēvelis sakā: „Niekā nebus, važiuosiu un šitū latvī. Ar ānas

Algimanta Raugienė Kriauniū muziejuje. 1995 m.

kū pamačys, ar ne. Sutinjās, – sakā, – manā veidas šičianai, ir negaliu nei miegot, nei niekā“. Ir nuvažiavā un tu latvī. Ānas pasižiūrėjā: „Ai, vaikel, būsi sveikas...“ Sakā: „Tris kartus va šitaip perbraukiā man par veidū. Kū anas pašnabždėjā, aš nežinau, – sakā, – štas duntis tiktai – dylgt! dylgt! – tris kartus – dylgt! – Sakā, – kaip anas man nesāpējā, taip ir nesāpējā“. Tai ir numiriā teveliukas manā devynių dešimčių metų, ir neturėjā dunčiā skausmā, nei par gydytājų buvā. Vat kaip yra.

(Tarp kitko, – žinau aš tas Maniuliškes, nes netoli mano gimtinės: ir vėl – visai palatvy).

A. R. Čia irgi ne „zababonas“. Tai štai: savo teigiamą energiją, kuri to žmogaus buvo labai tvirta ir kurią jis sustiprino nežinia kokiais žodžiais, užkalbėjimu, nuémė nuo dantų neigiamą energiją: nubraukė, ir viskas. Ir liovėsi dantis skaudėjės. Čia nieko daugiau nėr. Dar – kopūsto lapas nuo danties skausmo labai gerai...

L. G. Kopūsto lapas – tai jau žolė, vaistas...

A. R. O – ranka! O rankos energija – tai ne vaistas! Taigi tas pats. Tik kopūsto lapas gydys ilgai, o čia – daug greičiau.

L. G. Minima, kad tas žmogus, išgyvenęs devynias dešimtis metų, daugiau neturėjo dunčiā skausmā.

A. R. Žinoma... Ir to žmogaus įsitikinimas prisdėjo. Sako: „Važiuosiu...“ Čia jau žmogaus vibracijos išeina už pažinimo rėmą. Ir važiuodamas jis tikėjosi, vylési – vibracijos vis augo, jis mintimis veiké ir tą Manuliškių latvį. Viskas susidėjo: sergančio žmogaus tikėjimas ir to latvio begalinė energija, tad, aišku, visiems laikams tas dantų skausmas nuéjo...

L. G. Esu skaitęs „Moksle ir gyvenime”: kurį organą ekstrasensai pagydo, tas daugiau nebeserga. Ar tas latvis dabar vadintinas ekstrasensu?

A. R. Ekstrasensu arba bioenergetiku. Tik, gaila, dabar ekstrasensais mègsta vadintis visi, ir kas turi galių, ir kas neturi. Aš to žodžio labai nemègstu. Nes visiškai neaišku žmogui, kas yra tas ekstrasensas. Galima ištarti eks-traseansas. Tai aiškus žodis. O ekstrasensas: norima kažkā pasakyti moksliskai, bet nieko nepasakoma. Gal geriau ištart žinys, gal žiniuonis, gal netradicinis gydytojas...

L. G. Raganius!

A. R. O, teisingai! Pats geriausias pavadinimas. Raganius!

L. G. Aiškiai neaiškus... Kaip nori, taip ir suprask... Daug esama pasakojimų apie raganių ir klebonų santykius: įdomūs ir painūs jų ryšiai. Kaip sugyvenat su vietas klebonu?

A. R. Esu iki kaulų smegenų pagonė. Bet vienu metu su kunigu mes buvom dideli draugai: jis, matyt, manė, kad palenks mane savo pusén. Keletą kartų ginčijomës, diskutavome. Sakiau – su Dievu bendrauju tiesiogiai, iš širdies į širdį, stengiuosi nedaryti nuodëmių, nepripažiusti išpažinties... Kai supratom, kad nei jis manęs peraukléti gali, nei aš jo, ir atvèso mūsų santykiai.

L. G. Aš ne apie tai klausiau. Žmonių pasakojimuose klebonas vis kaltina raganių, esą tas veikia velnio galia, ragina žmones neiti pas jį.

A. R. Ne, šiuo požiūriu – taika. Netrukdë man niekad nei klebonai, nei komunistai. Tik, tarp mūsų, bobučių, šnekant, kartą buvo toks nutikimas. Turėjau užsipylylus spiritinës pikio ištraukos ant rupūžës ir parodžiau kūnigui tą vaistą. O stiklainyje rupūžë atrodo tokia didelė – kaip kepurė. Jézau! – kaip jis nusikratè... Po kurio laiko atsitiko, kad palikau čia, muziejuj, žmogų krosni mūryt, o jis aptiko tą pikio ištrauką, pijokélis, ir padaugino išgert. Tai labai stiprūs vaistai. Na ir kur gi: miršta! Susišlapino, prisdéjo... Atbègo labai susirūpinęs kunigélis. Po to ir aš. Pamačiau, kad kunigas viena ranka laiko tą žmogų, o kita tik žegnojasi, poterius kalbédamas. Pirmą akimirką man net juokinga pasirodë tokia situacija, betgi – Dieve... Išbègau greitosios pagalbos... Tik jau tikéjausi, kad Laimis (to žmogaus toks vardas) bus išgelbètas, nes, mačiau, kunigélis žino reikalą: pastiprina savo energija, suémës Laimio ranką... O paskui jis paprašë manęs: „Ponia miela, ar neturit lašiuką ant dūšios... nuo tos rupūžës.“ Ipyliau jam kokį šimtgramį, jis patenkintas išgérē ir nuéjo namo... Va. Tada aš ir supratau: aha, jis

mano sugebéjimus ivertino, nes pats paprašë šito vaisto. Ir dar supratau, kad žinojo, ką daro: per mirštančio žmogaus ranką savo ranka išliejo jam gyvybę... Už tai aš jį labai gerbiu.

L. G. Vis tik Jūsų santykiai kažkuo truputėlį susišaukia ir su tradiciniais raganių ir kunigo santykiais, kaip juos nupasakoja žmonės. Štai vèl pasakoja Lapénienė iš Dumblynės.

Buvā klebonas Dustōs, turėjā pora kumeliū. Ānas bai-siai netikédavā visākiem užkalbétājam. Kai sakydavęs pamokslus, teveliukas pasakodavā, tai visaip... Tai pavaordes jų šaukdavęs, kad – netikékite, čiānai kerštininkai kākie, čiānai velniiu apsësti – štie, katrie užkalba. Nér nekakių užkalbèjimų, be Dievā...

Kunigas, kai važiuodavęs, sakā, – tākiais sartais kume-liaiis paskinkj. Manā teveliukas buvā tadu jā palivarki. Ras – vienų kumelį kirtā gyvatiā. Tvarti. Kritā kumelys. Zakras-tijonas sakūs: „Raikia ait un užkalbétājū.“ Kunigas sakūs: „Aš unt anbonijās un pamokslā šaukiu, kad štai neraikia tiket“. Nu, ir ištysiā šitų kumelj. Pabuvus per kiek laikā, aš nepasakysiu, par kiek, tévelis tai sakiā – ir kitų kirtā kir-melā. Ir vèl žiūri, kad kumelys jau ištiniš visas gul. Tadu kunigas jau zakrastijonui šitam sakā: „Bék unt užkalbétājū... graiciau“. Nuvejā. A tas sakā: „Man‘, – sakā, - un pamokslā iškeikia prieš visų bažnyčių, ašiai neisiu. Tegul, – sakā, – pats ataina klebonas. Kad pats prašys, tai tadu...“ Niekaip neinkalbèjā. Nuvejā pats klebonas. „Aik, – sakā, – dabosiu. Jeigu pamačys, aš taū atšauksi un pamokslā“. A tas žmo-gus sakā: „Aš neisiu, klebonai, aik tamsta namā, kumelys jau sveikas...“ Klebonas ataina namā... – Jau gi gûlėjā išsi-timpis gatavas. Ataina – kumelys jau stovi. Tai paskui un pamokslā, téveliukas sakiā, klebonas atašaukiā: „Aš buvau apšaukis, dabar – tikiu... tikiu šitam visam...“

A. R. Galéjo bùti ir tikra tiesa. Tačiau tas žmogus jau keletą dienų žinojo, kad kumelys serga, ir padéjo tam arkliai. Bet kas man labiausiai patinka šiame pasakojime: kad vèl laimėjo mūsų protévių išmintis, kuri daug galingesnè negu krikšcionii kunigélio nusistatymas.

L. G. Štai vieno užkalbèjimo nuo gyvatés igélimo formulé. Pateiké Lapénienė. *Karviā žaloja, kirmalā balsioja – par Jézaus užtarimų, par Marijās išgelbèjimų, par Jézaus užtarimų, par Marijās išgelbèjimų, par Jézaus užtarimų, par Marijās išgelbèjimų – išeik, geluoni, išeik, geluoni... (neatsidūsus ir – papūst kvapu duonās šmätelis ir – viskas).* Visa tai esą reikia pakartot tris kartus.

A. R. Šiuose žodžiuose ižiūriu du prieštarangus dalykus. Minimas Jèzus, Marija, o joks krikšcionis neturi teisës užsiimti užkalbèjimais: juk tai esą raganavimas. Kita vertus, jei žmogus tiki tuo, ką šneka, susiklosto vibracijos, susijusios su minimomis dievybëmis, kurios, aišku, sustiprina jas. Bet tai – senovinių žmonių užkalbèjimai. Dabar né vienas taip neištars.

L. G. O kodèl pastebima: *neatsidūsus ir – papūst kvapu duonās šmätels?*

A. R. Suprantat: jeigu prieš pūsdamas įkvėpsi, taigi visą energiją, kurią nori sudėt i duoną, – prarysi, ir nieko nebebus. Argi ne taip?

L. G. Stebuklai! Vis prisimenu, kaip Norbertas Vėlius, daug metų vadovavęs tautosakos ekspedicijoms, nuolat liepdavo žodis žodin rašyti, ką žmonės sako, net jei atrodytu visiškai nesuprantama ir nesąmonė. Stengiausi vykdyti jo liepimus, bet kitąkart tikrai galima pagalvot: koks gi skirtumas – „atsidūsus”, „neatsidūsus”, – praleistum kaip „nereikšmingą atsitiktinumą”, ir viskas. O čia, pasirodo, – jokių atsitiktinumų.

A. R. Todėl aš ir sakau. Jūs – irgi pakankamai trenktas žmogus. Neįsižeiskit. (Reikia ir pasijuokt! – L. G.) Jei domitės tokiaisiai dalykais, tai jau – ženklas... Ir daug ženklu jau pastebėjau, kurie sakyti, kad turite daugiau dėmesio skirti tokiemis dalykams.

L. G. Neskirsiu! (Tikrai visiems reikia ir pasijuokt. – L. G.) O dar tame pasakojime labai įdomu: pateikėja, pati buvusi užkalbėtoja, pastebi: „*Ašiai savā dukteri išmokiau, tai manā dabar nebemačja,*” užkalbėti esą geriau, kad dā su sauluti. Saulutę mes jau aiškinomės, bet kodėl, kai dukteri pamokė, pačios užkalbėjimai neteko galios?

A. R. Labai paprastai. Perdavė dukteriai, kuri tada tikrai daugiau turėjo gyvybinės energijos, tad viską darė geriau negu motina. Nuostabu, kad motina tai pripažino, su teikė dukteriai galimybę veikėjaut šioj srity ir net – stumtelėjo į priekį.

L. G. Bet, atrodytu: motina perdavė žinojimą, mokėjimą, tačiau jos pačios energija vis tiek gi dar pasiliko, galėtų abi veikti, te viena silpniau, kita stipriau.

A. R. Motina atidavė dukrai visq savo galią ir ja sustiprino dukterį. Todėl ir atiduoti reikia daug anksčiau, kol dar esi pajęgi, o ne prieš pat miršt.

L. G. Čiplinskienė Troškūnuose – apie savo tėvą:

Gydydavā jis nuo gyvatēs, nuo navyciās ir nuo navykauliā. Saulai tekunt, saulai sédunt kairiās runkās va šitā (bevardžiu, prie mažojo – L. G.) *apskrieja, nu ir sugydavā... O kai nuo gyvatiās – tai kalbēdavā un duonās ir druskās. Kodėl – kairiās runkās?*

A. R. Kairioji ranka – širdies ranka, dešinioji – tuščia, toli nuo širdies. Pagal A. Tamaš, mes klaidą darom sveikindamiesi deštine ranka: nei įsipareigojame, nei įpareigojame.

L. G. *Su duntim skaudančiais atlakia, būdavā, un tėvu... „Nu, niekā, – tėvas sakā, – aš pabandysiu užkalbėt”. Užukalba – ir nustoja skaudėt... I dėkodavā... Jis neimdadā nei kapeikās. E jei kas brukte ībrukdavā, tai tėvas tuos pinigus ubagam prie bažnyčiās išdalindavā. Koks dabar požiūris į užmokesčių?*

A. R. Dékingumo paniekinti negalima. Atnisakydamas užmokesčio, gali ir žmogų įžest, ir sumažint gydomajį po-veikį. Užmokesčio niekad nereikalauni, bet kiekvienas prastai stengiasi atsidėkot.

L. G. Kaip Jūs paaiškintumėt žadėjimo perdavimo

galimybę tik jauniausiam ir vyriausiam vaikui? Kuo kiti blogesni?

A. R. Čia slypi daug gelmių. Pirmutinis vaikas – gimes iš didžiausios seksualinės energijos, o paskutinis – sakykim, „iš paskutinių jėgų”, ir jam tada viskas atiduodama. Daugiausia vilčią, laukimo, tikėjimo, t.y., ženklų, duomenų, sudedama į pirmajį ir paskutinį. Nesu girdėjusi, kad ir šiandien žadėjimo galią perimtų kas nors iš „vidurinių”.

L. G. E. Šimkūnaitė, pakviesta į ramuviečių krivūlę, atsimenu, vieną kartą šnekėjo, kad lietuvių tradicinės pa- saulėžiūros pagrindinis principas tokis: žmogus yra gamtos dalis ir lygus visoms kitoms dalim, lygus tarp lygių.

A. R. Tą pripažistu besąlygiškai, tuo visiškai išitikinusi. To principio būtina laikytis bendraujant ir su gyvuliu, ir su gėle, ir su medžiu – su visais.

L. G. Jei „pakils i puikybę”, – nei ką gausi, nei su teiksi?

A. R. Nieko. Praeisi pro medį, jis ant tavęs kelis lapeilius abejingai numes, – ir viskas.

L. G. Jūs labai dažnai minėjot žodį „vibracijos”. Kas tai?

A. R. Judėsys, judėjimas – visas mūsų gyvenimo variklis. Mintis – taip pat judėsys, tik nematomas. Nematom ir transcendentinio pasaulio, nei jo atstovų, kurie mums gal padeda arba kenkia. Manau, kad šiuo metu štai dabar jie mums tikrai padeda.

L. G. Kokiems reikia būti, kad jie – padėtų?

A. R. Jūs jau esate *tokie*, ir Jums padeda: Jūs nesidomėtumėt *tokiais* dalykais, jei nebūtumėt *tokie*, ir nebūtumėt lakstę paskui tuos „padavimus” ir paskui Vėlių, jeigu nebūtumėt – *tokie*, nebūtumėt važiavę į ramuviečių stovyklą Bradesiuose ir nei pas mane, jeigu nebūtumėt *tokie...*

L. G. Atsiprašau už save ir už daug ką nepasakyta.

Nearby the Kriaunai Witch

Visiting Algimanta Raugienė, the head of the Museum of Ethnography in Kriaunai, who is informally called the witch. Dangirė Giedraitienė and Liudvikas Giedraitis being as her guests. Lots of personal misfortunes, balancing between life and death, the fire in her own house ten years ago – all this „pushed” A. Raugienė to healing people and animals by using nontraditional methods, i.e. the curative methods based on the spiritual treatment. Following the up-to-date terminology she ought to be called bioenergist, extrasensorious woman, nevertheless, the methods of healing and the curative devices has remained the same as the traditional ones, such as incantations, medicinal herbs and suggestion, which were known by the formen „witches”, too.

Koplytėlė ant akmens, vadinama Dievo stalu.
Plungės rajonas, 2001 m. Ramūno VIRKUČIO nuotrauka

Getų ir jotvingių religinių įvaizdžių paralelės

Gintaras BERESNEVIČIUS

Straipsnio objektas – getų ir jotvingių religinių įvaizdžių (apibendrinamų Zalmoksio ir Sovijaus mitinėmis figūromis ir už jų slypinčiomis pasaulėžiūros sistemomis) paralelės, ryškėjančios išskaitant i Jono Basanavičiaus hipotezes apie bendrą lietuvių (sūduvių /jotvingių) ir trakų, dakų bei getų kilmę, analizuojant istorinių šaltinių duomenis, tautosakos ir kalbos medžiagą. Tikslas – nustatyti, kokių laipsniu antikinių šaltinių pateiki faktai dera su mūsų turimomis žiniomis ir įžvalgomis apie galimą bendrą buvusį getų–baltų teritorinį ir kalbinį substratą. Metodas – istorinis lyginamasis. Išvados – aptartos getų/jotvingių religinės sąsajos savaime nepatvirtinta getų ir jotvingių giminystės; jos derintinos su istoriniaisiais duomenimis. Religinis istorinis požiūris greičiau patvirtintų nei atmestų getiškosios jotvingių kilmės hipotezę.

Šiuo straipsniu paméginsiu pasukti Jono Basanavičiaus hipotezių link – šis yk mitologiniu aspektu siekdamas verifiikuoti getiškąją jotvingių kilmės (ar bendro getų–baltų substrato) prielaidą. Tai ne tiesmukas užsimojimas įrodyti jotvingių (ar lietuvių) getišką kilmę. Méginsiu patikrinti, kiek skurdokos, bet tikrai ne niekinės antikinių šaltinių žinios apie getų tikėjimus gali derėti su mūsų žiniomis apie jotvingių/lietuvių religinius įvaizdžius. Jonas Basanavičius, remdamasis lietuvių dainose minimais „dunojēliais”, „levais”, „vynmedžiai” ir panašiomis Lietuvoje, atrodo, nežinotomis re-alijomis, teigė, jog lietuviai (ar konkretiai suvalkiečių protėviai sūduviai – jotvingiai) yra trakų, dakų arba getų palikuonys. Tiesa, kilmės klausimais Jonas Basanavičius ne vi-sada buvo vienodai apsisprendęs, tačiau išties – minimos tau-tos ar gentys buvo giminingo, istoriškai užėmusios didelius žemės plotus, iš esmės – i pietus nuo baltų teritorijų. Jos buvo nesyk okupuojamos, stumiamos iš užgyventų vietų ir kartais išties pasitraukdavo į šiaurę nuo Dunojaus, išnykdamos iš metraštinkų akiračio (tačiau šie šiauriau Dakijos ar Karpatų kalnų jų niekada nenusivydavo).

Jono Basanavičiaus pastebėjimai išties stiprūs, bet ap-skritai jo trakiškoji hipotezė sumezgama pernelyg menku ar-gumentacijos tinklu: Dunojus suvalkiečių dainose, žinoma, pritrenkia, bet norint galima teigt, kad tai bendrinis indo-europietiškas žodis, nusakantis didelius, plačius (tekančius) vandenis, o levas atėjės iš Ezopo pasakų, mokyklų, bažnytinės ar karnavalinės ikonografijos, dvarų kultūros ar tiesiog klojajančių žvėrynu. Tiesiog mezgant hipotezę pravartu pa-samprotauti ir apie kitus įmanomus jos reabilitacijos taškus.

Trakiškoji hipotezė sunkiai gali būti rimčiau aptariama dėl šaltinių trūkumo ir dėl jų neapibrėžtumo. „Levas” ar „Dunojus” patys savaime nieko neįrodo. Galų gale trakais kaimynai amžininkai lietuvių ar kitų baltų genčių niekada nevadino.

Daug įdomesnė yra getiška jotvingių kilmės versija, iškel-ta, žinia, Jono Basanavičiaus, bet vėliau jo įjungta į bendrą trakiškosios hipotezės kontekstą, tiesa, šią paremti jis tegalėjo samprotavimais apie spalvingus suvalkietiškų dainų sim-bolius. Getiškoji hipotezė daug pajėgesnė vien dėl to, kad ją, kitaip nei trakiškąją, paremia ar bent jau leidžia kelti istoriai šaltiniai, ir Jonas Basanavičius pirmasis tai pastebėjo.

Getiškosios jotvingių kilmės hipotezės jėga koncentruo-jasi ties keliais viduramžių šaltiniais bei galimybe juos sieti su antikine medžiaga.

Vytautas Didysis dar 1420 m. kovo 11 d. savo laiške imperatoriui Zigmantui sūduvius vadina getais: „terra Sudorum sive Gettarum”.¹ Iš vienos pusės, LDK valdovas privalėjo ži-noti, kas yra kas, tad jo liudijimas vertas pasitikėjimo, antra vertus – jotvingiai getais vadinti daug ankstesniuose šaltiniuose, ir gal jis pasirėmė nuo XIII a. žinoma kaimyninių šalių metraštine tradicija? Vincentas Kadlubekas „Lenkų kronikoje” 1203 m. jotvingius tiesiai vadina getais (BRMŠ I 207, 209). Kitas lenkiškas šaltinis, XIII a. anoniminio autorius „Didžiosios Lenkijos kronika” (Chronica Poloniae Maioris) 43 skyriuje poleksénus (t.y. jotvingius) vadina getais arba prūsais, 33 skyriuje ne taip aiškiai kalba apie „kažkokius getus ar prūsus”.² Tas neapibrėžtumas gal atsiranda ne tik dėl menko XIII a. lenkų nusimanymo apie baltų etnosus, bet ir dėl platesnio „kontekstinio” svyravimo – pats Vincentas Kadlubekas kitoje vietoje sako, kad „getais vadinami lietuviai, prūsai ir kitos ten gyvenančios gentys” (Gete dicuntur omnes Lithuanii Prutheni et alie ibidem gentes).³ Vincentas Kadlubekas jotvingius vadina getais platesniame kontekste kaip visus baltus (nors tai nėra aišku), o „Didžiosios Lenkijos kronikos” auto-rius lyg ir svyruoja, jam poleksénai – prūsai arba getai, Vytau-tas Didysis lietuvių getais nevadina, jam getai – sūduviai. Kyla klausimas – o gal Vincentas Kadlubekas getais jotvingius (vi-sus baltus) pavadina pasiremdamas antikine tradicija, nes, anot Herodoto, getai išties gyvenę šiauriau Dunojaus, tad jotvingiams (baltams) mėginant atrasti antikinių atitikmenių, getai tiesiog mintyse „pritempti” prie Baltijos? Tokios galimybės atmesti negalima. Tik kodėl minimi getai, o ne, tarkime, daug šiauriau gyvenę dakai, skitai ar pan.?

Vis dėlto čia lemiamas būtų Vytauto Didžiojo išsitarimas. Vargu ar kryžiuočiai buvo išiskaitę į Vincento Kadlubeko tekštą ir ar Vytautas Didysis dėl kažkokių specifinių ekscentriškų priežasčių norejo išeigti imperatoriui Zigmantui, jog sūduviai – getai. Jis tiesiog patikslina, pateikia du vardus, kuriais ta gentis žinoma. Neaptarsiu čia istorinių pervertų, dėl kurių dalis getų galėjo pasislinkti į Šiaurę – kad ir dėl to, jog tokią vyksmę buvo daug, apie tai, tarkime, daug rašo Jonas Basanavičius. Pakanka pastebėti, jog XIII–XV a. Lietuvoje ir Lenkijoje gyvavo tradicija, pagal kurią jotvingiai (kaip poleksėnai ar sūduviai) vadinti getais. Nors Ordino kronikos sūduvių getais nevardina, Vytauto Didžiojo laiškas imperatoriui Zigmantui netiesiogiai nurodo, kad ir vokiečių (ar plačiau – Imperijos) pusėje jotvingių–getų sinonimika nebuvo nežinoma: vargu ar svarbiame laiske Vytautas Didysis būtų norėjęs šokiruoti imperatorių naujiena apie ūmai jo kunigaikštystėje išdygusius getus – remtasi siuntėjui ir adresatui žinomais dalykais.

Pačių getų vardas su jotvingiais taip aiškiai nesisieja, nors negalima atmesti galimybės, kad tai teoriškai galėtų būti tam tikros konkretios getų atšakos vardas, tokiu atveju kyla didelė pagunda juos sieti su po visą Europą zujusiais jazygais, kovojuisiais prieš Romą ar su ja, tam tikrą laiką gyvenusiais Šiaurės Pajuodžiūry, o kartais pasirodžiusiais ir trakų–getų teritorijose. Tačiau antikiniai autoriai juos laiko sarmatais, ir jotvingiai čia neįžiūrėtini.

Getiškosios hipotezės požiūriu, įdomiausia būtų Jono Basanavičiaus pasiūlyta versija: seniausiuose šaltiniuose randame ne Jotvą ar jotvingius, o atitinkamai Getwesia, Getuesia, Gotwesia, Getwezitae, Getuinxitae; slavai, garsą „g” tardami ir rašydamai kaip „j”, padarė Jecuen, Jacuitae, Jacuingi, ir toliau – Jatwiagi, Jatwiazi, Jetwezi etc.⁵ Ši hipotezė jotvingius tiesiogiai susieja su getais ir tikrai verta démesio. Tiesa, Kazimieras Būga jotvingių etnonimą sieja su rusų *jatvo* „žuvų tuntas”, serbų *jata* – „žvérių banda”, „daugybė žmonių”, „spūstis” ir pan.⁶ Kurią hipotezę vertėtų rinktis? Kol kas – skonio reikalas, nes argumentų galima prirankioti ir vienai, ir kitai.

Pažvelkime, ką apie getų pasaulėžiūrą ir jų tikėjimo dalykus rašo Herodotas (getus laikęs trakų gentimi) savo „Istorijos” ketvirtoje knygoje, 93–96: „Prieš atžygiuodamas prie Istro, [Darijus] pirmuosius pavergė getus, tuos, kurie tiki nemirtingumu. Mat trakai, [...] skirmiadai⁷ ir nipsejai pasidavė Darijui be mūšio. O getai, patys narsiausi ir teisingiausi iš trakų, neapgalvotai pasipriešinė, iš karto buvo pavergti. Ju tikėjimas nemirtingumu yra štai koks: jie tariasi ne mirštą, o išeiną pas dievą Salmoksi. Kai kurie iš jų tą patį dievą vadina Gebeleidžiu. Kas penkeri metai išrinktą burtais vieną savišķi getai siunčia pasiuntiniu pas Salmoksi, pavesdami [prastyti] to, ko jiems tąkart reikia. O siunčia taip: vieni išsirikia-vę laiko tris ietis, o kiti, paėmę siunčiamąjį pas Salmoksi už rankų ir kojų, išiūbuoja ir meta aukštyn ant smaigalių. Jeigu jis pervertas miršta, [getai] mano, jog dievas jiems palankus, o jeigu nemiršta, tai apkaltina patį pasiuntinį, sakydami, kad

jis esas nedoras žmogus, ir siunčia kitą, dar gyvam perduodami savo prašymus. Tie patys trakai, šaudydami iš lankų į viršų, į dangų, taiko į žaibą ir griaustinį, grasina dievui, nes nepripažista jokio kito dievo, tik savo pačių.

Kaip aš sužinojau iš graikų, gyvenančių apie Helespontą ir Pontą, šitas Salmoksis buvęs žmogus ir vergavęs Same pas Mnesarcho sūnų Pitagorą. Tapęs laisvu, ten išigijęs didžiulius turtus ir sugrįžęs į savo téviškę. Trakai tais laikais buvo dideli vargsai ir tamsuolai, o Salmoksis buvo susipažinęs su Jonėnu gyvenimo būdu ir papročiais, tobulesniais negu trakų, mat jis bendravęs su graikais ir didžiausiu jų išminčium Pitagoru. Taigi tas Salmoksis ienges pokylį menę, kurioje, svetingai priimdamas ir dosnai vaišindamas garbingiausius piliečius, mokydavęs, kad nei jis pats, nei jo užstalės bendrai, nei visi jų palikuonys nemiršią, o keliausią į tokią šalį, kur gyvensių amžinai ir turėsiai visokiausią gerybių. Šitaip darydamas ir kalbėdamas, Salmoksis émė rengtis požeminį būstą. Visiškai jį ienges, jis ten pasislėpęs nuo trakų ir gyvenęs trejus metus. Trakai gedėjė ir apverkę jį kaip mirusį. Ketvirtaisiais metais jis vėl pasirodės trakams, ir taip jie įtikėjė Salmokso aiškinimais. Šit kaip jis pasielges, pasak jų.

O aš pasakojimais apie tai ir apie požeminį būstą nei labai tikiu, nei netikiu, bet manau, kad šitas Salmoksis gyvenęs daug anksčiau už Pitagorą. O ar Salmoksis buvęs koks žmogus, ar kokia vietinė getų dievybė, man vis tiek. Taigi getai, turintys tokius įsitikinimus, buvo persu pavergti ir žygiovo su jų kariuomene” (BRMŠ I, 117–118, 123–124, vertė Nijolė Juchnevičienė).

Šis įdomus Herodoto pranešimas nors ir trumpas, vis dėlto pats plačiausias mums žinomas liudijimas apie getų pasaulėžiūrą bei tikėjimus. Kai kurie dalykai groteskiški, atrodytų, šnekama apie visiškus tamsuolius, kuriuos bet koks prasilavinęs gentainis gali apmauti tiek, kad jie paskelbtų jį dievu ir imtų tikėti pomirtiniu gyvenimu. Apskritai, religijų istorijos požiūriu, nėra žinoma tautos ar genties, kuri nebūtų tikėjusi pomirtiniu gyvenimu – geresniu ar prastesniu.

Šaudymas į dangų. Šaudymas iš lanko į dangų, taikant į žaibą ir griaustinį, turi atitikmenį lietuvių padavimuose – Norbertas Vėlius, komentuodamas ši getų ritualą (BRMŠ I, 114), pastebėjo, kad tai Čiçinskas, šaudantis į dangų iš šautuvo. Jono Lasickio aprašytas žemaitis, audros metu keliantis į viršų lašinių paltį ir prasiantis, kad Perkūnas jo netrenktų, elgiasi panašiai, tik ne grasindamas, o megindamas įsiteikti, siūlydamas auką, nors, žinoma, tai ne getų grasinantis šaudymas perkūnijos metu. Antra vertus, šis getų ritualas galėjo reikšti ką tik nori. Strėlėmis, tarkime, gal norėta nuvaikyti kokius piktuosius audros debesis ar oro demonus – pašalinis stebetojas tai galėjo išsiaiškinti visai kitaip. Nors apskritai šaudymas perkūnijos metu žinomas lietuvių sakmėse – sapne angelas lietuvių generolui liepia pradėti šaudyti į švedus kryžmine ugnimi, tada į juos ima trankytį Perkūnas.⁸ Daugelyje lietuvių sakmų Perkūnas audros metu savo vilyčiomis ar kulkomis šaudo į velnią, ir medžiotojas, sidabrine kulka šaudamas į Perkūno persekiojamą velnią, susilaukia Perkūno pa-

dėkos – tai irgi šaudymas audros metu, bet šaudymas į Perkūno priešininką. Tad getai, šaudydamis audros metu, atlieka kažkokį ritualą; jei tai grasinimas dievybei, mūsų duomenų atitikmenys menki, gal dėl ypatingos dangaus sakralizacijos ir Perkūno svarbos lietuvių tradicijoje; jei tai tiesiog piktų dvasių vaikymas, šaudymas, atitikmenų apstu.

Pasiuntinys pas Zalmoksi. Zalmoksis (vis dėlto vartosime labiau įprastą rašybos formą) yra pagrindinė getų dievybė. Pasiuntinys išrenkamas burtais, jam perduodami prašymai, siunčiamasis pveriamas ietimis. Žinoma, pasiuntinio idėja visų pirma primena lietuvių pasaką apie laišką į pragarą (LPK 761) arba apie pasiuntinį, gabenantį pragaran pyragus (LPK 730). Pasakos apie tokį keliauninką populiaros Lietuvoje, kaimyniuose kraštuose jų užrašta gerokai mažiau.⁹ Pyragą gauna pats velnias, laišką – konkretus mirusysis, esantis pragare. Bet kokiui atveju, pasiuntinio į kitą pasaulį idėja lietuvių tautosakoje egzistuoja. Ir įdomu, ar tokią pasaką atsiradimo negalėjo sąlygoti koks specifinis, getiškajam artimas ritualas ir konkrečiai – kokia „forma“ žinia buvo siunčiama iki tol, kol pasakoje įsiterpė laiškas? Bet kokiui atveju, lietuvių ir kitos baltų gentys žinojo burtais atrinkto belaisvio aukojimą dievams, kartais toks belaisvis būdavo subadomas, kartais sudeginamas. Tai, kad suvokta, jog belaisvai yra ir aukos dievams, ir savotiški siuntinėliai jiems, kad naudotasi „pasiuntimo“ terminu, liudyti kad ir „Eiliuotoje Livonijos kronikoje“ užrašytas sembų pasižadėjimas belaisvius pasiųsti savo dievams, Vnsin goten senden (BRMŠ I 297). Burtais paremtas parinkimas – tai žinomasis Hirtzhalso atvejis (BRMŠ I 337, 347), taip pat Vygando Marburgiečio minimas Klaipėdos komtūro Nicolauso Cassowo paaukojimas dievams (BRMŠ I 464, 470) ir kt. Burtais paremtas aukojimas, belaisvio siuntimas dievams „techniškai“ artimas getų ritualui, tieša, čia belaisviui jokios instrukcijos ar prašymai neperduodami, jokia beržo tosies su runomis jam užantin nejdedama, nors tokia galimybė teoriškai neatmestina; belaisvio siuntimas pats savaimė jau yra tam tikra informacija.

Nemirtingumo samprata. Herodotas, apibūdindamas getus, sako, kad jie tikintys nemirtingumu, tačiau ta informacija pati savaimė bemaž beprasmė, nes, kaip minėjau, genčių ar tautų, netikinčių tam tikra pomirtinio gyvenimo forma, nerasisime. Antikoje tokias doktrinas galėjo kurti tik pačios originaliausios filosofų sektos. Herodoto posakis, jog getai tikė, kad po mirties jie eina pas Zalmoksi, ir Zalmoklio mokymo nupasakojimas leidžia suprasti, jog iki Zalmoklio getai netikėjo nemirtingumu, bet religijų istorijoje tokio faktu nėra. Tarp eilucių galima įskaityti, jog getai tikėjė nemirtingumu kažkaip kitaip, t.y. jie netikėjo, kad yra pomirtinis pasaulis, ir čia įsiterpia prielaida, kad getai tikėjo reinkarnacija ar metempsichoze, o ne pomirtiniu pasauliu. Arba – tikėjo „graikiškai“, t.y. Hadu, požemine atminti praradusių šešelių karalyste, kuri išties yra artima nebūciai.

Zalmoksis kaip Pitagoro mokinys pačiam Herodotui atrodė neįtikinamas. Tik kodėl jo informatoriai minėjo būtent Pitagorą? Kaip vieną paslaptingiausią filosofų? Bet kokiui

atveju, tokiam sugretinimui jie turėjo kažkokį, tegu ir tolimą, „teorinį pagrindą“.

Jei Zalmoksis išties mokėsi pas Pitagorą, jis turėjo skelbtį mokymą, artimą pitagoriškajam. Jei jis nesimokė pas Pitagorą, o ir pats gal buvo tik mitologinis personažas ar kultūrinis didvyris, su Zalmokslio vardu siejamas mokymas turėjo kažkaip sietis su Pitagoro mokymu, – pakankamai, kad graikams labiausiai primintų ši filosofą.

Bèda tik, kad Pitagoras mums labai menkai težinomas – visų pirma, iš palyginti vélyvų pertekimų; vélyvieji pitagoriečiai nuo savo mokytojo, atrodo, nuéjo labai toli. Kas iš nuotrupų mus pasiekia, gali būti kažkiek susieta su Zalmokslio figūra. Visų pirma, Pitagoras, atrodo, savo bendruomenei nesibodėjo būti savotiško kulto objektu. Ši idėja gal ir primintų Zalmoksi. Tačiau iš patikimesnių šaltinių apie pomirtinio gyvenimo mokymą tesužinome, jog Pitagoras sakėsi prisimenęs buvusius savo įsikūnijimus, t.y. jo mokyme turėjo būti kažkoks su reinkarnacija susijęs elementas.

Tad graikams Pitagoro ir Zalmokslio sasaja galėjo atsirasti arba dėl sudievinimo, arba dėl tikėjimo sielų keliavimu; Zalmoksis kaip tik moko apie pomirtinį pasaulį. Itiketina, kad getai patys tikėjo būtent reinkarnacija, sielų keliavimu; po tam tikros reformos, siejamos su mitinio ar istorinio Zalmokslio vardu, jų mokymą galėjo papildyti (pakeisti) ar suderinti.

Herodotas pažymi ypatą getų narsą, jie, beje, vienintelai iš kaimyninių genčių stoją į karą ir apibūdinami kaip „narsiausi“. Ta jų savybė pasivirtino ir vėlesniais laikais – po įnirtingų kovų su priešiškomis gentimis bei roménais getų teritorijos, istorikų duomenimis, visiškai ištuštėjo. Čia, žinia, prisimintinas Vincento Kadlubeko liudijimas apie jotvingius, pasižymintiems „neapgalvota drasa“ (BRMŠ I 208) bei Jono Dlugošo nusistebėjimo kupinas apibūdinimas: „Jotvingiai – nepaprastai aukšti ir taip geidžia šlovės bei išlikti (žmonių) atmintyje, kad dešimt jų kaunasi su šimtu prieš [...] Tas karinumas jiems buvo labai pražūtingas, nes dauguma visada gali lengvai įveikti mažumą; taigi pamažu beveik visa tauta žuvo pralaimėjusi karo lauke, né vienam nepasitraukus iš ne lygios kovos ir nesistengus pabėgti iš pradėto mūšio“ (BRMŠ I, 548, 568, vertė Daiva Mažiulytė). Šitokį jotvingių elgesį Vincentas Kadlubekas apskritai sieja su jų tikėjimu reinkarnacija: „Visi getai yra kvailai įsitikinę, kad vélés, palikusios kūnus, vél iš naujo įsiskverbiantčios į gimstančius kūnus, nors, patekusios į šiurkščius bei kvailus kūnus, jos tampa kvailesnės bei šiurkštesnės; net ir visada švelnus jų elgesys nepašalina bukaprotiško šiurkštumo“ (BRMŠ I, 207–209).

O trakai–getai buvo viena iš Europos tautų, tikėjusių sielos keliavimu. Šiuolaikiniai religijų istorikai netgi mano, kad trakiški tikėjimai sielų keliavimu galėjo įtakoti graikų filosofus, pagrindusius graikų reinkarnacijos idėją.¹⁰ Taigi, pagal religinę istorinę logiką, ne Zalmoksis turėjo mokytis pas Pitagorą sielų keliavimo doktrinos, o atvirkščiai. Vis dėlto Zalmoksis laikytinas mitinio precedento kūrėju, kultūriniu didvyriu, galbūt pakylėtu į dievybės rangą.

Zalmoksis, Gebeleizis. Kalbėdami apie Herodoto perteikta Zalmoklio istoriją, privalome turėti omenyje, kad Herodotas ją išgirdo ne iš pačių getų, o iš graikų, gyvenusių Juodosios jūros pakrantėse, taigi iš antrinio šaltinio. Be to, jau tuomet stipriai skeptiški graikai (pats Herodoto pavyzdis, nekalbant jau apie sofistus ar kinikus) mitų, ypač svetimų, nepriimdamo pažodžiui ir, savo dievų ir savo pačių pavyzdžiu, visur įžiūrėdavo klastas bei suktybes. Kaip ši mitų ar įvykį pasakojo patys getai, mes nežinome, tačiau galime būti tikri, jog tikrai ne tokiu pavidalu. Negi jie galėjo pasakoti, esą Zalmoklis juos apmovoęs, o po to jie vis émę tiketi pomirtiniu pasaule bei jį sudievinę. Graikai iš getiškojo mito varianto pamégino atkurti sau priimtiną versiją, tačiau pagrindiniai siužeto mazgai turi būti redukuojami.

Pirmiausia, Zalmoklis kelia puotas, vaišina getus, vėliau dingsta požeminiame būste trejiems metams. Vėliau pasirodo getams, šie įtiki jo aiškinimais apie palaimingą pomirinę būklę ir jį sudieviną.

Tai labai primena žinomojo Sovijaus mito siužetą. Sovijus nueina į požemius, ten vaišinamas ir migdomas trimis būdais. Jis kitiems parodo kelią į pomirtinį pasauly, įveda lietuvių mirusiuju deginimo paprotį bei naujų dievų kultą, galiojančią visiems baltams (suprantama, ir ten pat išvardintiems jotvingiams). Žinia, čia yra skirtumų, bet funkciškai kalbama apie pirmają kelionę į pomirtinį pasauly, jo atradimą ir, tikriausiai, apie mèginimą įveikti tikėjimų reinkarnacija bei metapsichoze tradiciją.¹¹ Dabar mums visiškai pakanka žinoti, kad tokią pat funkciją atliekančius mitus turi ir getai, ir baltais (tarp jų ir jotvingiai), ties galimomis genetinėmis Zalmoklio ir Sovijaus mitų sasajomis neapsistosime.

Herodotas Zalmoklio vardą rašo dvejopai, tvirtindamas, jog patys getai jį žino dvieju vardais: Σαλμοξίς arba Γεβελειζίς – pastarojo vardo vardininką skaitytume kaip „Gebeleisis“. Zalmoklis, Salmoklis, Geb–Gab–eleisis? Skambėsys pakankamai artimas baltiškajam ar greičiau dzūkiškajam. Žinia, nesu filologas, bet labai nesunkiai LKŽ galima rasti tam tikrus atitikmenis. Ypač daug reikšmių teikia šaknis Gab-, plg. gabalas, gabenti, Gabija, Gabjauja, gabikis, -é („piktoji dvasia“, velnias), gabus, gabvartas, gabriulis (?), plg.: *Jaunas ménulis, senas gabriulis, duok tau Dieve prispildyt ir vél sudilt.*¹² Ir įdomiausia, kad su šia šaknimi siejasi tikrai daug sakralinių reikšmių. Gebeleisis, Gabeleisis, Gabelaišis duoda tiek šifravimo galimybę, kad vienos kurios pasirinkti čia nėra prasmės.

Zal-Sal-moklis labai jau panėšėtų į „Siel-mokši“, plg. sanskr. Mokša – šis žodis turi ne vieną reikšmę, bet viena jų „mokymas“, „religinė doktrina“. Lietuvių kalba vėlgi turi panašių atitikmenų: mokšė „bala“, „pelkė“, kurią spétinai galima sieti su Zalmoklio požemiais, arba atrasti „éjimo“ reikšmę: mokšlanti – „moklanti“, „nerangiai eiti“. – „Rytoj vél reikés per purvyną Alovén mokšlyt“.¹³

Šiuo straipsniu nesiekiu vienareikšmiškai perskaityti, iššifruoti Zalmoklio/Gebeleizio reikšmes lietuviškai, tik noriu parodyti, kad tokios šifruotės įmanomos. Kiekviena su-

durtinio vardo šaknis teikia visą puokštę galimų semantinių skaitymo variantų.

Išvados formuluotinos šitaip: getų/jotvingių religinės sąsajos pačios savaime nepatvirtina getų-jotvingių giminystės. Jos derintinos su istoriniais duomenimis. Tačiau getiškosios jotvingių kilmės hipotezės atveju religinis istorinis požiūris greičiau patvirtintų tą hipotezę, nei ją atmetstų.

SANTRUMPOS:

- BRMŠ – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Sudarė Norbertas Vélius
– T. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – Vilnius, 1996.
LPK – Balsys J. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas // Tautosakos darbai. – T. 2. – Kaunas, 1936.
LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – T. 3, 8. – Vilnius, 1956–1970.

NUORODOS IR PASTABOS:

1. Cituojama pagal: Basanavičius J. Prakalba // Lietuviškos pasakos įvairios – T. 4. – Vilnius, 1988. – P. 27.
2. „Великая хроника“ о Польше, Руси и их соседах XI–XIII в. в. – Москва, 1987. – С. 127, 111.
3. Cituojama pagal: Pakarklis P. Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. – Kaunas, 1948. – P. 18–19.
4. Basanavičius J. Min. veik. – P. 34 ir toliau.
5. Ten pat. – P. 24 ir toliau.
6. Büga K. Rinktiniai raštai. – T. 1. – Vilnius, 1958. – P. 410.
7. Skirmiadai minimi greta getų kaip trakų gentis. Plg. Skirmantas, Skirgaila – dar viena galima paralelė. Gal pridurtinas ir Skomantas, jau konkretiau jotvingių vadas?
8. Lietuvių tautosaka. – T. 4 – Vilnius, 1967. – P. 659.
9. Vélius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. – Vilnius, 1987. – P. 163.
10. Die Religion in Geschichte und Gegenwart. – B. 5. – Tübingen, 1986. – S. 1638.
11. Plačiau žr.: Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. – Vilnius, 1985. – P. 11–76.
12. LKŽ. – T. 3. – Vilnius, 1956. – P. 3–7.
13. LKŽ. – T. 8. – Vilnius, 1970. – P. 333.

Parallels in the religious images of the Getai and the Yotvings

Gintaras BERESNEVIČIUS

In this article there is an attempt from the religious historical standpoint of view to re-examine the hypothesis on the kinship between the Getai tribes mentioned by Herodotus and the tribes of the Baltic Yotvings, which is based on certain historical assumptions and on the fact that the Yotvings were called Getai by their contemporaries. Referring to the data from antique sources on the beliefs of the Getai one can observe that religious images of the Getai as well as those of the Yotvings or (in a broader sense) of the Lithuanians contain the analogues, such as shooting into heaven, the myth on the first deadly man (Zalmoklis–Sovijus), sending the messenger to gods, believing in reincarnation on which an extreme bravery at the battle was based.

The religious data by themselves do not make it possible to identify the Getai nature of the Yotvings, though the possibility for not rejecting such assumption has been retained.

Oliavimai pavasario kalendorinių švenčių ir apeigų kontekste

Liuda LIAUDANSKAITĖ

Objektas: originalus, iki šiol netyrinėtas liaudies muzikos reiškinys – piemenų oliavimai. Tikslas: atskleisti oliavimų vietų lietuvių liaudies muzikoje bei jų sąsajas su kitų Europos tautų piemenų oliavimais. Metodai: tipologinis, istorinis lyginamasis, retrospektivinis. Išvados: piemenų oliavimai yra archajinio liaudies kūrybos klodo apraiška. Tą paliudija tekstinių motyvų laikoniškumas, garsažodžiai, šūksniai, ryšys su apeigomis, kurios panašios į kitų Europos tautų pavasario apeigas. Ankstyvą kilmę liudija ir muzikinių struktūrų ypatumai: laisva forma (arba miniatiūra), improvizacija, dermių įvairovė, mikrotonų sistema, ritminių struktūrų sąsajos su instrumentine muzika ir kt. Visa tai rodo, jog oliavimai išskirtini ir kaip tekstinis, ir kaip muzikinis reiškinys.

Vienas iš seniausių liaudies muzikinės kūrybos klodų yra šūksniai bei šūksninės melodijos, kurioms priskiriamti piemenų oliavimai. Kalendorinėse dainose šūksnis turi gana griežtą ritminę bei melodinę formulę, darbo dainose jis gali būti ritmiškai ir melodiškai laisvesnis. Tokie yra piemenų šūksniai signalai bei šūksnių melodijos – raliavimai, ridavimai.

Piemenų oliavimai mažai žinomi ne tik skaitytojams, bet ir tyrinėtojams. Bene vienintelis leidinys, kuriame esama oliavimų pavyzdžių – L. Burkšaitienės ir D. Krištupaitės „Aukštaičių melodijos“ (1990 m.). Oliavimai vėliausiai susilaukė etnomuzikologų dėmesio. Lietuvos muzikos akademijos Liaudies muzikos archyve esantys oliavimai užrašyti tik 8–9-tame šio amžiaus dešimtmetyje. Anksčiau užrašyti jų tekstai (be melodijų) saugomi Literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne. Tai praeitame šimtmetyje Šiaurės Lietuvoje Mato Slančiausko 1885 m. užrašytas oliavimas, kurio tekstas visiškai sutampa su J. Basanavičiaus 1870 m. užrašytu Suvalkijoje (išspausdintu „Ožkabalių dainose“) ir kitais šiame amžiuje užrašytais (žr. KLF 107(37)) oliavimų tekstais. Kiti oliavimai užrašyti šio amžiaus pradžioje (visi be melodijų). Vienas pirmųjų rimtesnį dėmesį į šį žanrą atkreipė tautosakos rinkėjas Jurgis Dovydaitis, pašventės gyvenimą liaudies muzikos rinkimui. Jo asmeniniame archyve yra nemažai šių savitų kūrinelių pavyzdžių.

Piemenų dainos*, taigi ir oliavimai, tyrinėtojų dažniau-

siai skiriamos prie darbo dainų. Oliavimai siejasi su ganymu, bet vadinti juos tik darbo dainomis būtų netikslu. Pateikėjų pasakojimu, oliuota tik per Sekmines. Labai tikslus daugumos pateikėjų nurodymas, kad oliuota per Sekmines, liudija, jog oliavimai yra ypač svarbi Sekminių ryto apeigų dalis. Iš esmės tai apdainavimai, skirti Sekminių rytą pramigušiam, laiku gyvulių neišginusiam piemeniui. Todėl oliavimai sietini ne tik su piemenų, bet ir su Sekminių apeigomis. Juos būtina tyrinėti kartu su visu Sekminių dainų bei apeigų ciklu. Sekminės – didelė bažnytinė šventė, mininti šv. Dvasios atsiuntimą. Liaudyje Sekminės – tai piemenelių šventė, susijusi su ypatingomis gyvulių išginimo apeigomis, taip pat su sejos pabaiga ir vasaros darbų pradžia, javų lankymu. Sekminių apeigas vaizdingai, išsamiai apraše B. Buračas (Buračas 1993, p. 243 – 266). Labai gražus pasakojimas apie Suvalkijos krašto Sekmines iš vietinių gyventojų lūpų užrašytas J. Norkaus (Norkus 1905). Jame atispindi beveik visi pagrindiniai Sekminių momentai, nes užrašyta 1905 metais, kai Sekminių papročiai dar buvo gyvi. Pažymėtini šie pagrindiniai Sekminių momentai: 1) namų aplinka puošama berželiais; 2) vainikuojamos karvės; 3) puošiamasi žaluma; 4) apvainikuoti galvijai varomi per kaimą; 5) piemenėlis apdovanojamas sūriu (kiaušiniai bei pinigais); 6) „melstuvų“ metu einant per kaimą renkami kiaušiniai, sūris, sviestas, pienas; 7) rengiami piemenų baliai, vadinami piemenų pautiene; 8) kepama kiaušinienė, o kai kur valgomi ir 7 virtiniai; 9) specialiu būdu gaminami piemenų patiekalai; 10) „rytelio“ apeigų metu vaidinamos vestuvės; 11) kūrenami laužai; 12) laistomasi vandeniu; 13) lankomi pasėliai, apvaikštomi laukai; 14) laukuose vaišinamas (geriamas sambarinis alus, valgoma kiaušinienė ir kiti valgiai); 15) rengiamos jaučių bodynės; 16) išgenama prieš saulės tekėjimą; 17) išjuokiamai pramigę piemenes.

Norėtume atkreipti dėmesį į pramiegojusių piemenų išjuokimą. Jis žinomas Suvalkijoje, Šiaurės Lietuvoje (apie Mažeikius ir Žagarę) bei Aukštaitijoje. Suvalkiečiai per Sekmines pramigėlius vadina „spirgučiais“, juos „uzvoliuoja“ specialiai tik tam skirtais šūksniais – oliavimais. Žemaitijoje pramigėlių vadina „ginaliu“, jo apdainavimą būtinai užbaigia šūksniu *olialio*. (Burkšaitienė 1990, p.19)

* Dainos terminas čia salyginis, nes oliavimai, raliavimai ir kt. laikomi smulkiaja muzikine tautosaka.

Oliavimų tekstu tematika

Oliavimų tematika susijusi su minėtu pramigelių apdainavimu, tiksliau tariant – aplojojimu. Tai įvairios pašaipos išsnaudaliaus, vadinant jį „spirgučiu”, „pagrąduku”, „priesviluku”, „miegū kūliu”, „nykštuku”. Pažymėtini šie tekstu kanoniniai motyvai:

Suvalkiečių oliavimuose:

- 1) spurgutis pramiegojo visą naktį, negaus sūrio nė pautinės, gaspadinė bars per dieną;
- 2) spurguti, pamigai, karvyčių neišginei, sekminpinigų negavai;
- 3) kaimynų piemenukai pamigo;
- 4) piemenukas, kaip kumelės kiaušinukas, per pilvą rēmuo, per kišką skylė, per bambą rumbę, prie grabės pasodytas, šakaliukais paramstytas;
- 5) piemuo (Jonas, Petras) liko spurgutis (spirygys);
- 6) piemenukas – spurgutis, suspirygysim, suspirygysim į koše; (spirgi, an skaurados...);
- 7) Jurgut, Jurgut, te spurgutį, tą sugrauši, kitą gausi;
- 8) Onute, pamigai, su deglaja gulėjai, padurkėli primyžai, ugnuželę kūrenai, padurkėli džiovinai, ar negėda vėlai ginti; var.... ar ne gėda vėlai ginti, visi ant laukelio, o jis da akeles krapšto, kai saulutė patekės, akeles išės, spanegas liksi ir beveik pastipsi;
- 9) piemuo susišiko, reikia spato ir matiko, dviejų šakių, kanaubéko;
- 10) Motiejus molio, pilvas aksomo;
- 11) mažu nori vyrą molio...;
- 12) jūs vagys smalabambiai, šiaudadūšiai, degutpilviai, neganykit po mūs pievas, kai pagausiu, tai pakarsiu po berželiu, lupsiu skūrą palei rūrą, tempsiui būbną, pabūbnyiu už jų dūšias...;
- 13) sėdi Jonas an kelmelio, gano karves an kalnelio;
- 14) saulutė leidžias, karvutė meldžiasi, buliukas ragu triūbija, piemenėliai paskui kiaule cimbuoja.

Šiaurės Lietuvos oliavimuose:

- 1) vai jūs vagys šiaudadūšiai, kukulakiai, degutpilviai, neganykit po mūs pievas, kai pagausiu, tai pakarsiu po berželiu, lupsiu skūrą palei rūrą, tempsiui būbną, pabūbnyiu už jų dūšias...;
- 2) ginali, gink šen...;
- 3) gyk bandą, kada laukiu, nesulaukiu...;
- 4) einam pasimušti, an Dieva padėjima, an krauja praliejima, an dešimt svarų akmina bembima, į galvą devima...;
- 5) piemenėlis surūgėlis, supuvėlis, miego maišas, ilgai miegojo, lova supuvo, varnos akis iškapojo, šunes kaulus išnešiojo, kas juos surinks.

Ir iš šių, ir iš daugelio kitų tekstu matome, jog oliavimais ne tik šaipomasi, bet kalbama apie korimą, mušimą, „stipimą” ar pan. Iš kur galėjo atsirasti tokie teksto motyvai? Tyrinėtojų nuomone, jie liudija sąsajas su pavasario aukojimo apeigomis (Listova 1977, p. 99). Kaip žinia, nykdami papročiai ilgiausiai išlieka vaikų (piemenų) dainose juoko, pašairos ar žaidimo forma. Tuose vaikų ir piemenų žaidimuose matome desemantizuotus, jau praradusius savo prasmę ritualus (Greimas 1979, p. 33). Piemenukų oliavimai, kaip ir dauguma apeigininių žanrų, turi išlaikę šūksnius, kurių prasmės mes nebesuprantame.* Pavyzdžiui, olia, vaji olia, vioilia, ololo, vati volia ir pan.

Smaikštūs žodžiai, lojojimai ar pan., kaip jau minėjome, ypač būdingi Sekminių oliavimams.

KLF180(79).

Taigi net pašmaikštavimuose gali būti aukojimo atgarsiai (spirygis, priesvilukas, pagrandukas). Norėdami giliau suprasti lietuvių oliavimų tekstu, turime pažvelgti į kitų tautų papročius. Antai keltų tautose Beltano dieną (pavasario piemenų šventė gegužės mėnesi) „pašvėstasis“ piemuo taip pat išjuokiamas, visiems metams duodant pajuokiantį ar kokį nors specifinį vardą. Vokiečiai per Sekmines pavėlavusį piemenį vadina „Sekminių versiu“. Taigi piemuo čia sutapatinamas su versiu arba jaučiu (pjaunamu per Sekmines). Lietuvoje iš paskutinio atginusio piemens pasišaipoma vadinant jį „spirgiu“. Aukojimo atgarsiai galėtume ižvelgti patyrinėjė Sekminių metu žaistus žaidimus. Pateikėja E. Našlénienė pasakoja: „... dūkdavom... tai vienų už kojų nutvers, pargriaus, tai tadu kitas už rankų paima ir sūpauna, paguna, įmetą duobėn su vandeniu, kai lipi, tai vėl atgal stumia“ (NS nr.

* Oliavimuose esantys ar panašius fonetinius derinius turintys garsažodžiai fragmentiškai sutinkami ir kitose dainose – šienapjūtės valiavimuose, lalavimuose. Šie garsažodžiai esti ir piemenų melodijoje genant bandą namo: „Olia namo”; „Valio namo”; „Halio halio halio“; „Olalala olalala“ ir t.t.

445). Palyginkime su panašiais kitų Europos tautų papročiais. Austrai per Sekmines vedžiojasi „karalių Peterą” (juodu, suodžiai išteptu veidu), kurį murkdo į vandenį, „kad nubluktū”. Žemutinėje Bavarijoje antrą Sekminių dieną bernai vežiojosi po kaimą Sekminį (Pfingstl), paskui jį skandino šulinyje. Šveicarai persirengėli iš miško veždavo ant arklio ir „krikštydavo”, t.y. murkdydavo geldoje, šaltinyje ar tvenkinyje. Gal tai anksčiau turėjo kitą prasmę – aukojimą vandeniu? Aukojimus liudija ir įvairios užuominos apie kraują, korimą, košę, pelenus. Mūsų: „Motiejus molio, pilvas aksomo” (KLF 193 (36), KF 5951), estų „Ateik į mišką, pelenų parše, molio puode” (Vissel 1988, nr. 26). Akivaizdūs ir pavasario papročių bendri motyvai: galvijų kautynės, piemenų bendra puota, éjimas per kaimą renkant dovanas (visur dovanojami kiaušiniai, pinigai). Taigi galime teigti, kad pavasario papročiai Europoje turi bendrus kanonus (nors ir su savais etniniais atspalviais), todėl visus šiuos reiškinius reikėtų nagrinėti kaip visumą.

Iki XX a. pabaigos oliavimų išliko labai mažai, dažniausiai tik su trumpais teksto fragmentais. Tekstų savitumas, laukoniškumas ir keistumas (korimo, mušimo, krauko praliejimo, suspirginimo motyvai), oliavimų funkcijos problemiškumas, savitos melodijos, o ypač atlikimo būdas (drebinant pirštu gerklę) paskatino pažvelgti į ši reiškinį ne tik mūsų, bet ir kitų Europos tautų pavasario papročių kontekste.

Pavasario papročių Europos tautose fragmentai

Pavasario, Sekminių papročių esama visoje Europoje. Vienose tautose labiau paplitę su žemdirbyste susiję papročiai – gegužės medžio statymas (parneštą iš miško medį nulupa, pastato, išpuošia žalumynais, deda dovanas...), Sekminių „jaunikio ir jaunosis” éjimas per kaimą, kitose – su gyvulininkyste susiję papročiai. Apžvelgsime tuos pavasario švenčių papročius, kurie siejasi su ganymu ar piemenų veikla. Antai metus dalija dvi svarbios šventės: gegužės pirmoji – senoji Beltano šventė ir lapkričio pirmoji – Samcheino šventė. Abi šios dienos susijusios su įvairiomis apeigomis bei bandos perginimu iš vienų ganyklų į kitas (Grozdova 1977, p.99). Mat keltų gyvenimas neatsiejamas nuo gyvulininkystės (Hailando gelai, airiai). Jau XIX a. pab. – XX a. pr. Beltano diena buvo būtent piemenų šventė. Perte (Škotijoje) dar XIX a. pab. piemensys apeidavo visas kaimo trobas, rinkdami kiaušinius, miltus, kruopas, pieną bendroms vaišėms prie beltaniško laužo, ant kurio iš surinktų dovanų kepavovo specialius beltaniškus apvalius arba trikampius papločius (bandelės). Tokio papločio kąsnelį kiekvienas piemuo mesdavo per petį (vilkams, lapėms, ereliams, piktoms dvasioms). Su šiais papločiais ir būrė (kiekvienas piemuo ridendavo savajį paplotį nuo kalno, ir jei paplotis subyrėdavo ar parvirsdavo kryžiumi pažymėta puse į viršų, tai reiškė nelaimę). Tokias bandeles kepa ir dabar, bet senojo papročio nebéra (Grozdova 1977, p.100). Galėtume prisiminti, jog ir pas mus per

Sekmines buvo kepamos bandelės (arba verdami virtiniai), kurios buvo atiduodamos piemenui. Apie pavasario šventės metu kepamus paplotėlius Lietuvoje mini M. Strijkovskis: „...Sukapotą į gabalus jautį verda katiluose, o vyrai sėdi prie ugnies, moterys atneša nekeptus paplotėlius, o jie, paėmę po paplotėlių, métą per ugnį kits kitam į rankas taip ilgai, kol šie iškepa. Po to valgo ir geria, dainuodami ir grodami ilgomis triūbomis, per visą naktį...” (Strijkovskis, 1582, p. 149).

Lietuvoje yra žinomi per Sekmines atliekami piemenų aukojimai ir magiški veiksmai. „Piemenys išsikepę pautinės iš surinktų (L.L. – einant per kaimą) maisto produktų, įlenda į mišką, įlipa į medį ir šaukia: „Vilkai, meškos, pri-būkit pas mus in pusryčių! Kad nepribūsít dabar, tai cielus metus nepribūsít” (Daubutiškų k., Gervėčių ap.) (LTR 3800 (12); cit. iš: Skrodenis, p. 265). Panašių papročių būta ir Škotijoje.

Senovėje prie Beltano laužų, atrodo, būta ir žmonių aukojimų. Nors tiesioginių paliudijimų apie tai neišliko, bet šio papročio liekanų galime ižvelgti Hailando jaunimo žaidimuose prie laužo. Vaikinai kepavovo lauze didelį avižinį paplotį ir dalindavo jį į tiek dalii, kiek buvo žmonių. Vieną gabalėlių išsuodindavo anglimi. Kam šis gabalėlis kliūdavo (o traukdavo iš kepurės visi), tą laikydavo „pašvēstu”. Jis turėjo tris kartus peršokti per laužą (Neilas 1959, p. 49). Kitur – ištraukusis išsuodintą gabalėlių visus metus buvo vadinas *lailleach beltine* – Beltan (panašiai kaip slavų „mužikas”, „kaimietis”, blogaja šio žodžio prasme). Kai tik šis ištraukdavo juodajį gabalėlių, tuož bernai užpuldavo jį ir vaizduodavo metą į laužą. Dar kitur „pašvēstaji” guldydavo ant žemės ir vaizduodavo supjaustą į keturias dalis, po to apmetydavo kiaušinio lukštais. Žmonių aukas vėliau, matyt, pakite gyvuliai, o dar vėliau (XIX a. pab. – XX a. pr.) – pyragas ar šventinta duona. Balto ériuko aukojimas šv. Jurgio dieną žinomas Bulgarijoje. Rumunai balandžio 23 d. taip pat aukoja avinėli, kurį čia pat suvalgo. Austrai, šv. Jurgio dieną pirmą kartą išginę bandą, rengavovo arklių lenktynes. Žmonės, eidami į kalnus, atsinešdavo geležines galvijų figūrėles, pasagas, karvų ragus. Visa tai liudija apie buvusių aukojimus (Listova 1977, p.171). Paprotys nešti į bažnyčią vaškines gyvulių figūrėles, gyvulį ar dalį papjauto gyvulio kaip auką žinomas ir Lietuvoje (Balys, p. 169–170; Mažvydas 1974, p. 93; Merkienė 1981, p. 108). Vokiečiai per Sekmines rengia Sekminių nuotakos („Pfingsbraut”), išrinktos gražiausiaja mergina, eitynes. Buves dar ir toks paprotys: miške slėpdavosi „jaunikis” ir „jaunoji”, kiti jų ieškodavo, o radusieji iškilmingai vesdavo juos per kaimą. Bavarijos pietuose vykdavo ištisos Sekminių vestuvių ceremonijos. Panašus reiškinys Lietuvoje – „rytelio” paprotys antrą Sekminių dieną, kai vietoje piemenukų bandą gindavo merginos ir ganykloje „vestuves keldavo”: iš visų mergaičių išrenkama viena kuri gražiausioji kaip „jaunoji”, o iš visų bernų išrenkamas vienas „jaunikis”, ir vaidinamos vestuvės, tik viskas perdirbama juokingai (Buračas 1937, p. 102). Miunchene ši paproti vadino

„Sandril”. Vokietijoje žinomi ir bandos išginimo per Sekminės papročiai. Tai būdavo nebe pirmas išginimas, todėl specialiai tam palikdavo dalį nenuganytos pievos (paprotys pasilikti „Sekminpievę” yra žinomas ir Suvalkijos krašte). Karves puošdavo vainikais (vienose vietovėse – pirmają pargintą, kitose – paskutinią.) Kiekvienas piemuo stengdavosi pirmas atginti bandą. Iš pavėlavusio juokdavosi. (Filimonova 1977, p. 160 – 161). Taigi matome labai panašius ar net analogiškus papročius, kaip ir Lietuvoje. Yra ir kitų „ben-dratautinių” papročių – kiaušinienės (kuri – būtinės Sekminiu valgis piemenų šventėje ne tik vokiečiams, bet ir rumunams bei šveicarams) kepimas, iškilmingas bandos varymas per kaimą bei apvainikuoto jaučio pjovimas (Austrijoje bei Lietuvoje).

Taigi pavasario bei Sekminiu papročiai Europoje ir Lietuvoje turi daug panašumų. Pasitelkus istorinių lyginamųjų metodą, galima į šį reiškinį pažvelgti platesniu spektru.

Oliavimai

Sekminiuoliavimai būtent taip vadinami dėl būdingo garsažodžio *olia*. Tai apibendrintas pavadinimas, nes šūksnis ne visada yra *olia*, bet būtinai turi garsus –al, –ol, –el. Oliavimų šūksniai: *ola, olia; olio, olo oolo, oli ololo, olialio, vai ola, vai olio, vali vola, vali olio, vali olia, vati vala, violia, vati vola, vati vala, vati volia, vati olio, alio, alo, loo loo*.

Kai kada minėtų garsažodžių oliuojuant gali ir nebūti (keliai atvejai):

Bliū - džiū Mi - kas - spir - gu - tis,
spir - gu - tis,
pra - mie - go - jo vi - sā nak - tj,
ne - gaus sū - rio né pau - tie - nés,
gas - pa - di - né bars per die - na,
Mi - kas Bliū - džiū - spir - gu - tis,
spir - gu - tis.

Mg 4418.

Dauguma oliavimų išsiskiria garsažodžių gausa. Jais „sodriai” apipintas visas tekstas, kurį dažnai sudaro vos keli žodžiai („Jonas liko spirgutis”; „spiryg, spirgy” ir pan.).

Piemenu šūksniai atliko savotišką tarpininko vaidmenį tarp žmogaus ir gyvulio, o komunikacinių signalai – tarp pačių piemenų, tarp jų ir bendruomenės. Kalendorinėse melodijose jie atlieka mediatoriaus vaidmenį tarp žmogaus ir sudvasintų gamtos jėgų – dievybių. Juose šūksnis – organiška sudėtinė apeigų dalis (Astrauskas 1992, p.35). Šūksniai kalendorinėse melodijose dažniausiai išreikštū garsažodžiais, kurių prasmės jau nebesuprantame. Taigi apeiginis tekstas gali būti iš skirtingų segmentų, išreiškiančių kontaktinius maladavimo ir padėkos santykius su atskiromis dievybėmis (Greimas 1979, p.24). Senieji šaltiniai dažniausiai aprašo įvairias apeigas, paprastai necituodami apeigose atliekamų dainų ar juo labiau šūksnių. Tačiau M. Pretorijus mums pateikia įdomios informacijos. Minėdamas Prūsijos lietuvių dainuotas dainas, sako, kad 1656 – 1657 m., žemaičių kariuomenei stovint Klaipėdos apylinkėse, klaipėdiškiai juos praminė lelakais, nes šie, eilėmis žengdami, vis „lelo, lelo” šaukę. Minėtas priedainis „lelio” nėra dažnai sutinkamas ne tik istoriniuose šaltiniuose, bet ir dvidešimtame amžiuje užrašytuose tekstuose. Jis išlikęs:

1) Šiaurės Lietuvos oliavimuose:

O gi - na - li gi - na - li,
šiau - li pie - me - ne - li,
gink šin šin ga - nyk,
šin kar - ve - les pa - va - ryk,
čia bal - ti do - bi - le - lia,
ža - li žuo - le - li,
o - lia - lio.

LTLM nr. 4.

2) Suvalkijos oliavimuose (KLF 158 (28)):
– Olia olia olia olialio!

3) latvių Kuršo piemenų dainose:

Vitolinis 1973, p. 86.

4) estų piemenų dainose:

Vissel 1988, p. 73–74, nr. 9.

Panašūs ar visiškai tapatūs mūsų oliavimams garsažodžiai žinomi ir kitų Europos tautų piemenų šūksniuose: lenkų („hola”), slovakų („heló”), rumunų („alau”, „elaua”), austrių („halarei”) ir pan. Tai rodo šio žanro senumą ir senus „tarptautinius” ryšius.

Esama oliavimų, kuriuose nėra prasminių tekstu. Šiuo atveju oliavimą sudaro vien tik pačių garsažodžių kartojimas. Tai tik patvirtina mintį apie šio žanro sasajas su tam tikromis dievybėmis. Pateikiame keletą garsažodinių oliavimų:

Loo loo oloo (KLF 188 (2);

Vai jola jola jola jola! (MÉ 28637);

Olia olia.

Hol olia, hol olia.

Hol olia, hol olia.

Hol olia, hol olia.

Hol olia, hol olia (KF 4640 (9)).

Pastarojo oliavimo (kuris yra tikrai unikalus) paskirtis, pateikėjų liudijimu, – susišaukti piemenims, kai laikas ginti bandą namo. Tačiau jis atliekamas su gerklės „drebinimu”. O šitoks atlikimo būdas žinomas tik oliuojant per Sekmines. Galima spėti, jog, nunykus apeigai, iš dalies pakito ir žanro funkcija.

Oliavimų melodijos

Oliavimų melodijų intonacijos labai nevienodos, negaliama jų pateikti kaip vieno tipo variantų. Kai kuriuose oliavimuose nuolat kinta tonai, ir pastovių atramų nustatymas yra labai sunkus. Tačiau daugeliu atveju šios atramos gana aiškios, jų tonų apimtis įvairuoja nuo primos iki kvintos.

Visų derminių grupių oliavimų melodinė analizė rodo, jog jų muzikinę skalę sudarantys vienetai nėra įprasti, būdingi dvidešimto amžiaus antrosios pusės liaudies muzikai. Mažiausias matas yra ne tonas ar pustonis, o mikrotonai, kurie užpildo beveik visą muzikinę skalę.

Ketvirtatoniais operuojama labai laisvai, neteikiant pirmenybės temperuoto derinimo sistemos pagrindiniams tonams. Atramos tonai dažniausiai yra grynuose (išeinančiuose už temperacijos ribų), o ne temperuotuose intervaluose.

Melodinės linijos nestabilumą paryškina *glissando*. Jis susidaro dėl mūsų klausau neįprastos ketvirtatonių sistemos. Dažnai *glissando* sudaro to paties garso (temperuoto derinimo sistemoje) kokybinę slinktis žemyn. Šiuo atveju ritminis įprasminimas – *triolė*. *Glissando* gali būti įvairiose melodijos vietose (tieki viduryje, tieki pabaigoje) ir dažnai yra šūksnio sudėtinė dalis.

Melodinę skalę, ypač jei ji apsiriboja sekundos ar tercijos intervalu, pajairina ir praturtina „ibėgančios” pagalbiňės natos bei tréliai, kurie atsiranda „drebinant” (pačių pateikėjų apibūdinimu) balso stygas pirštais. Savotišką tembirinį atspalvį suteikia kaita, pereinant iš melodinio intonavimo į kalbinį rečitavimą.

Kaip ir melodinė skalė, oliavimų ritmas yra nereguliarus, improvizuotas, tai salygoja žodžių variavimas. Todėl atsiranda įvairių ritmų junginys, ritminės vertės stambėjimas ar smulkėjimas, triolės, užlaikymai, fermatos. Tačiau nepaisant improvizacinių laisvės oliavimuose esama ir kanonų, nuo kurių nukrypimas turi tam tikras ribas.

Reguliaraus ir laisvo ritmo kaitą lémė oliavimus sudarančios dvi padalos – rečitatyvas ir šūksnis. Pastaras ir yra svarbiausias, melodiją formuojantis faktorius. Šūksnis oliavimuose yra dvejopas: 1) turintis griežtą ritminę formulę; 2) laisvesnio ritmo. Jis dažniausiai yra oliavimo antroje dalyje, kaip baigiamasis darinys. Kartais šūksnis esti ir pradžioje ar vis įterpiamas į tekstą. Laisvesnio ritmo šūksniuse bei rečituoojamose oliavimų dalyse dažnos fermatos ir mikrofermatos. Oliavimų užbaigoms („savotiškoms kadencijoms”) būdingos tokios ritminės formulės:

b)		
3.		
4. a)		
b)		
c)		
5.		
6.		37, 19, 33
7.		29, 7 (1 var.), 12, 11, 4
8.		34, 17, 15, 28

Šiose ritminėse struktūrose išskiria ritminė formulė – . Ji taip pat būdinga raliavimams bei ridavimams.

Sabaliauskas 1916, nr. 440.

Sabaliauskas 1916, nr. 442.

Jambiškos eilėdaros ir muzikos ritmo formulės (– ypač būdingos lietuvių liaudies dainų poetikos ir drauge melodijų ritmikos, kur vyrauja choréjinė tendencija, savybės (L. Sauka 1978, p. 243). Ši formulė savo kilme, matyt, siejasi su liepiamosios nuosakos, kuri, kalbininkų nuomone, yra viena seniausių kalbos formų, intonavimu (Vertkovas 1968, p. 219; cit iš: Astrauskas 1992, p. 31). Akivaizdžiai tą paliudija piemenų būrimai.

Burkšaitienė 1990, nr. 60.

Četkauskaitė 1981, nr. 176.

Ši formulė ryški ir piemenų ganymo šūksniuose, turinčiuose, kaip ir oliavimai, garsažodžius olia (halio, ralio, alio), taip pat latvių bei estų piemenų dainose.

Vitolinis 1938, nr. 444.

Vissel 1988, nr. 12.

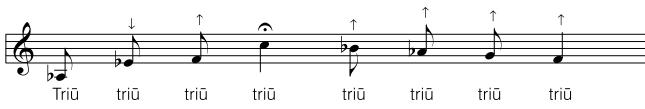
Taip, galima manyti, pasireiškia muzikos ir kalbos intonacijos vieningumas, pirmynkštis sinkretizmas, būdingas ankstyvuoju folkloro raidos laikotarpiu (Astrauskas 1992, p. 31).

Oliavimų ankstyvą kilmę liudija ir jų forma, primeinantį miniatiūrines dviejų, trijų dalų variacijų, rondo formas. Formų įvairovę tikriausiai rodo ilgaamžį jų (šūksnių – L.L.) egzistavimą, kai netekdami pirminės prasmės jie tapo laisvai improvizuojami (Burkšaitienė 1990, p.19). Ir tikrai, oliavimų improvizacija akivaizdi. Visų išraiškos elementų – dermės, ritmo, formos improvizacinis plėtojimas, nuolatinė kaita – nuoroda į ankstyvą kūrybos fazę (Burkšaitienė 1990, p. 21). Taigi oliavimai – itin archajiškas liaudies muzikos reiškinys.

Oliavimų sinkretiškumas

Senajai muzikinei kultūrai būdingas sinkretizmas oliavimuose pasireiškia balso ir instrumento sugretinimu. Iš užrašytųjų Sekminių oliavimų matyti, jog jie glaudžiai susiję su instrumentine muzika (triūbijimu). Instrumento garsus pateikėjai apibūdina kaip ir oliavimus: „an dūdelės atsioliuoja”, „dūduoja, rėkia, rėkia tė tokias dūdas įsitaise”, „oliuodavo pūsdami į numuštu dugnu didelę bonką, kad tik toliau girdėtų”, „paoliuoji ant rago, ka jau pirmas išginei”, „paoliuoji su dūdele, kad jau girdėtų kiti”, „Valiuodavo piemenelių triūbkos... Viens kitą užvoliuot, viens kitą užtriūbyt...”. Pateikėjai pasakoja apie Sekminių dieną turėtus instrumentus, juos vadindami „dūda” (iš tošies ar karvės rago), „dūdele”, „trūba”, „ragu” (karvės raga), „Sekminių raga” „Sekminių rageliu”, „ragučiai”, „trūba iš gluosnio šakų”, „klernetuku”, „tūtuke”. Pateikėjų apibūdinimu, instrumento garsas buvęs stiprus: „toks balsas išeina, kad net viskas rūksta” (KLF 147 (11)). „Išeidavom kur an grīžkelio... dūdas pasirodydavom... ir vis norėdavom, kad būt geresnė, didesnė už kaimyno piemenio...” (KLF 107 (37)).

Iki šiol neturėjome autentiškų instrumentų (ragų) melodijų, grotų per Sekmines. Magnetofono įrašuose buvo užfiksuota tik instrumento pamėgdžiojimas balsu:

KLF 147 (11).

Vieną oliavimą pateikėjas komentuoja: „ragučiais pie menys grojo per Sekmines“ ir paoliuoja su garsais triū triū triū. Tačiau – jokių paaškinimų, kurie čia būtini, todėl konkrečiau nieko pasakyti negalima. Iš melodijos struktūros te galima nuspėti, jog galėjo būti grojama pirmoji dalis, o šūksniai alio, ola – dainuojamie.

Mi 76777.

Taigi pati oliavimo struktūra rodo jo instrumentinį ir kartu vokalinį pobūdį. Su instrumentine muzika oliavimus sieja ir bendra ritminė formulė.

LLAa, 2000M., kasetė nr. 28. Grojimas „Sekminių dūda“.

Šios instrumentinės melodijos savo intonacine sandara bei garsų skale labai panašios į vokalinius oliavimus. Vienija natūralus instrumentui būdingas garsaeilis, ketvirtatoniu siauresnė kvinta, trimitinės intonacijos, kvinttonalinė, terc kvinttonalinė bei terctolinė dermės.

LTLN nr. 1.

KLF 193(36)

KLF 414(2)

Senuoju tikėjimu (kurio atspindžiai likę liaudies dainose, pasakose, papročiuose), kaukė, „garso kaukė“, t.y. balso pakeitimas (oliavimuose – gerklės „drebinimas“ arba oliavimas į ragą) ar tam tikro instrumento panaudojimas visada rodo sasajas su kitu (dangaus, mirusiuju, požemio) pasauliu. Visa tai dar kartą paliudija galimas oliavimų sasajas su aukojimais. Juk gerklės „drebinimas“ labai pakeičia natūralų balsą. O ir triūbijimas tiesiogiai susijęs su Sekminių oliavimu. Oliavimų sinkretiškumas – viena iš svarbių savybių, leidžiančių kalbėti apie juos kaip apie vieną iš archajiškų liaudies muzikos klođų.

Išvados:

Oliavimai – piemenų šūksniai apdainavimai – taikomi Sekminių rytą pramigusiam, laiku neišginusiam gyvulių piemeniui, todėl sietini ne tik su piemenų, bet ir Sekminių apeigomis bei visu Sekminių dainų bei apeigų ciklu. Įvairios Europos tautos turi akivaizdžių piemenų pašiepimo per Sekmines papročių panašumą. Oliavimų garsažodis „lelio“ skambėjo Suvalkijoje, Šiaurės Lietuvoje (Mažeikių ir Žagarės krašte), latvių bei estų piemenų dainose. Panašūs ar visiškai tapatūs mūsų oliavimams garsažodžiai žinomi ir kitų Europos tautų piemenų šūksniuose: lenkų („hola“), slovakų („helo“), rumunų („alau“, „elaua“), austrių („hälarei“) ir pan. Tai liudija apie šio žanro senumą ir senus „tarptautinius“ ryšius. Galimos oliavimų sasajos ir su senosiomis pavasario aukojimo apeigomis. Įvairių garsažodių šūksnių gausa tekstuose, Dievo minėjimas bei (ypač) jambinis ritminis melodikos piešinys ($\text{♪} \text{ ♪}$) rodo, kad šie šūksniai galėjo būti kaip komunikacinė priemonė su tam tikra dievybe. Muzikinė sandara atskleidžia žanro archajišką kilmę. Visų derminių grupių oliavimų muzikinę skalę sudarantys vienetai nėra iprasti, būdingi dvidešimto amžiaus antrosios pusės liaudies muzikai. Mažiausias matas čia ne tonas ar pustonis, o mikrotonai, iš kurių ir sudaryta visa muzikinė skalė. *Glissando* oliavimuose yra tiesioginis šio žanro senumo „liudininkas“. Specifinis oliavimų atlikiomo būdas – pirštais drebinant gerklę. Oliavimo ritminių

struktūrų tapatumai su instrumentine muzikos ritmika liaudijs, jog oliavimai yra ankstyvosios, sinkretinės liaudies muzikos reiškinys.

SANTRUMPOS:

- KLF ir KF – Lietuvos muzikos akademijos (buv. LTSR valstybinės konservatorijos) Etnomuzikologijos instituto Liaudies muzikos archyvas. Skaičiai žymi garso įrašo numerį.
 LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 L L A a, 2000 – autorės asmeninis archyvas, užrašymo metai, kasetės numeris.
 LMD – Lietuvių mokslų draugijos rinkiniai, saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynė.
 MJ – J. Dovydaičio asmeninis archyvas, įrašo numeris.
 Br – Britanijos salų tautos.
 LTLM – Lietuvos TSR liaudies muzika (plokštelinių rinkinys) 1986 m.
 NS – Niemi A., Sabaliauskas A. Lietuvių dainos ir giesmės Šiaurės Lietuvoje. – Helsinkis, 1911.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

- Astrauskas R. Šūksnio intonacijos lietuvių darbo ir kalendoriniame folklore // Liaudies kūryba. – Vilnius, 1992. – T. 3.
 Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – Vilnius, 1993. – P. 169–170.
 Basanavičius J. Ožkabalių dainos. – Vilnius, 1998. – T. 2. – Nr. 342.
 Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai. – Vilnius, 1993.
 Buračas B. „Kupiškėnų Sekminės“ // Tautosakos darbai. – Kauunas, 1937. – T. 3. – P. 102.
 Burkšaitienė L. Aukštaičių liaudies dainų melodijos // Aukštaičių melodijos / Parengė L. Burkšaitienė ir D. Krištopaitė. – Vilnius, 1990.
 Četkauskaitė G. Dzūkų melodijos. – Vilnius, 1981.
 Филимонова Т. Д. Немцы // Календарные обычай и обряды в странах зарубежной Европы. Конец 19 – начало 20 в. Весенние праздники. – Москва, 1977.
 Greimas A. J. Apie dievus ir žmones. Lietuvių mitologijos studijos. – Chicago, 1979.
 Гроздова И.Н. Народы Британских островов // Календарные обычай и обряды в странах зарубежной Европы. Конец 19 – начало 20 в. Весенние праздники. – Москва, 1977.
 Голдин М. Латышско – эстонские связи в области народного музыкального творчества // Soome – ugri rahvaste musikaparandist. I. Ruutel. – Tallinn, 1977
 Листова М. Н. Австрийцы // Календарные обычай и обряды в странах зарубежной Европы. Конец 19 – начало 20 в. Весенние праздники. – Москва, 1977.
 LTR 3800 (12). cit. iš: Skrodenis S. Kalendorinės apeigos, papročiai ir tautosaka // Dieveniškės. – Vilnius, 1968. – P. 265.
 Mažvydas M. Katekizmo ižanga // Pirmoji lietuviška knyga. – Vilnius, 1974. – P. 93.

Merkienė R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje // Iš lietuvių etnogenezės. – Vilnius, 1981. – P. 108.

- Neil Mc F. The silver bough. – Glasgou, 1959.
 Niemi A., Sabaliauskas A. Lietuvių dainos ir giesmės Šiaurės Lietuvoje. – Helsinkis, 1911.
 Norkus J. Senoviniai Sekminės papročiai // „Žvaigždė“, Schenandoah, Pa. – 1906, birželio 1 d.
 Sabaliauskas A. Lietuvių dainų ir giesmių gaidos. – Helsinkis, 1916.
 Sauka L. Lietuvių liaudies dainų eilėdara. – Vilnius, 1978.
 Stryjkowski M. Kronika polska, litewska, žmudzka i wszyskiej Rusi. – 1582.
 Тампере Х. Эстонская народная песня. – Ленинград, 1983.
 Vissel A. Eesti karjaselaulud. – Tallin, 1982, T. 1; 1988, T. 2.
 Vitolinš J. Latviešu tautas muzika. – T. 1. Darba dziesmas. – Riga, 1958.
 Витолинш И. Латышские пастушеские песни // Проблемы музыкального фольклора народов СССР. – Москва, 1973.
 Вериков А. А. Семантика и её основные проблемы. – Москва, 1968.

The „olia” exclamations in the context of calendar festivals and rites in spring

Liuda LIAUDANSKAITĖ

The „olia” exclamations as extremely archaic ones have been witnessed by the history of Lithuanian folk music. These are the utterances or singing performed by shepherds in the morning time at Whit Sunday and attributed to the shepherd who overslept himself and did not send the cattle to the grass in due time. The customs of making fun at shepherds are known throughout some other regions of Europe, too. Onomatopeaic words (olia, olialio, ola, etc.), which are similar or even identical to our „olia” exclamations, can also be found elsewhere in Europe (the Polish *hola*, the Romanian *ala*, the Austrian *halarei*, etc.). The „olia” making is related to ancient rites of offering in spring, whereas the exclamatory „olia” might have been as a means for communicating with a particular deity. The musical structure of the „olia” utterances (glissando, microtones) and the way of performing (by shuddering the throat with fingers) provide a direct witnessing of the archaity of this genre.

Vytauto Didžiojo universitetas,
 Donelaičio 52, Kaunas

Gauta 2001 04 19, išteikta spaudai 2001 09 03

Platelių bažnyčia

Algė JANKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – Platelių bažnyčia, viena iš seniausių išlikusių Lietuvos medinių bažnyčių. Tikslas – apžvelgti bažnyčios istoriją, išanalizuoti jos architektūrą. Metodas – istorinis, lyginamasis, tipologinis. Išvada – Platelių bažnyčia yra neįkainojama lietuvių liaudies architektūros ir meno vertybė.

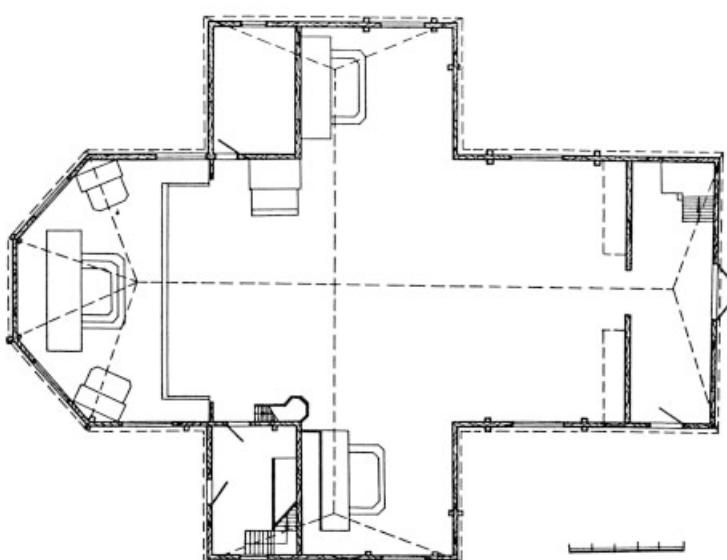
Platelių miestelis istoriniuose šaltiniuose minimas jau XIV a. XVI a. pradžioje čia pastatyta pirmoji bažnyčia. 1523 m. Žemaičių seniūno sūnus Jonavičius (Kęsgaila) jai užrašė dalį savo turto (1). Matyt pirmoji bažnyčia gyvavo neilgai, nes greit buvo pastatyta nauja. Šios, antrosios Platelių bažnyčios įkūrimo istoriją įdomiai apraše vyskupas Motiejus Valančius:

„Karalius Zigmantas Augustas, norėdamas įdėm žinoti, kiek Žemaičiuose karališkos žemės, 1560 m. išsiuntė Jokūbą Laskauskį, Kališe gimusį, kad Žemaičių žemę kiaurai išmieruočiai. Tam į Žemaičius atvažiavus, it kiti didžiūnai su bajorais, ir vyskupas nemurksojo. Veikiai su juo pasižinęs, nedaleido kropti kunigų, nebe, ribas vedant, mažinti žemės, nuo karalių kunigams duotos. Tas pats Laskauskis karališkame miestelyje Plateliuose įsteigė medžio bažnyčią, katrai pavedė 8 valakus ir 30 su viršum margų žemės. O tą jo darbą karalius Zigmantas Augustas 1564 m. patvirtino. Tokia eile žmonės Platelių valsčiaus, lig šiolei šventomis dienomis vaikščiojantys į Alsėdžius ar Mosėdį, sau ypatingą īgijo bažnyčią, katrai vyskupas kleboną su plačia parakvija suteikė” (2).

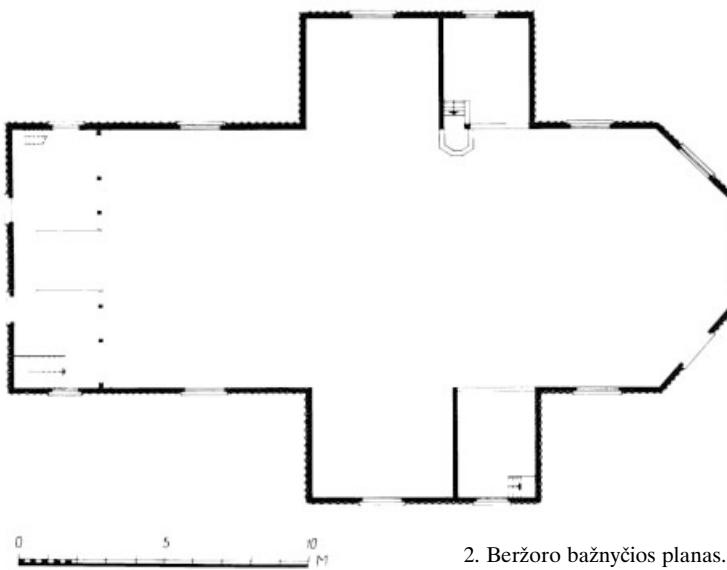
Reformacijos laikotarpiu, po 1567 m., Platelių bažnyčia, kaip ir daugelis kitų, buvo uždaryta, apleista ir apgrubta. 1598–1608 m. už Jeronimo Valavičiaus lėšas Plateliuose pastatyta nauja, trečioji bažnyčia. Apie 1611 m. „užveizėtoju karališkų valsčių Lukošius Grečina su Vaitiekum Radziminsku, ne be žinios viešpaties savo apent sugrąžino turus Platelių bažnyčiai, kurių antplūdime netikėlių buvo nustojusi” (3). „1692 m. Karolis Mykolas Druckis Sokolnickis su savo moteria Ieva Šverinaitė, užrašiusi 5420 auksinų, įsteigė altariją pas Platelių bažnyčią” (4).

Apie pirmųjų dviejų Platelių bažnyčių architek-

tūrą jokių duomenų nebéra. Trečioji – gana vaizdžiai aprašyta 1715, 1729, 1738 m. inventoriuose. Ši bažnyčia buvusi kryžiaus formos, su trejomis durimis. Šonuose glaudėsi dvi zakristijos: didžioji ir mažoji. Aukšto, ąžuoliniais gontais dengto stogo vidury stūksojo bokštas. Viduje buvo senas, matyt, perkeltas iš ankstesnės bažnyčios, didysis ir trys šoniniai altoriai. Didžiojo altoriaus apatinį tarpsnį puošė keturios

1. Platelių bažnyčios planas.

2. Beržoro bažnyčios planas.

3. Platelių bažnyčios bendras vaizdas. 1962 m. nuotrauka. ASI 5345.

ažūrinės, vynuogių šakomis puoštos (išpjaustinėtos) kolonos ir stambus paveikslas. Viršutiniame jo tarpsnyje buvo nedidelės kolonėlės, skulptūrėlės ir mažesnis paveikslas. Vienas iš trijų šoninių altorių buvo turtingai dekoruotas drožiniais, kiti du – paprasti. Bažnyčios interjerą puošė net 46 paveikslai (5).

XVIII a. pirmojo pusė Platelių miesteliui nebuvo sėkminga: šimtmečio pradžioje jis smarkiai nukentėjo nuo karo, 1729 m. – nuo didelio gaisro. 1738 m. Plateliuose tegyveno tik 20 šeimų (6). Senoji, trečioji bažnyčia tuo metu tikriausiai jau buvo labai sunykusi. 1741 m. į Platelius buvo atkeltas jaunas, energingas, tik prieš penkerius metus į kunigus išventintas klebonas Juozapas Vaitkevičius. Čia jis sėkmingai klebonavo beveik visą gyvenimą. Atsižvelgdamas į didelius Juozapo Vaitkevičiaus nuopelnus Katalikų bažnyčiai, popiežius jam suteikė apaštališkojo garbės notaro, protonotaro, popiežiaus auksinės gvardijos ir jo rūmų nario, popiežiaus rūmų palydovo-grafo ir jo rūmų tarybos nario garbės vardus (7).

1744 m. klebonas Juozapas Vaitkevičius, remiamas parapijiečių, Plateliuose pastatė naują (ketvirtą, ir dabar tebesančią) bažnyčią. Šalia jos surentė kleboniją ir špitolę. 1746 m. to paties klebono ir vienos gyventojų rūpesčiu surėsta Platelių bažnyčios filija Beržore. 1776 m. miręs Juozapas Vait-

kevičius buvo palaidotas jo pastatydintos parapijinės Platelių bažnyčios rūsyje, po šv. Juozapo altorium (8).

Platelių ir Beržoro bažnyčios yra seniausi išlikę mediniai sakraliniai krikščioniškojo kulto pastatai Lietuvoje. Jos abi panašios: kryžminio plano (1,2 pav.), greičiausiai ręstos tų pačių meistrių. Tačiau XVIII a. Žemaičiuose ir kitų meistrų statytos bažnyčios nuo jų nedaug tesiskyrė. Tuo metu daugiausia buvo paplitę du dar iš senų laikų paveldėti liaudiškų bažnyčių plano tipai: stačiakampus ir kryžiaus formos. Kryžminiai pastatai, pradėti statyti XVII a. trečiame dešimtmetyje, XVIII a. buvo ypač pamėgti. Dauguma kryžminiu bažnyčių yra vienanavės, gale užbaigtos trisienu. Jų priekyje, prie pagrindinio iėjimo, yra prienavės. Zakristijos glaudžiasi vienoje ar abiejose presbiterijos pusėse, arba yra atitvertos šoniniuose sparnuose, šalia koplyčių. Su nava vienodo aukščio koplyčios su ja nesudaro vientisos erdvės – yra atskirtos tiesias ar lenkta sąrama.

Kryžminio plano bažnyčių navą ir šoninius sparnus dengia labai aukštas kryžminės konstrukcijos stogas. Kryžmoje stūkso didokas, vingraus silueto, su apvalaina viršūne bokštatas (3 pav.). Mažesni, kryžiaus užbaigtai bokšteliai kyla visuose keturiuose stogo galuose. XVIII a. bokštelių šalmai būdavo uždengti malksnomis arba skarda ir nudažyti raudo-nai, žaliai ar baltais.

4. Presbiterija. R. Požerskio 1989 m. nuotrauka.

Žemaičių bažnyčių fasadams būdinga monumentalinių išraiška, kresnos, masyvios proporcijos. Neretai pagrindinio fasado auksčio ir pločio santykis būna 1:1,6–1,7 ir atitinka klasikines auksos pjūvio proporcijas.

Fasadų formas nesudėtingos – juose įkomponuoti funkciniai elementai, dekoras beveik nėra. Pagrindinio fasado viršu dažnai užbaigia valminio stogo šlaitas. Panašiai būna užbaigtas ir šoninių koplyčių viršus.

XVIII a. bažnyčių fasadai nebuvu spalvingi: spalvomis pabrėždavo tik pastato sakralumą išreiškiančius bokštelius ir priekines duris, kviečiančias įėjimą į šventovę. Šie elementai ryškiai išsiskyrė pilkšvame sienų ir stogo fone.

XVIII a. liaudiškių bažnyčių fasadų kompozicija konservatyvi. Palyginti su XVII a., ji mažai teipakito. Nemažiau tradiciški ir bažnyčių interjerai. Bažnyčių vidaus presbiteriją nuo navos dažniausiai skirdavo skersinė sija su krucifiksu ir šventųjų skulptūromis. Navos ir presbiterijos sienos ir lubos būdavo išdažytos keliomis spalvomis, neretai – papuoštos spalvinga tapyba. Balstame fone ryškiai išsiskyrė tapytos gėlės, ornamentai, religiniai simboliai, šventųjų figūros.

Kiekvienos bažnyčios sakralinis centras, kuriam pajungta visa interjero kompozicija, buvo ir yra didysis altorius. Šoninėse koplyčiose įrengti šoniniai altoriai. XVIII a. medinių bažnyčių altoriai itin puošnūs ir darnūs. Liaudiškai suvokta barokinė kompozicija, sodrios, plastiškos, ažūri-

niais drožiniais praturtintos formos sudaro vientisą meninę visumą. Ji dažnai būna labai turtinga, bet visada tektoniška, neperkrauta.

Navų dalies gale, virš pagrindinio jėjimo, – choras su puošniu vargonų prospektu. Sutinkami ne tik stačiakampės, bet ir laužyto bei išlenktos formos chorai. Po chorų, prie prienavio sienos, dažnai įrengtos rožinio giedotojų ložės su laipteliais bei ilgos, žemos angos, jungiančios prienavį su nava.

Svarbus liturginis–meninis sakralinio pastato akcentas yra sakykla. XVI–II a. ją dažnai įrengdavo virš klausyklų. Sakyklą dažniausiai pabrėžia puošnus baldakimas, dabina reljefiški drožiniai. Presbiterijoje arba vienoje iš šoninių koplyčių stovi dailiai dekoruota krikštykla.

Bažnyčios interjero visumą sudaro daug įvairios paskirties rakandų bei liturginių reikmenų: pradedant klausyklomis ir suolais, kurie formuoja vidaus erdvę, baigiant sietynais, žvakidėmis, užtiesais, liturginiais rūbais, procesijų vėliavomis ir t.t. Net smulkiausiai bažnyčios objektai turi ne vien praktinę paskirtį – tai originalūs ir vertingi taikomosios dailės kūriniai. Su interjero architektūra jie sudaro darnią sintezę (9).

Visa tai, kas pasakyta apie būdingų XVIII a. kryžminio plano sakralinių pastatų išorės ir vidaus architektūrą, tinkamai išlaikoma ir bažnyčios interjero dalyje.

5. Vargonų choras. 1938 m. nuotrauka. ČDM 7172.

6. Platelių bažnyčios varpinė. 1938 m. nuotrauka. ČDM 7171

ir Platelių bažnyčiai. Suprantama, kiekviena bažnyčia turi ir savitų, vien jai būdingų bruožų. Platelių bažnyčios interjere išskiria didysis ir keturi šoniniai barokinės kompozicijos altoriai, papuošti kolonomis, drožiniais ir meniškais paveikslais su sidabro aptaisais (4 pav.). XVIII a. visi altoriai buvo papuošti drožiniais ir paukuoti. Taip pat buvo nuspalvinta ir puošni, iškiliais rokokiniais ornamentais dekoruota sakykla su ažūriniu, karūna vainikuotu baldakimu. Kairos joje koplyčioje stovėjo ir tebestovi puiki rokokinė krikštukla su antvožu, kurioje laikomas šv. Jono Krikštytojo paveikslas, įremintas reljefiškai išdrožinėtais, anksčiau baltais

nudažytais ir paukustuotais rémais (10). Navos gale, virš prienavio, trisienu išsišauna vargonų choras su grakščia, originalia arkada viršuje ir archaijiskomis giedotojų ložėmis apačioje (5 pav.). XVIII a. šiame chore stovėjo dešimties balsų vargonai, buvo didelis būgnas ir skardžiabalsiai skambaliukai (11).

1762 m. bažnyčioje buvo daug naujų (taip pat ir iš ankstesnės bažnyčios perkeltų) liturginių reikmenų: senovinė paukuota monstrancija, paukuoti kielikai, didelis kryžius, aštuonios žvairių spalvų kapos, net dvidešimt keturi arnotai, daug bursų, kamžų, albų, žvairių užtiesalų, kilių. To meto vizitacijoje minimos ir šeios procesijų vėliavos; tarp jų būta labai senų. Bažnyčios vidų puošė aštuoni paveikslai, šeši iš jų – seni (12).

Platelių bažnyčios šventorius tuo metu buvo aptvertas sena rąstų tvora. Netoli ese buvo didelė klebonija su penkiolika didelių langų ir dailiu prieangiu, čia pat buvo špitolė su erdvia priemeine, dviem didelėmis patalpomis ir dviem kamarielėmis. Prie klebonijos buvo išsidėstę ūkiniai pastatai: virtuvė, svirnas, tvartas, darzinė, kluonas, bravoras, karvidė, arklidė, vežiminė (13).

Laikui bėgant Platelių bažnyčia ne kartą buvo atnaujinta ir remontuota. Laimei, jos pirminė išvaizda pakito palyginti nedaug.

Apie pirmuosius bažnyčios remontus istorinių duomenų nėra. Tikriausiai prieš 1777 m. įvykusią konsekraciją pastatas buvo atnaujintas ir išgražintas. 1821 m. jo vidaus baltame sienų ir lubų fone išskyrė žvairias palviai piešiniai (14). 1827 m. bažnyčia kapitaliai suremontuota: pakeisti apatiniai sienojai, sutvirtinti pamatai. Tuo metu bažnyčios išilgines sienas ties presbiterija dar jungė sija su krucifiksu. Apie 1905 m. sienos sutvirtintos vertikaliomis sąvaržomis, aliejiniai dažais perdažytas vidus (15): sienų apačia – tam siai mėlynai, viršus – melsvai. Dešinėje presbiterijos pusėje pastatytas naujas altorius (16). Galbūt tada padaryti ir dabar tebesantys arkiniai langai. 1909 m. irengti žymaus meistro Jono Garelevičiaus padirbtai vargonai (17). Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo ne kartą taisytas skiedromis perdengtas bažnyčios stogas bei remontuotas bokšteliis (pakeistas jo ankstesnis siuetas). 1983 m. įvykdyma labiausiai darnią bažnyčios architektūrą sudarkiusi invazija – neestetišku banguotu šiferiu uždengtas stogas (18).

Platelių bažnyčioje iki mūsų dienų išliko daug senųjų paveikslų, liturginių rūbų ir reikmenų. Per pustrečio šimtmecio jų priskaipe ištisė nemažai. Dar 1845 m. vizitacijoje minimi keturiasdešimt keturi balti, raudoni, violetiniai, juodi arnotai, penkiolika kapų, penkiolika vėliavų, procesijose nesėjamas puošnus, veidrodėliais papuoštas altorėlis ir 3 kry-

žiai, įvairūs metaliniai reikmenys (19). Daugelis paminėtų objektų tebéra ir dabar. Dalis jų – metalinė taurė, paveiksliai „Šv. Ona“ (XVIII a.) ir „Šventoji šeima“ (XIX a.), trys XIX a. vidurio arnotai bei XIX a. procesijų kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra – pripažinti dailės paminklais.

Platelių bažnyčios šventoriuje, kuris XIX a. pirmojoje pusėje jau buvo aptvertas mūro tvora su trejais varteliais, nuo seno stovi varpinė. Tačiau pirmoji medinė, karkasinė, gontų stogu uždengta varpinė, kurioje kaboją trys varpai ir mažas signorėlis, mūsų dienų nepasiekė. Dabartinė, pastatyta 1905 m. (20), darnių proporcijų, būdingo žemaitiško silueto, su nuožulniai platėjančia apačia (6 pav.). Varpinės stogą ir nuožulnį apatinį daugelį skiedros, vėliau – šiferis. 1997 m. statinys restauruotas. Varpinėje kaboją du varpai. Ant vieno iš jų, sveriančio 3,5 pūdo, užrašyta: „Anno 1648 Michael Dornman in Konigsberg Cosmiel“. Antrasis, 1928 m. parvežtas iš Bochumo, sveria 321 kg. Dar du čia buvusius varpus 1917 m. rekvizavavo vokiečiai.

Vaizdingoje vietoje, ant aukštos kalvos stovinčios Platelių bažnyčia ir varpinė sudaro harmoningą, būdingą Žemaičių žemei architektūros ansamblį. Autentiška, liaudiška ansamblio pastatų kompozicija, turtinga ir meniška bažnyčios vidaus įranga teikia jam neįkainojamą kultūrinę vertę.

Iš senuosiuose inventoriuose minimų Platelių bažnyčiai priklausiusių 33 dešimtinių žemės ir gausių ūkinių pastatų išliko tik 1903 m. pastatyta klebonija. Smarkiai sumažėjo bažnyčios tarnų skaičius: 1845 m. čia buvo net trys Varnių seminariją baigę kunigai, altaristas, vargonininkas, zakristijonas, kantorius ir du varpininkai (1762 m. būta net keturių varpininkų) (21). Nebeveikia ir aktyviai seniau pasireiškusi šv. Juozapo brolija. Išliko tai, kas svarbiausia, – neįkainojamos architektūros ir meno vertybės, liudijančios apie gilias ir taurias žemaičių dvasinės kultūros tradicijas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

1. Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios. – Vilnius, 1993. – P.386.
2. Valančius M. Raštai. T.2. – Vilnius, 1972. – P.80.
3. Ten pat. – P.100.
4. Ten pat. – P.141.
5. Mickevičius J. Plateliai ir jų apylinkė. Istorinė monografija. Diplominis darbas. – Kaunas, 1937. (Kopija Žemaitijos nacionalinio parko Informacijos centre.)
6. Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 3. – Vilnius, 1987. – P. 393.
7. Mickevičius J. Min. veikalas.
8. Ten pat.
9. Jankevičienė A. Žemaičių medinių bažnyčių architektūra. – Vilnius, 1996. – P. 11.
10. Platelių bažnyčios 1762 m. vizitacija. (Nuorašas – Vilniaus Dailės akademijoje.)
11. Ten pat.
12. Ten pat.
13. Ten pat.
14. Platelių bažnyčios 1821 m. vizitacija. LVIA F.669. Ap.2. B.226.
15. Kančienė J. Platelių bažnyčia. 1985 m. ekspedicijos ataskaita. ASI.
16. Mickevičius J. Min. veikalas.
17. Kančienė J. Min. veikalas.
18. Ten pat.
19. Platelių bažnyčios 1845 m. vizitacija. LVIA F. 669. Ap.2. B.267. – P. 359–362.
20. Kančienė J. Min. veikalas.
21. Platelių bažnyčios 1845 m. vizitacija.

Church in Plateliai

Algė JANKEVIČIENĖ

In Plateliai the first church was built at the early 16th century, the second one – in the midst of the same century and the third one in 1598–1608. It was of the form of the cross, it had a high roof with a tower in its centre and was covered with shingles.

In 1744, at the initiative of the pastor Juozapas Vaitkevičius the fourth church was built in Plateliai, it still stands there nowdays. It is the oldest wooden church building that has survived in Samogitia. It is cruciform in plan, too. In the 18th century churches of such form were widespread in this region. Most of the cross-shaped churches were one-nave, hall-type, with a three-wall apse. The height of the nave was equal to the height of the chapel, though there was no continuous space inside – they were subdivided by a straight or bent lentel. Churches had high cruciform hip-roofs. A small tower shaped in a graceful silhouette stood in the area where the central nave and the transept intersect. At the end of both the nave and the roof there were small towers.

The exterior of the churches was monumental, of low and massive proportions and almost with the absence of decor. Inside, the presbytery from the nave was most frequently separated by a beam with a crucifix and the sculptures of saints. The walls and the ceiling were decorated with colourful painting. The altars were the folk interpretations of baroque compositions exposing plastic forms and the elements of the order and wood-cuts. At the end of the nave part, above the main entrance, there was the organ choir, highly ornated. The interior of the church contained devotional articles of different distribution. Most of them were original works of applied arts harmoniously fitting with architecture. All that is said about the composition characteristic of eighteenth-century Samogitian cruciform church buildings can be applied to the church in Plateliai. It is understandable that it possesses its own characteristic features, too. Although the church was not one renovated, its initial architecture, old devotional items and works of art have remained of good quality.

By the church, in the churchyard there is a belfry which has harmonious proportions, the silhouette characteristic of Samogitia, and is exposing its slope widened towards its base. It was built in 1905. As both wooden establishments stand on a high hill featuring their picturesqueness they go very well with the whole architectural ensemble.

Lietuvių tautinių rūbų kūrimo prieštaros XX amžiuje

Irma ŠIDIŠKIENĖ

Straipsnio objektas – tautinių rūbų koncepcijos dinamika. Tikslas – nustatyti pagrindinius prieštaravimus, kuriant tautinius rūbus, tirti jų kūrimo sąlygas ir kaitą XX amžiuje. Tyrimo metodas: istorinis, lyginamasis, struktūrinės analizės. Išvada: keičiantis istorinėms, kultūrinėms sąlygomis visuomenė peržiūri tautiškumo sampratą ir kartu keičia tautinių rūbų koncepciją. Kol visuomenei bus svarbu išlaikyti tautiškumą, ji ieškos sau priimtiniausių, suprantamiausių tautiškumo raiškos būdų.

Tautiniai rūbai – labai konkretus objektas, kuriame atspindi tiek individuali, tiek kolektyvinė tapatumo raiška. Sampratos, kokie turi būti tautinių drabužiai, formavimasi, jos kaitą skatino kultūrininkų pasiskymai, kritiniai straipsniai spaudoje. Paprastai buvo kritikuojami kostiumo estetiniai, stilistiniai trūkumai, neatitikimai istoriniams faktams ir kita. Reali tautinių rūbų išraiška priklauso ir nuo idėjų, ir nuo buitinės dalykų: kultūros, vyraujančios tam tikros tautiškumo sampratos, estetinių pažiūrų, ekonominių galimybių, informacijos šaltinių. Tautinių drabužių problematika Lietuvoje gyvildenta nuo XX a. pr. Temos aktualumą rodo dar ir šiandien Lietuvoje atsinaujinantys tokio pobūdžio svarstymai. „Liaudies kultūros“ puslapiuose¹ vykusi diskusija apie lietuvių tautinius kostiumus išryškino esminius prieštaravimus, XX a. modeliuojant tautiškumo raišką. Nors autoriai daug kalba apie tautinių rūbų išvaizdą, konkrečių sprendimų pagrįstumą, pagrindiniai prieštaravimai yra idėjiniai.

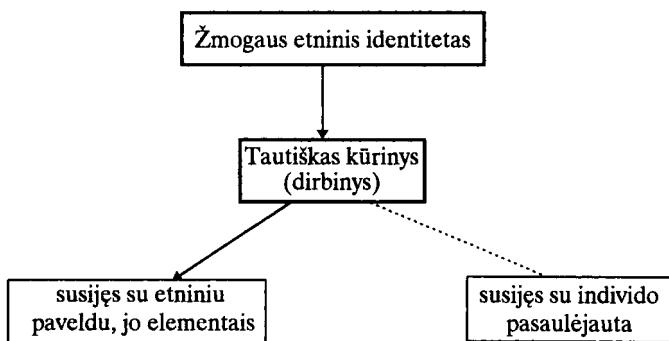
Tautinių rūbų kūrimas (būtent idėjų lygmeniu) labiausiai priklauso nuo tautiškumo sampratos, kuri yra vyraujančios kultūros ir jos politikos produktas. Tai procesas, susideantis iš kelių pagrindinių, vienas nuo kito priklausančių komponentų: etninės kultūros įvardijimo pasirinkimo ir jos paveldo pritaikymo būdų; informacijos šaltinių ir medžiagos iš jų atrinkimo. Tautinių rūbų koncepcija nuolat kinta. Dar tarpukario kultūrininkai skirtingai suprato tautiškumą, nevienodai akcentavo dalykus, patvirtinančius kūrinio (taip pat ir aprangos) tautiškumą. Svarbiausiu veiksniu, lemiančiu kūrinio (dirbinio) tautiškumą, laikytas žmogaus etninis identitetas. Siūlyta kūrinį (dirbinį), neturintį etninio paveldo analogijų, laikyti tautišku, jei žmogus, sukūrės dirbinį, kilme, etnine tapatybe yra lietuvis. Kūrinio tautiškumas iden-

tifikuojamas intuityviai,² nes kitokių atpažinimo ženklų (ornamento motyvų iš tradicinių juostų, kryžių, skrynių puošybos elementų ar kita) nėra. Klausimo kėlimas, koks vizualus menas yra tautiškas, liudija, kad XX a. I pusėje buvo siekiama peržiūrėti, naujai apibrėžti tautiškumo sąvoką. Tuo metu, 3-ojo dešimtmečio pabaigoje, pradėta formuluoti tautinių drabužių koncepcija.

Etninio paveldo samprata. Atgimimo metais etninis paveldas istoriniu, socialiniu požiūriu buvo suvokiamas labai plačiai. Besiformuojanti inteligenčija „buvo realaus demokratėjimo ir luominių skirtumų tirpimo katilas“³, integravosi su savo kultūriniu palikimu. Etninę kultūrą ji siejo ir su valstyčių, ir su lietuviškai susipratusios bajorijos kultūra. Istoriskai jos šaknys siekė seniausius laikus. Vydūno knygoje „Lietuva, jos praeitis ir dabartis“⁴ pateiktos 4 iliustracijos, vaizduojančios lietuvių aprangos raidą nuo vaidilučių laikų iki XIX a. pab. Peterburge leistame „Lietuvių laikraštyje“ 1905 m. nežinoma autorė apraše drabužius, jos prisiminimui, dėvėtus XIX a. vid. Aukštaitijoje, Žemaitijoje. Autorė pateikė pasiturinčio gyventojų sluoksniu aprangos apibūdinimą. Paminėtina, kad ir tarpukario aukštuomenės mėties savo tautiškumą išreiškė rengdamosios esą kunigaikščiėnės Birutės apranga. Taigi lietuvių aprangos etniniu paveldu laikyta visa, ką lietuviai seniau dėvėjo.

Etninės aprangos paveldas neišvengė išairių tautų įtaikos. Dar XX a. pr. lietuvių tautinių drabužiai buvo sunkiai skiriami nuo kitų tautų nacionalinių kostiumų. Ilgainiui vis akivaizdėjo būtinybę apibrėžti lietuviškajį kultūrinį savitumą. Todėl nuo XX a. 4 dešimtmečio etniniu paveldu pasirinkta XIX a. kaimo žmonių apranga. Poreikisapsiriboti XIX amžiumi iškilo dėl to, kad, anot A. Tamošaičio, nėra patikimų ankstesnių laikotarpių šaltinių, „patikimiausi ir tikriausiai lietuvių tautinių drabužių šaltiniai yra muziejinių drabužių originalų rinkiniai iš XVIII–XIX a.“⁵ Ankstyvųjų laikų apranga buvo ne tik nepažįstama, bet netgi svečima, labai tolima. V. Bičiūnui buvo savaime aišku, kad „Lietuvos mergaitė neįsivertų, be abejo, sau į ausis prosenovės auskarų, neužsidėtų ant kaklo kad ir dailiausiai nušvarintų auskarėlių, kuriais per keliolika šimtų metų gal tos tautos moteris ar mergaitė gyva būdama puošesi, į kapus su savim pasiėmė“.⁶

1 lentelė. Vizualios raiškos tautiškumo veiksniai

Šių nuostatų laikėsi ir XX a. II pusės Lietuvos etnografai: „tautiniai drabužiai galutinai susiformavo iki XIX a. vidurio”.⁷ V. Kulikauskienė taip pat pabrėžė, jog „taip jau susiklostė, kad tradiciniai puošniausi moterų išeiginiai drabužiai tapo tautiškumo išraiškos forma”.⁸ Nepasiekiami buvo ir ankstyvieji lietuvių aprangos istorijos laikotarpiai: „archeologiniai [drabužiai] imponuoja žalvario ir sidabro pašalais, bet apie juos daug ko nežinome. Nežinome, kokia tuo laiku buvo medžiaga, kaip drabužiai buvo sukerami, tiktais spėjamos spalvos. XVIII – XIX amžių drabužių gausu [...] muziejuose”.⁹ Pasirinkta kaimo žmonių, dažnai vadinta valstiečių, liaudies apranga, kuri įvertinta kaip labiausiai savita, lietuviška, kurioje „iškūnytos gražiausios taučios kūrybinės galios”.¹⁰

Tačiau tokiomis nuomonėmis oponavo kai kurie dailininkai, kultūros tyrinėtojai. Antai R. Ozolas rašė: „Etnografinis tautinių drabužių palikimas, sukauptas muziejuose, iš kurio mes darome atitinkamas išvadas – tai tam tikro istorinio laikotarpio vienos iš socialinių grupių – lietuvių valstietijos kūrybinis palikimas. Jis labai nevienalytis. [...] Neturime taip pat mokslinių darbų, analizuojančių ankstesniuosius istorinius laikotarpus, apie kurių liaudiškajį drabužį galima spręsti jau tik iš raštinių šaltinių. [...] Reikia atsiminti, kad visais tais skirtingais periodais lietuvių tautą sudarė ne tik valstiečiai, bet ir kiti socialiniai luomai – didikai, pirkliai, amatininkai. Ką konkretaus galime pasakyti apie jų nešioseną? O ji bene ryškiausiai charakterizuoją kitų tautų kultūrų įtaką, ir tų sluoksnių nešiosenos lietuviškosios atmainos įdomios ne tik kaip faktai: socialinės psychologijos, menotyros specialistai gali atstatyti jų susiformavimo salygas ir priežastis. Pagaliau ir kiek geriau mums pažįstamo XIX a. liaudiškojo drabužio palikimas, kaip jau minėta, nevienalytis: tame gan ryškūs skirtumai. Kaip determinavo juos istorinė praeitis? Kokia šios istorinės drabužio formos vieta bendroje estetinėje tradicijoje? Kitaip sakant, ką mes turime priimti kritiškai, o ką be išlygų?”

Drėsčiau teigti, kad iš šiuos klausimus iki šiol neatsakyta.

2 lentelėje parodytai komponentai (atitinkantys išplėstą požiūrių į etninį paveldą) buvo reflektuojami XX a. pr. – XX a. 3 dešimtmetyje kuriant tautinius drabužius. Šis požiūris nebuvo išplėtotas dėl informacijos šaltinių stokos, tad ilgainiui etnine apranga pripažinta konservatyvaus socialinio sluoksnio ir netolimo laikotarpio, apie kurį išlikę daugiausia informacijos šaltinių, paveldas. Taip atsirado prieštarata tarp XIX a. pab. – XX a. 3 dešimtmetyje vyrausio išplėstojo požiūrio ir XX a. 4 dešimtmetyje pradėto įtvirtinti sukongretintojo.

Svarbią reikšmę kuriant tautinius rūbus turi *informacijos šaltiniai ir medžiagos atranka iš jų*. Pagrindiniai žinių šaltiniai: a) senelių pasakojimai, išlikę aprangos reliktai; b) istoriniai šaltiniai, spaudiniai, periodika. Pirmieji aprėpia labai ribotą laikotarpį, senelių, prosenelių kartą, antruoju atveju – laikotarpis išplečiamas iki „seniausiu” laikų. XIX a. pab. vyrauja individualios aplinkos šaltiniai, o XX a. pab. – rašytiniai.

Literatūra apie lietuvių aprangą, iš dalies formavusi tautiškumo sampratą visuomenėje, XIX a. pab. – XX a. 3 dešimtmetyje nebuvo gausi ir išsami, pagrindinis informacijos šaltinis, kuriant tautinius rūbus, buvo individualioje aplinkoje randami šaltiniai.¹¹ Spaudoje pirmiausia pasirodė straipsniai, raginantys dėvėti tautinius rūbus bei džiūgauta matant juos dėvinčiuosius.¹² To meto spaudoje galima rasti straipsnelių, nurodančių, kokie turėtų būti tautinių drabužiai,¹³ tačiau, dėl aiškių atrankos kriterijų stokos, susiklosto samprata, kad tautiška tai, kas senoviška. Scenoje ar kitur dėvimi tautiniai drabužiai vis dažniau imti kritikuoti: peikti atskiri tautinio kostiumo elementai, esą atėję iš vokiškos, lenkiškos, čigoniskos, žydiškos mados, vadinti neestetiškais, neskoningais: „perdidelis poterkų [karolių – I.Š.] rinkinys ir įvairumas rodo tik blogą skonį”, „tai nelietuviška, o čigoniska”, „didžiulis pondas trispalvių stūgų ilgų ligi žemės – gal ir gražu, bet nelietuviška”.¹⁴ Saviti lietuviški aprangos bruozai buvo priešinami kitatautiškiems, archaiški – naujoviškiems, meniški – neskoningiems, namų darbo audiniai ir rūbai – pirktiniams, atvežtiniams. Salygos, kai vyraovo individualioje aplinkoje randami šaltiniai, o literatūra buvo atsitiktinė romantisko pobūdžio, buvo palankios reflektuoti įvairių socialinių sluoksnių ir laikotarių etninio paveldo elementus, juos naujai interpretuoti.

2 lentelė. Etninės aprangos įvardijimai literatūroje

Sisteminius lietuvių aprangos tyrimus pradėjo A. Tamošaitis, kurio (taip pat M. Glemžaitės, J. Savickio ir kitų autorių) XX a. 4 dešimtmetyje skelbtuose straipsniuose apie lietuvių aprangą galima pastebėti tokius pagrindinius atrankos kriterijus: jei rūbai buvo kaimo žmonių, jie lietuviški, jei miestiečių – nebelietuviai, jei naminiai audiniai – tinkami tautiškiems rūbams, jei pirkiniai – ne, be to, atskiro etnografinės srities turi savitus bruožus, savitą ornamentiką, spalvinius derinius. J. Savickis rašė: „Miestuose dažnai matytariamai tautiškų rūbų bet kaip pasiūtų iš margos fabrikinės medžiagos. Bet kiekvienas, giliau pagalvojęs tikriausiai greitai sumes, jog toki rūbai néra tautiški, o tik pigūs jų pakaitalai. Tikri tautiškieji rūbai téra tik tai tie, kurie yra pasiūdinti iš namie austos vilnonės arba marškonės medžiagos ir sukirpti prisilaikant to krašto senųjų papročių“.¹⁵ Informacijos šaltiniu tapo etnografinė literatūra apie kaimo žmonių aprangą. Tai rodė, kad tautiškumo samprata pakito.

XX a. II pusėje tyrinėta kaime gyvenusių lietuvių apranga lieka pagrindiniu šaltiniu tautiniams rūbams kurti. Skirtingai nuo A. Tamošaičio, M. Miliuvienė, V. Kulikauskienė, S. Bernotienė ir kiti neatmetė pirkinių audinių: „valstiečiai, priimdamai ir įsisąmonindamai aplūstančias naujoves, leidjas per savo papročių ir tradicijų filtrą“.¹⁶ Gausėsni etnografiniai tyrimai leido mokslininkėms nustatyti savitus lietuvių aprangos bruožus. Bet pagrindinis atrankos kriterijus išliks tas pats – buvo ar nebuvo XIX a. Lietuvos kaime dėvimi tokie drabužiai.¹⁷

Mokslinai etninio paveldo tyrimai išplėtė tautinių rūbų kūrimui reikalingų šaltinių lauką, kurio kaita iš dalies ir lėmė tautinių rūbų kūrimo kryptis.

Etninio paveldo pritaikymo būdai kuriant tautinius rūbus. XIX a. pab. – XX a. pirmosios pusės kultūrininkai etninį paveldą suprato kaip archajiškajį, seną sluoksnį, o tautinę kultūrą – kaip moderną. Todėl jiems etninis paveldas yra tik šaltinis modernesnei (tautinei) kultūrai kurti. Istorinė (senoji) kaimo žmonių apranga taip pat laikyta šaltiniu, pagrindu tautiniams rūbams kurti. Šią tautinių rūbų kūrimo kryptį galima pavadinti taikomaja. XX a. pr. kultūrininkai vertino namie austus drabužius kaip lietuviškumo, darbštumo išraišką, kaip tradicijų tėsimo būdą. „Bet minau tenepasirupin nei viena tokius pirketus iš kupčistės audeklus. Tie be jokios vertybės šitam dalykui. [Lietuvių šventei Tilžėje – I.Š.] Tur būti namų darbai. O visai pagal budą, kaip tame krašte dévėdavo pirma ir tulose vietose dar dėvi“,¹⁸ – rašė Tilžės giedotojai atsišaukime. O po poros metų: „Nereikia visiškai laikyties prie senoviško būdo, kaip jis, gal, tikt trumpą laiką buvo garbėj laikomas. Galima ir naujoviškiai rūbų taisyties, bo tikt išrodys ypatiškai lietuviškai“.¹⁹ Pateikti apibūdinimai liudija, kaip akivaizdžiai ir sparčiai Mažojoje Lietuvoje kito tautinės aprangos interpretavimas.

XX a. 3 dešimtmecio pabaigos bei 4-ojo dešimtmecio spaudoje skelbt A. Tamošaičio etnografiniai tyrimai tapo pagrindiniu tautinių rūbų kūrimo šaltiniu. Vėliau savo knygoje jis pateikė istorinę lietuvių aprangos apžvalgą ir, siekda-

mas neapsiriboti vien kopijomis, propagavo naujų audimo technikų taikymą audžiant tautinius rūbus, ornamentikos interpretavimo individualizmą, moderniškesnius kostiumus.²⁰ Namie austi tautiniai drabužiai turėjo būti savitų bruožų išlaikymo ir tautiškumo formavimo garantas.

Po II pasaulinio karo lietuvių emigracijoje laikėsi A. Tamošaičio tautinių rūbų koncepcijos, o Lietuvoje, pritaikant etninį paveldą naujiems estetiniams poreikiams, toliau buvo plėtojama prieškarinė tautinių rūbų kūrimo kryptis. Dailininkams rūpėjo „suderinti lietuvių liaudies audinių bei drabužių kūrybines tradicijas su šiandieniniu estetiniu požiūriu, meno kryptimis, mados tendencijomis“.²¹ Jie savaip, bet kiek kitaip nei A. Tamošaitis, tėsė kūrybišką, „naują tautinio kostiumo estetinės tradicijos“²² interpretavimą.

Tautinių rūbų kūrimo kelias labai panašus ir kai kuriose kitose šalyse. Antai Norvegijoje pirmoji tautinių rūbų kūrimo kryptis taip pat buvo taikomoji. Jos iniciatorė buvo Hulda Garborg (1862–1934), kurios šokių ansamblio dalyviai dėvėjo labai supaprastintus, modernizuotus Hardanger srities liaudiškus kostiumus. H. Garborg manymu, pagrindiniai kriterijai tautiškumui išlaikyti – namų audimas, medžiagos – tik iš Norvegijos, kiekvienas ansamblis turi austis kiekvienoje apylinkėje savitus kostiumus.²³ Dabar mégstama ornamentikos inspiracijų ieškoti lokalineje augmenijoje, o tai nėra senųjų tradicijų tasa.²⁴ H. Garborg pasekėjos Klara Semb (1884–1970) ir Aagot Noss (1924–) atsisakė griežto tautinių rūbų reglamentavimo ir daugiausia dėmesio skyrė istorinių faktų rekonstravimui.²⁵ Taip atsitiko ir Lietuvoje, tik žymiai vėliau nei Norvegijoje. Nuo XX a. 7 dešimtmecio pamažu išsityrino požiūris, kad etninis paveldas tapatus tautinei kultūrai. Etninio paveldo moderniškas pritaikymas atitolino nuo istorinių duomenų. Naujoji kryptis vadintina rekonstrukcine, nes čia svarbiausia atkurti istorinę kaimo žmonių (lietuvių liaudies) aprangą, remiantis faktine medžiaga. Lietuvoje būtent rekonstrukcine ši kryptis buvo įvardinta 1969 m. konferencijoje „Tradicijos ir šiuolaikišumas tautiniuose drabužiuose“.²⁶ 1987 metų konferencijoje „Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje“²⁷ paliudytas šios naujos krypties įsigalėjimas, suaktyvėjusi kova prieš moderniškumą konstruojant tautinius rūbus, „tamošaitiškas“ ar kitokias liaudies kostumo interpretacijas. Tuo tarpu užsienio lietuvių akimis, bet kokie sovietinės Lietuvos dailininkų ar mokslininkų interpretavimai, sprendimai kėlė nepasitikėjimą, nepasitenkimą.²⁸

Skirtingos tautinių rūbų kūrimo kryptys yra viena svarbiausiai prieštarų ir šiandienos diskusijose. Užsienio lietuvių bendruomenės atstovai mano, kad tautinių rūbų kūrimo „aukso vidurys“ jau buvo rastas, iškūnijo A. Tamošaičio sukurtais modeliais.

Išvada. Gilinantis į etninį paveldą, plečiant ar konkreitinį jo sąvoką, įvairėja, keičiasi ir tautinio kostumo samprata. Gausėjant informacijos šaltinių, vis aktualėja kriterijų, būtinų atsirenkant etninės kultūros medžiagą, problema. Keičiantis istorinėms, kultūrinėms sąlygomis, keičiasi

ir visuomenės požiūris į tautiškumo sampratą, o kartu kinta ir tautinių rūbų koncepcija. Kol visuomenei bus svarbu išlaikyti tautiškumą, ji ieškos sau priimtiniausią, suprantamiausią tautiškumo raiškos būdą.

NUORODOS:

1. Kazokienė G. Tautiniai rūbai ir tautinis sąmoningumas // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 4, p. 1–9.
2. Jurkuvienė T. Apie tautinį kostiumą, tautinį sąmoningumą ir nauvumą // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 5, p. 1–8.
3. Beliauskienė D., Bernotienė S., Kulikauskienė V., Miliuvienė M., Stravinskienė A. Dar kartą apie tautinius drabužius // Liaudies kultūra. – 2000, Nr. 1, p. 12–17.
4. „Naujosios Romuvos“ klubo posėdis // Naujoji romuva. – 1933, Nr. 146, p. 835.
5. Aleksandravičius E. Atgimimo istorijos slenksčiai // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 4. – Liaudis virsta tauta. – Vilnius, 1993. – P. 244.
6. Ur. J. Tautiškos meditacijos // Kultūra. – 1926, Nr. 1, p. 31.
7. Dobužinskis M. Kelios mintys apie tautinio meno kelius // Naujoji Romuva. – 1932, Nr. 24, p. 530.
8. Faktai ir idėjos: Lietuvių tautos dvasia mūsų mene // Naujoji Romuva. – 1933, Nr. 145, p. 810.
9. Drėma V. Tautinių meno kultūros būdo bruožų reikalai // Lietuviškas baras – 1936, Nr. 3, p. 28.
10. Drėma V. Apie mūsų plastinę kultūrą // Lietuviškas baras. – 1938, Nr. 9, p. 23–28.
11. Dobužinskis M. Dėl lietuviško stiliaus // Naujoji Romuva. – 1938, Nr. 33–34, p. 643.
12. Sezemanas V. Raštai. – Vilnius, 1997. – P. 620.
13. Tamošaitis A. Tautiniai drabužiai // Lietuva. Lietuvių enciklopedija. T. 15. – Vilnius, 1990. – P.495.
14. Bičiūnas V. Liaudies menas // Mūsų kalendorius. – 1931. – Kaunas, 1930. – P. 65.
15. Kulikauskienė V. Tautiniai drabužiai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T.4. – Vilnius, 1988. – P. 285.
16. Kulikauskienė V. Lietuvių tautiniai rūbai. – Vilnius, 1994. – P. 8.
17. Kulikauskienė V. Renkimės tautiniams drabužiams // Šeimos kalendorius. 1990. – Vilnius, – P. 19.
18. Ten pat. – P. 20.
19. Plačiau žr.: Šidiškiénė I. Tautiniai drabužiai lietuvių kultūroje (XIX a. pab. – XX a. 4 dešimtm.) // Amatas ir kūryba. Lietuvos etnologija. T. 2. – Vilnius, 1997. – P. 235.
20. Plačiau žr.: Šidiškiénė I. Tautinio kostiumo atgaivinimo idėjos XX a. pradžios lietuvių periodinėje spaudoje // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. – Vilnius, 1990. – P. 72, 73.
21. Plačiau žr.: Šidiškiénė I. Tautiniai drabužiai lietuvių kultūroje (XIX a. pab. – XX a. 4 dešimtm.) // Amatas ir kūryba. Lietuvos etnologija. T. 2. – Vilnius, 1997. – P. 241.
22. Jadzė. Tautiški rūbai // Pavasaris. – 1929, Nr. 4, p. 114.
23. Savickis J. Tautiški rūbai // Pavasaris. – 1935, Nr. 16, p. 353.
24. Kulikauskienė V. Lietuvių tautiniai rūbai. – Vilnius, 1994. – P. 20.
25. Ozolas R. Tautinio drabužio tradicija // Kultūros barai. – 1969, Nr. 4, p. 43.
26. Lietuviškos Giedotojų Draugijos Vyriausybė. Atsisaukimas į Lietuvos ir Lietuvalites // Lietuviška Ceitunga. – Klaipėda, 1907, Nr. 15.
27. Iš Lietuvos ir prusų prowinas: Didžiajai lietuvių szwentei... // Nauja lietuviška ceitunga. – 1909, Nr. 53.
28. Tamošaitis A. Lietuvių moterų tautiniai drabužiai // Sodžiaus menas. T. 7–8. – Kaunas, 1939. – P. 207.
29. Čerbulėnas K. Tradicijos ir šiuolaikiškumas tautiniuose drabužiuose // Dailė. Kn. 12. – 1969. – P. 45.
30. Ozolas R. Tautinio drabužio tradicija // Kultūros barai. – 1969, Nr. 4, p. 42.
31. Fossnes H. Folk costumes of Norway / Translated by E. S. Seeberg, J. W. Cappelens. – Forlag A. S. [Oslo]. – 1995. – P. 15.
32. Ten pat. – P. 9.
33. Ten pat. – P. 16.
34. Vyšniauskaitė A. Lietuviško kostiumo problemos // Pergalė. – 1969, Nr. 4, p. 175, 177.
35. Liaudies kūrybos palikimas dabarties kultūroje. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. 1987 m. gegužės 6–7 d. – Kaunas, 1989. – P. 209–221.
36. Kazokienė G. E. Autentiškumas ir tautiškumas // Mūsų pastogė. – 1977, Nr. 48, p. 3, 5.

On the controversies in creating the Lithuanian national costume in the 20th century

Irma ŠIDIŠKIENĖ

The creation of the national costume (particularly, on the layer of concepts) is mostly affected by the perception of nationalism, which is the product of the prevailing culture and its policy.

In the 19th century, during the renaissance period of Lithuania, ethnical heritage was perceived in a very wide sense. Ethnic culture was linked with the culture of both peasantry and nobility. With respect to the historical point of view it is rooted in ancient times. After the independence was regained to Lithuania, in the 20th century, the interpretation of ethnic heritage became narrower. The Lithuanian folk costume was formed on the basis of the festive or holiday dress of countrymen and countrywomen of the 19th century. It is because of the lack of the data on the costume from earlier times the need to confine to the 19th century had remained. These requirements were also accepted by the ethnographers in the second half of the 20th century. In Lithuania of the interwar period the founder of the systematic investigations of the Lithuanian outfit was A. Tamošaitis. To his opinion, the festive dress of the Lithuanians is a dress worn by people living in rural areas and the one which is produced by using home-made fabrics that tend to differ considerably from one ethnographic region to another. The concept of the national costume was expanded by ethnographers in the second half of the 20th century – they did not reject the fabrics which were produced in factories and the design of which was made by professionals, but not craftsmen, though the main criteria of defining the national costume remained almost the same. After the World War II A. Tamošaitis' conception on creating the national costume was also accepted by the Lithuanians in emigration, whereas in Lithuania it was developed in accordance with the adjustment of the ethnic heritage to the new aesthetical requirements, though the pre-war trend of creating the national costume was not rejected, either.

From the 7th decade of the 20th century onwards the attitude continued to be prevalent according to which the ethnic heritage was to be identical to the national culture. A new trend of creating the national costume thereby emerged, with the most important thing to recreate with the reference to the factual material the historical outfit of countryman or countrywoman.

Tradiciniai muzikos instrumentai ir jų funkcijų latvių liaudies dainose semantika

Arnolds KLOTINŠ, Valdis MUKTUPĀVELS

Remiantis užrašytais poetinės latvių liaudies kūrybos duomenimis, straipsnyje¹ siekiama išnagrinėti sukauptas žinias apie latvių liaudies muzikos instrumentus ir visuomeniniu psychologiniu požiūriu įvertinti šios informacijos kultūrinio turinio reikšmę apskritai tradicinės kultūros tyrinėjimams.

Manoma, kad latvių liaudies dainose epinis elementas ryškesnis negu lyrinis, jei epiškumu vadinsime tokią formą, kai vyrauja ne subjektyvusis, vidinis, lyriškai išreikštasis, bet objektyvusis, išorinis pasaulis. Vadinas, liaudies dainų tekstuose atispindinti objektyvūs reiškiniai, kuriuos galima patvirtinti empiriškai. Toks požiūris yra priimtinas dėl gausių archeologinių ir etnografinių faktų, leidžiančių visiškai naujai suprasti iki šiol neaiškius dainų tekstus ir praskaidrinti jų turinį. Pavyzdžiu gali būti tokia daina:

<i>Sviežu cirvi, veļ akmeni</i>	Sviedžiu kirvī, ritu akmenį
<i>Savā kapa vietinā;</i>	Savo kapo vieton;
<i>Lai rūst cirvis, pel akmenis,</i>	Lai rūsta kirvis, peleja akmuo,
<i>Ne kā manis augumiš.</i>	O ne mano kūnas.

2733 var. 1

Tekstą galima susieti su archeologų atkastais vadinamaisiais tuščiais kapais: „Norėdami išsipirkti nuo mirties ir prasdami dievų globos, žmonės kapinėse, ežeruose ir tvenkinuose, pagal paplitusį paprotį, laidojo įvairius daiktus“.² Lygiai taip pat galima paaškinti XII a. kuršių moters kape Vakarų Latvijoje rastą vėrinį. Būtent tam regionui būdinga vėrinio apdaila vaizduoja saulę, o jos centre – ožkos ir vilko figūras.³ Šis dirbinys gali būti susijęs su žiemos solsticijos papročiais. „Ožką ir vilką“ plačiai žaidė visoje Latvijoje netgi XIX–XX a. Toks atitinkimas liudija šią tradiciją su daugybe išraiškos formų išsilaikius beveik septynis amžius.

Latvių liaudies tradicijoje tokį žodžio ir daikto sutapimo pavyzdžių itin gausu. Todėl galime manyti, kad latvių dainos yra šventas informacijos šaltinis kultūros istorijos studijoms, ir, be to, gana aukšto patikimumo laipsnio.

Kur kas problemiškesnis yra chronologijos, datavimo klausimas. Dainų turinį sudaro įvairūs kultūriniai sluoksniai: pradedant praindeuropietiškus laikus tebemenančiomis sąvokomis ir baigiant XIX–XX a. Latvijos kaimo buities atspindžiais. Datuoti ypač sunku dėl to, kad ta pati dainoje sutinkama sąvoka gali būdinga visiškai skirtiniems kul-

tūriniams sluoksniams. Todėl kai kurių dainų tikslaus kilmės laiko nustatyti išvis neįmanoma, nebent laikotarpį, atpažįstamą iš konkrečios dainose paminėtos faktinės medžiagos. Tai galima padaryti istorijos, archeologijos, lingvistikos, kultūros istorijos ir kitų mokslo dėka. Pavyzdžiu, eilutes iš liaudies dainos: *Pilni pirksti, abas rokas / Zeltā grieztu gredzeninu* (Pilni pirštai, abieji rankų, / susuktų aukso žiedelių) galima susieti su archeologiniaisiais radiniais: iš tikrujų daugelyje XI–XII a. atkastų moteriškų kapų visi abieji rankų pirštai – su bronziniaisiais įvijiniais žiedais.⁴

Liaudies dainos, kuriose minimi muzikos instrumentai, jų gaminimas, grojimas jais bei patys atlikėjai, konkretesnių chronologinių žinių mums nesuteikia. Tačiau kai kuriuos instrumentinės muzikos reiškinius su atitinkamu laikotarpiu galima susieti netiesiogiai – pagal etnoorganologinius duomenis ir bendrą kultūros istoriją. Žinoma, pavyzdžiu, kad smuikas Latvijoje atsirado XVI a. ir paplito XVII a.; šiuo faktu reikėtų remtis ir aptariant bei interpretuojant jį mininčias dainas.

Dainas, susijusias su instrumentine muzika, aiškiai chronologiskai suskirstyti labai trukdo funkciskai panašiemis instrumentams taikomas tas pats pavadinimas. Žodis *eglite* (pažodžiu ‘eglytė, eglutė’, atitinka lietuvių instrumentą džingulį) gali reikšti ir būtent *eglite*, ir *puškaitis* (panašus instrumentas), ir *trideksnis* (mušamasis instrumentas su varpeliais, terklėlė); žodžiu *stabule* (birbynė, vamzdelis) vadinami ir švilpiamieji, ir aerofoniniai vamzdinio tipo instrumentai, o žodis *bungas* (būgnas) arba *taure* (trimitas) gali atitikti bet kuri iš įvairių šio tipo instrumentų. Pagal funkciją, o kur būtina, pagal panaudojimą arba tam tikras garso bei sandaros ypatybes kiekvienam skirtingam instrumento pavadinimui gali būti išskirti keli porūšiai. Toliau belieka nustatyti šių porūšių ryšį su istoriškai ir etnografiškai apibréžtais instrumentais.

Pirmiausia keletas žodžių apie tai, kaip šiam darbui rinkome medžiagą. Mūsų tyrinėjimas remiasi Bostono/Monrealio Latvių liaudies dainų duomenų baze.⁵ Pagal pateiktą ilgą muzikos instrumentų pavadinimų sąrašą gavome visas dainas, kuriose minimi šie pavadinimai ir jų šaknų vediniai. I pradinę imtį dar įnešėme keletą pataisų, kurias galima būtų apibendrinti maždaug taip:

1 lentelė. Tradiciniai muzikos instrumentai

Eil. Nr.	Pavadinimai	Dainų, kuriose minimas pavadinimas, sk.	Procentai
1.	<i>taur-, trimatel-, strump-, trumet-</i> (trimitai)	389	25,1
2.	<i>stabul-, svilp-, birb-</i> (vamzdeliniai)	329	21,3
3.	<i>kokl-</i> (kanklės)	274	17,7
4.	<i>bung-, baraban-</i> (būgnai)	267	17,2
5.	<i>spēl-, gra-</i> (strukinių arba šiaip muzikavimas)	222	14,4
6.	<i>rag-</i> (ragai)	130	8,4
7.	<i>zvar-</i> (varpalai, varpeliai)	96	6,2
8.	<i>vijol-, pijol-, piigel-, skripk-</i> (smuišas ar styginiai)	91	5,9
9.	<i>stig-, strun-</i> (styginiai)	57	3,7
10.	<i>zvārgul-, pugul-, pulkster-</i> (varpeliai)	57	3,7
11.	<i>ērģel-</i> (vargonai)	29	1,9
12.	<i>eglīt-</i> (džinguliai)	25	1,6
13.	<i>muzikant-</i> (muzikantas)	24	1,5
14.	<i>bazūn-</i> (trombonas)	24	1,5
15.	<i>dūķ-, dūd-, somas stabul-</i> (dūdmaišis)	16	1,1
16.	<i>kok-, miet-</i> (lazdelės)	15	1,0
17.	<i>trīd-, strīzd-</i> (barškalai)	9	mažiau 1,0
18.	<i>baub-, bamb-</i> (būgnelis)	7	
19.	<i>gīg-</i> (strykiniai tipo chordofonas)	1	
20.	<i>trumul-</i> (gal būgnai)	1	
21.	<i>cimbol-</i> (lēkštēs)	1	
22.	<i>bas-</i> (kontrabosas)	1	

2 lentelė. K. Brambatso tyrimų duomenys

Eil. Nr.	Instrumento pavadinimas	Proc.
1.	<i>taure</i> (trimitas)	24,8
2.	<i>stabule</i> (dūdelė)	19,1
3.	<i>bungas</i> (būgnas)	16,8
4.	<i>kokles</i> (kanklės)	14,6
5.	<i>rags</i> (ragas)	9,0

1. Atskyrėme nesusijusius su muzika homonimus: *koklis* (latgaliu tarmėje ‘kaklas’) atskirtas nuo *kokle* (kanklės); *stiga* (miško proskyna) – nuo *stīga* (styga); išskirti visokie *duku-duku* ir panašios onomatopėjos, taip pat *svilpot* (švilpauti), jei tai ne muzikos instrumentu išgautas garsas, o žmogaus ar paukščio švilpimas.

2. Prie kiekvieno kompiuterio išvesto pagrindinio dainų tipo ir svarbiausių jo variantų pridėjome visus Barono bei Visendorfo *Latvju dainas*⁶ ir Šmito *Tautas dziesmas*⁷ variantus bei subvariantus.

3. Papildomai kompiuterinei paieškai pridėjome dar keletą pavadinimų: *zvan-* (varpel-), *ērģel-* (vargon-), *trīd-* (barškal-), *cimbol-* (lēkšt-), *bazūn-* (trombon-), *bas-* (bos-), *eglīt-* (džingul-), *kok-* (lazd-), siejant juos tik su muzikiniai instrumentais.

Manome, kad šiame 1548 dainų rinkinyje yra beveik vienos dainos, kuriose minimi muzikinių instrumentų pavadinimai ar jų vediniai. Atmestos liko tik tos dainos ar jų variantai, kur užduoti pavadinimai išvis neminimi. Praleidome ir tas dainas, kur apie muzikinį instrumentą šiaip jau kalbama, tačiau pats jo pavadinimas ar bent šio pavadinimo vedybė tiesiogiai neminimas. Tokios dainos sudaro ne daugiau kaip 1–2 proc., todėl nelabai tepakeičia statistiką.

Tyrinėti muzikos instrumentus ir jų funkciskumą remiantis žiniomis iš liaudies dainų gana neįprasta. Pažymėtina, jog mūsų surinktos žinių apie latvių liaudies instrumentus nepranoksta etnografinės medžiagos. Tačiau tai labai plati ir unikali etnoorganologinė informacija, t.y. materialinio ir dva-

sinio žmonių gyvenimo atspindys dainose. Toks praturtintas kontekstas leidžia mums praplesti šio straipsnio uždavinį už vien tik etnoorganologinio tyrimo ribą ir paméginti šiek tiek pasiaiškinti pačią tradicinę kultūrą bei ja gyvenusių žmonių estetinę sąmonę.

ETNOORGANOLOGINĖ APŽVALGA

Liaudies dainų statistiniai tyrimai remiasi prielaida, kad jos yra nors ir subjektyvus, tačiau tikrovės atspindys. Gautoji informacija tad yra dvejopa: pirmia, etnoorganologinė, antra, žinių apie dainų kūrėjų instrumentinės muzikos išsivaizdavimą. Subjektyviajā latvių liaudies dainų pusę lémē įvairūs veiksniai – tradicijos, tikėjimai ir t.t. Todėl galime manyt, kad gauta informacija neša žinią ir apie muzikinės kultūros socialinę psichologiją.

Tiriant dainas, atsižvelgta ne tik į pačius muzikos instrumentų pavadinimus, bet ir į jų vedinius, nurodančius atlikėją ar atlikimą. Taigi „instrumentinės muzikos antraštė“ čia vadinsime bendrajį vedybinių elementą, morfologiškai atitinkantį žodžio šaknį ar kamieną. Labai panasių išvadas iš 440 dainų rodo ir K. Brambatso statistika.⁸

Tam tikri šių duomenų neatitikimai galimi dėl to, kad Brambatsas tyrinėjo tik instrumentus mininčias dainas, o mes – ir tas, kuriose teminimi instrumentus žyminti žodžiu vediniai.

Toliau peržiūrėsime kiekvienos pagrindinių instrumentų kategorijos statistinius duomenis: idiofonus, membranofonus, chordofonus, aerofonus ir kai kuriuos atskirus instrumentus.

Idiofonai

Idiofonai ir jų pavadinimų antraštės sudaro 13,1 proc. visų instrumentų. Tai mažiausia instrumentų grupė. Apskritai idiofonai vartojami labai sinkretiškai. Turime galvoje jų vartojime vyraujančias ekstramuzikines funkcijas. Sie instrumentai griežtai nustatytais tikslais naudojami ir tam tikrų ritualų metu, ir kasdieniniame gyvenime. Idiofonas (šiuo atveju terkšlė), kaip pilnavertis instrumentas savarankiškam muzikiniams garsui išgauti, paminėtas tik vieną kartą (LD 24155 var. 2). Tai patvirtinta pastovias ir senas šio instrumento vartojimo tradicijas. Netiesioginis patvirtinimas būtų ir tai, kad, išskyrus žvengalus prie arklio pakinktų, šios grupės instrumentais grojo tik moterys. Sie faktai leidžia spręsti apie idiofonų – *kocini* (lazdos), *eglīte* (džingulis), *trideks-*

nis (terkšlē), *zvārguļi* (prie medžiagos juostos prisiūti žvanguļai ar džingulīai) – vartojimo laikmeti kaip apie labai tolimā, galbūt siekianti net matriarchalini priešistorinės Europos laikotarpį. Idiofonai – tai seniausi muzikos instrumentai Europoje. Pavyzdžiu, S. Babikovo aprašytą dabartinėje Ukrainos teritorijoje rastą radinį – mamuto kaulų idiononus – manoma esant apie 20 000 metų senumo.⁹

Kociņi (lazdelēs) yra vienintelis idiofoninis instrumentas, apie kurį nėra nei archeologinių, nei etnografinių žinių. Iš dainų žinome tik tiek, kad atlikėjas pritardamas dainai daužę jas vieną į kitą (dainuodavo dažniausiai pats atlikėjas), šitaip rituališkai siekdamas pagreitinti saulės laidą. Kai kuriose dainose randame īdomių sutapimų: saulė ir motina „sėda“ kartu. Lazdelių kleketavimas – tai saulės kvietimas „sėsti“, t.y. nusileisti.

Eglite (džingulis) paminėta 25-oje dainose. Jas galima suskirstyti į du porūšius. Dviejose dainose (LD 19172, 19173) minima tikra eglė, iš kurios instrumentas gaminamas (naudojamas tik vestuvėse). Kitose 23-oje dainose paminėtas *puškaitis* (toks barškalas) – šakotas kamienas, prie kurio pririšti įvairūs kaspinai ir žvangučiai, o viršutinę dalį puošia gaidžio plunksnų kuokštas. Šis instrumentas sietinas su sinkretiniais maginiais tikėjimais, pagal kuriuos instrumento skambesį veikia jo papuošalų medžiagos ypatybės.

Trīdeksnis (terkšlē) dainose minimas retai. Daugiau apie jį medžiagos duoda etnografiniai šaltiniai. Randame jį pa-minėtą tik dviejų tipų dainose bei jų variantuose (LD 21056 ir 15998, var. 4). Galėtume pridėti dar tris dainas bei jų variantus su pradžia *Dej eglite, lec eglite* (Šok, džinguli, laigyk, džinguli) (LD 19174, 19175, 19177). Toks neatitikimas atsi-rado galbūt dėl to, kad visuomenėje ir dainininkų sąmonėje vestuvinių ritualų archajiškieji elementai tolydžio prarado savo reikšmę. Juos išstumė „lengvesnė“ vestuvinių papročių interpretacija, naudojant „žaismingesnius“ ir „linksmesnius“ muzikos instrumentus, būtent smuiką ir kankles, o „eglutes“ (džingulio) ir į jį panašių barškalų reikšmę nyko.

Kitas magišką ritualinę reikšmę turės idiofonas yra *zvārguļi* (žvangučiai), arba dainose vadinamas „žvangučių diržas“. Ar-cheologiniai duomenimis, baltų tautose prie medžiagos prisiūti žvangučiai buvo žinomi jau geležies amžiaus viduryje. Ši tradicija ilgiasiai išsilika Latvijoje, kur net XVI a. daugelyje vietovių vedybinio amžiaus merginos vis dar nešiojo prie diržų virvelėmis pritvirtintus žvangučius.¹⁰ Žvangučių nešiojimo ritualinę mitinę prasmę galima paaiškinti tuo, kad dainininko sąmonėje jais apsagstyta juosta siejosi su viena iš trijų latvių mitologijos likimo deiviu – Dēkla (*Dēkla*):

<i>Kas škind, kas žvadz</i>	Kas ten barška, kas ten tarška
<i>Aploka galā?</i>	Apluoko gale?
<i>Dēklite dancina</i>	Tai Dēklytė našlaitėlę
<i>Sērdienīti.</i>	Šokdina
<i>Vaļa kurpes kājā,</i>	Su vario kurpaitėmis,
<i>Žvārguļu josta.</i>	Su žvangučių juosta.

5007

Iš kasinėjimuose rastų varpeliais papuoštų aprangos da-

lių matyti, jog žvangučiai buvo grupuojami po tris. Maginio skaičiaus „trys“ panaudojimas tik patvirtina žvangučių ryšį su mitu bei ritualu.

27-iose dainose paminėti pakinktų žvangelai atlieka apsisaugojimo, o gal ir signalinė funkcijas. Šių dainų „1-asis naratyvas“ (šiuo atveju – vyro) yra apie jų naudojimą vestuvėse ar vestuvėms ruošiantis, arba pačiam vedant ir tampant vyru (tai galėtų būti ir senovinio brandos bei iniciacijos į virus ritualo atspindys).

Jau nuo XII a. pabaigos Latvijoje žinomi varpai paminėti Henriko Latvio „Livonijos kronikoje“. Tačiau dėl itin glaudžių ryšių su krikščioniškaja Bažnyčia jie negalėjo tapti paprastu liaudies dainų elementu (pažymėtina, jog dainose labai retai minima daugelis objekto ir sąvokų, susijusių su krikščionybe). Atrodo, iš liaudies sąmonė įsirėžę tik pats varpų skambėjimas. Dažnai varpų skambesys paskelbdavo žmonėms tragišką mirties žinią, tačiau 13-oje dainų jie minimi kaip kvieslių signalai. Galimas daiktas, tai tie patys pakinktų žvangelai, kuriuos minėjome anksčiau. Kartais (pavyzdžiu LD 35165) varpelis naudojamas kaip pasikartojančio garso metafora: *Žube velk, dūja dūc / Sēri zvana dzeguzīte* (kikilis velka, balandis baladoja, / liūdnai skambina gegužė) (TD 37270); arba keréploms apibūdinti:

<i>Tāda bija vedējšā,</i>	Tokia buvo svočia,
<i>Tāda bija vedamā:</i>	Tokia ir jaunoji:
<i>Plekškenica vedējīna,</i>	Paplauška viena,
<i>Zvaņa mēle vedamā.</i>	Skamba liežuviu antroji

22841

Membranofonai

Membranofonai aptinkami 275 dainose (17,8 proc. visų dainų). Pažymėtina, jog terminas „membranofonas“ yra sąlygiškas, kadangi nėra tikra, ar visų „būgnais“ vadinamų instrumentų vibratoriai – tai stipriai išveržta ir ištempta ant korpuso oda. Iš tikrujų stebėtina, kodėl dainose būgnai minimi taip dažnai, nes pagal etnografinius šaltinius žinios apie juos labai menkos, o archeologinių duomenų išvis nėra. Aptaromi būgnai naudosimės juos mininčiomis dainomis.

Pagal įvairius požymius galima išskirti mažiausiai keturis skirtingus būgnų tipus. Kiekvieno tipo būgnai naudojami skirtingais tikslais, skirtingomis aplinkybėmis, susiję su atitinkama ženklu sistema. Labai svarbus yra paties dainininiko pozūris į šį instrumentą.

Vieną aiškiai išsiskiriantį būgnų tipą galima pavadinti „mitiniu variniu būgnu“. Jis susijęs su vasaros saulėgrįžos apeigomis. Tekstai, kuriuose jis minimas, reiškia kreipimasi, malda į Janj, svarbiausią vidurvasario šventės mitinę būtybę. Paragindinė frazė yra: *Sit, Jānīti, vara bungas / Vārtu staba galīnā* (Mušk, Janyti, vario būgną, vartų stulpo viršuje). Kelios dainos, kur Janis pakeičiamas angelu, yra identiškos savo forma, tačiau aiškiai priklauso jau vėlyvesniams, krikščioniškos įtakos laikotarpui. Neaišku, ar su Janiu susijęs „mitinis“ būgnų tipas tebéra tas pats, kurį mini visa eilė žymių krikščionybės įtaką patyrusių dainų, kaip antai tokia satyrinė daina:

*Jauni puiši Dievu lūdza,
Ellē kājas sakāruši;
Sītēl, velnī, vāja bungas,
Lai krūt elles dibenā.*

55633

Deja, nieko nežinoma apie „mitinio varinio būgną” atsiradimą. Būta īvairių hipotezių, kurios nei paneigtos, nei patvirtintos. A. Jurjāns īsivaizdavo juos kaip gongus.¹¹

Kitas, maždaug dviejose dešimtyse latvių liaudies dainų paminėtas būgnų tipas – tai „kariški variniai būgnai”. Būdinga tai, kad dainose dažnai minimi kareiviai, kurie privalo mušti būgnus „būgnų (t.y. karo) stovyklose” (TD 52956). Iprasta frazė, susijusi su šiai būgnais: *vara bungas rībināt* (dundinti vario būgną) arba *vara bungas mugurā* (su vario būgnu ant nugaros). Nesame tikri, kad antrasis pasakymas susijęs būtent su „kariškais variniais būgnais”. Taip pat neсame tikri dėl dainos žodžių „dundinti vario būgną Vokietijoje” prasmės.

Pagal istorinius šaltinius cilindrinių variniai ar žalvarinių oda aptraukti būgnai naudoti Kuršo kunigaikštystės kariuomenėje. Skaitome: „Rusijos armijoje tamburinai nau-doti dar prieš Petro Didžiojo laikus. Žinoma, kad jo valdymo laikais dragūnai bei kitų karo pulkų kariai turėjo po vieną ar du tamburinus. Tamburinas buvo gaminamas iš raudonvario ir stovėjo ant trijų geležinių kojų. Žemgalos kunigaikščių grenadierių bei mušketininkų pulkai taip pat turėjo tamburinus ir trimitus. Kunigaikščių valdymo laikais Žalioji Jelgavos (Mitau) ir raudonoji Liepojos (Libau) piliečių sargybos turėjo sidabrinius trimitus ir taip pat dažnai sidabrinius, raudonu velvetu puoštus tamburinus”.¹² Latvijos etnografiniame lauko muziejuje Rygoje, taip pat Kuldingos istorijos ir meno muziejuje galima pamatyti XVII a. panašius į tamburinus būgnus – cilindrinius, varinius, trikojus. Mūsų manymu, šis instrumentas, istorijos metraščių žinios ir dainose paminėti „kariški variniai būgnai” yra glaudžiai susiję.¹³

Dvieju anksčiau minėtų tipų būgnai gan aiškiai ir nuosekliai aprašyti dainose, o apie paprastus būgnus to pasakyti negalime. Pastarieji savo funkcijomis susiję su daugeliu īvairių situacijų, jaunosis pagrobimo papročiu, vestuvėmis, kitomis šventėmis, pasilinksminimais bei pokyliais. Būgnai naudoti ir kaip signaliniai instrumentai. Juos nau-dojo ir po vieną, ir iškart po kelis, bet dažniausiai kartu su kitaisiais instrumentais, ypač su pučiamaisiais. Paprastasis būgnų tipas paminėtas 123 dainose, 58, 5 proc. šių dainų – kartu su dūdomis.¹⁴

Yra žinių, kad pučiamujų instrumentų vartojimą reguliavo Livonijos īstatymas: metalinius instrumentus leista nau-doti tik kilmingujų luomo iškilmėse, vidurinysis sluoksnis var-tojo medinius pučiamuosius, o tarnai, samdiniai ir „ne vo-kiečiai”, t.y. latviai, turėjo pasitenkinti dūdomis ir būgnais. Miestuose veikė panašus instrumentų naudojimą reguliuojantis īstatymas. K. Brambatsas teisingai tad mano, kad pa-minėtos dūdos ir būgnai, kaip šokių muzikos instrumentai, susiję su XVI ir XVII a. kaimo vestuvėmis.¹⁵

Bernuželialiai Dievui meldės,
Peklon kojas sukabinę;
Muškit, velniai, vario būgną,
Tekrenta peklos dugnan.

Livoniškos dūdų ir būgnų naudojimo tradicijos syja su atitinkamomis Vakarų Europos tradicijomis. Manoma, kad atskiri instrumentų požymiai, pavyzdžiui, būgno forma, yra kilę būtent iš ten. Savo ruožtu galima manyti, kad dainose paminėti būgnai buvo cilindriniai su dviem membranomis. Etnografinių šaltinių duomenimis, šio tipo būgnai naudoti kaimo orkestruose XX a. pradžioje.

27-iose dainose paminėti būgnai, pagaminti iš ažuolo kaino. Tai, kad šiotkie būgnai paprastai minimi kartu su dū-domis, leidžia manyti juos esant membranofonus. Netiesiogiai tai patvirtina pasakymas „stuobrio būgnas dunda dusliai” (*dobji rūc*):

<i>No celmiņa bungas taisu,</i>	Iš kelmelio darau būgną,
<i>No zariņa stabulīt(i):</i>	Iš šakos – birbynē;
<i>Jo tās bungas dobjī rūca,</i>	Juo tas būgnas dusliau dunda,
<i>Spilgši spiedza stabulīt(e).</i>	Šaižiau spieg birbynē.

55770

Bandymai šio tipo būgną interpretuoti kaip katilą¹⁶ arba teigtį jį skambėjus nedusliai, ar nebuvas aptrauktą oda,¹⁷ lieka tad nepagrūsti. Viso to atodairoje verta aptarti ir pietinių Latvijos kaimynų lietuvių žinotą stuobrio būgną, vadinamąjį kelmą. Jis buvo daromas iš išskobto kelmo, kurio vienas galas, paprastai plonasis, aptraukiamas oda.¹⁸

Taigi reikia manyti, kad latvių liaudies dainose minimi „būgnai” bei „variniai būgnai” (išskyrus nebent „mitinius varinius būgnus”) priskirtini skirtingų rūsių membranofonams. „Mitinių varinių būgnų” klausimas gi lieka atviras.

Vienoje dainų grupėje (LD 21056 bei šešiuose jos sub-variantuose) susiduriame su žodžiais *baubens*, *baubenis*, taip pat *bambens* ir *bambiņa*:

<i>Sit, bāba, baubeņus</i>	Mušk, boba, baubeni
<i>Ar berna kājam,</i>	Vaiko kojomis,
<i>Kam vīrs nepirkā</i>	Kam vyras nenupirkо
<i>Sudraba trījdeksni!</i>	Sidabrinės terkšlės!

Mülenbacho–Endzelino žodyne randame kitą šaknies *baub-* žodį *baubiens*, kuris reiškia „laiko mušimą” ar tiesiog „ritimišką mušimą”.¹⁹ Būtent dėl to méginta ir žodį *baubens* aiškinti panašiai – kaip „mušimą”.

Tačiau tam tikri sumetimai tokia interpretacija verčia susabejoti. Pirmiausia šios dainos (LD 21056) kontekstas žodži *baubens* leidžia suprasti dvejopai: kaip patį terkšle mušant išgaunamą garsą arba kaip atitinkamą instrumentą, kuri galima naudoti vietoj terkšlės. Antra, palyginę galūnes *-iens* ir *-ens*, *-enis*, galėtume teigti, kad galūne *-iens* išreiškiamas vienkartinis veiksmas, atliekamas vieną kartą, kaip antai *sitiens* (smūgis), *kliedziens* (šūksnis), o galūnės *-ens* bei *-enis* vartojamos kalbant apie pačias atitinkamo veiksmo priemones, pvz., *ritenis* (ratas). Pagal tai galime spręsti, kad žodžiai *baubens*, *baubenis* žymi būtent instrumentus.

Latvių rytinės kaimynai taip pat žinojo į tamburiną pa-našų muzikinį instrumentą, vadinančią *buben*. Kadangi baltiškasis dvibalsis *au* atitinka slavų *u*, pavyzdžiui, lat. *baugurs* ir rus. *bugor* (kalvelė), galima teigti, kad žodžių *baubens* ir *buben* etimologija yra susijusi. Panašiai būtų galima tvirtin-

ti, kad žodžiai *baubens* ir *bambina* yra etimologiskai susiję su lenkų *beben* (būgnai, būgneliai). Taigi *baubens* tikriausiai buvo membranofonas, galbūt tamburino tipo. Tokio tipo instrumentas *sietiņš* (sietelis) yra Latvių etnografiniame lauko muziejuje Ryoje. Seniausios žinios apie jo naudojimą siekia XIII a. ir yra užrašytos Henriko Latvio „Livonijos kronikoje”. XX a. šis instrumentas dar buvo tebenaudojamas, ir latgalių jį žino *bubyns*, *bubineņš* pavadinimais, o tai yra skoliniai iš rytu slavų kalbos.²⁰ Tarp šio žodžio ir kito instrumento pavadinimo *paupenes* taip pat yra ryšys. Rašytiniuose šaltiniuose *paupenes*, kaip membranofonai, minimi jau XIII a., o nuo XVII a. jie pakeičiami žodžiu *bungas* (būgnai).

Chordofonai

Chordofonai paminėti 647-iose dainose, tai yra 41,8 proc. visų dainų tekstu, susijusių su muzikos instrumentais. Minimi šeši skirtinti šių instrumentų tipai: *kokle* (kanklēs), *spēles* (vienastygis instrumentas, griežama braukiant strykeliu), *vijole* (smuikas), *gīgas* (styginis instrumentas, griežama stryku), *cimboles* (cimbolai), *base* (kontrabosas). Dažniausiai dainose minimas instrumentas yra *kokle* (274 dainos).

Kontekstai, kuriuose *kokle* (kanklēs) minimos, yra aiškūs ir gana vienodi. 23 proc. dainų jos minimos kartu su jaunamartės pagrobimo papročiu: jaunosios giminačiai, ieškodami savo sesers ir jos pagrobėjų, susiduria su medyje *kokle* skambinančiu krankliu arba ant aukštos kalvos *kokle* skambinančiais kanklininkais, patariančiais vyrams, kuriuo keliu sekti. Be to, kranklys dažnai yra ir tolimesniu īvykiu pasakotojas.

16-oje dainų *kokle* skambina īvairios mitinės būtybės – Dievo (pagrindinio latvių mitologijos dangaus dievo) sūnūs, *Jānis* (irgi „Dievo sūnus”, susijęs su vidurvasario derliaus ritualais) ir Saulė (suasmeninta mitinė saulė). 45-iose dainose kalbama apie *kokle* garsą ar patį kankliavimą kaip estetinį reiškinį. *Kokle* skambėjimas gali būti ir linksmas, ir liūdnas, dažnai kaip lyrinis raudos fonas, mirus tėvui ar motinai. *Kokle* paminėtos tik dešimtyje naktigonės dainų, ir tik trijose (1 proc.) jos minimos kaip instrumentas, kuriuo pritariama šokiui.

Latviškos baladės „Giedantys kaulai” (*dziedošie kauli*) variantų yra labai daug: iš viso 39. Dainose jaunesnioji duktė nuskėsta, upė ją nuneša į jūrą, o jūros vandenys išplauna į krantą, ir toje vietoje išauga liepa. Broliai pagamina iš tos liepos *kokle*, o motina kanklių skambėjime atpažista savo vaiko balsą. Reikšminga tai, jog *kokle* – tai instrumentas, kurio pagalba žmogus gali bendrauti su antgamtinėmis jėgomis. Antra, tai instrumentas, kurio garsui artimiausias yra žmogaus balsas. Šią mintį palaiko latvių dainos, kur sakoma, kad *kokle* yra gaminama tik iš liepos ir ažuolo, o tradicinėje sąmonėje abu šie medžiai laikomi toteminiais (liepa atitinka moterišką, ažuolas – vyrišką lyti).

Spēles dainose sutinkamas labai dažnai, o šaknis *spēl* – 221-oje dainoje. Tai, beje, anaipolt nereiškia, kad toksei vienastygis lankas (*spēles*), kaip instrumentas, buvo plačiai naujojamas. Pats žodis ir jo vediniai žymi visą eilę skirtingu daik-

tų ir reiškinį, kuriuos latvių dainose gana aiškiai galima išskirti. Beveik 10-yje dainų *spēles* paminėtas kaip muzikos instrumentas atskirai nuo būgnų, smuikų bei dūdų, ir, atrodo, šiuo atveju tikrai galima galvoti apie vienastygį grojamąjį „lanką”, *spēloks*. Devyniose dainose *spēles* yra *kokle* sinonimas. Ilgainiui žodis darėsi daugiareikšmis, ir maždaug puse šių dainų sieja *spēles* (instrumentą), *spēlēt* (groti), *spēlmantis* (muzikantas) apskritai su „muzikavimu” styginių instrumentais, ypač smuiku. Vélesnėse dainose semantinis *spēles* ryšys su styginių instrumentais silpnėja. 16-oje dainų, be *kokle* ir smuiko, taip pat „skambinama” (*spēlē*) dūdomis, vargonais ir net būgnais, pakeičiant anksčiau tokiais atvejais vartotą veiksmažodį, kaip antai *kokles koklē* (kanklēmis kankliuojama), *stabuli stabulē* (dūda dūduojama), *bungas bungo* (būgnu būgnijama) ir t.t.

25-iose dainose minimi *muzikanti* (muzikantai) rodo žemą atlikėjų socialinę padėtį. Vestuvėse ar šokių vakaruose jie sutapatinami su tarnais ar viešbučių patarnautojais. Iš jų dažnai šaipomasi ir tyčiojamasi. Negalime tikrai pasakyti, ar tai rodo augančią socialinę diferenciaciją, ar viešosios nuomonės pasipriešinimą akultūracijai, kurios pozymiu galima laikyti tradicinių, funkciniu požiūriu daugiatikslių muzikavimo formų pakeitimą viena nuasmeninta funkcija – „lengvaja muzika”, skirta tik pasilinksminimams.

Kitas chordofoninis gana dažnai dainose minimas instrumentas – tai smuikas (iš viso 91 tekstas).

Penkiose dainose kalbama apie smuikų gaminimą. Smuikuota dažniausiai vestuvėse ir šokių vakarėliuose. Smuikas dažnai minimas šalia kitų instrumentų: būgnų, kanklių, dūdmaišių. Idomu, kad vienoje dainoje (LD 24210) minimas smuiko ir *dīzā base* (tam tikro kontraboso) derinys. Likusieji chordofonai – *gīga* ir *cimbole* – paminėti tik vienoje dainoje, ir sunku apie juos ką nors daugiau pasakyti. Aišku, jie negalėjo būti labai paplitę, nes nesusilaukė dainininkų dėmesio.

Aerofonai

Aerofonai dainose minimi dažnai (57,8 proc. visų dainų) ir yra labai īvairūs, dėl to sudaro svarbiusią visų instrumentų grupę. Pirmasis iš jų yra *taure* (trimitas). Žodis *taure* priskiriamas seniausiam latvių kalbos sluoksniui. Remiantis archeologinėmis žiniomis, šis instrumentas žintotas Latvijos teritorijoje mūsų eros pradžioje, tai liudija Tervetės pilakalnyje iškastas kaulinio trimito pūstukas, datuojamas V–VII m. e. a.²¹ Jo amžių patvirtina ir kalbotry: latviškas *taure* ir lietuviškas *tauré* (galbūt anksčiau daryta iš tauro rago) yra tos pačios kilmės (iš lat. *taurus*, liet. *tauras*, t.y. iš gyvūno pavadinimo), ir manoma, kad latvių ir lietuvių gentims dar neišsiskyrus, t.y. prieš V m. e. amžių, *taurų* ragai naudoti ir gérimumi, ir muzikavimui.

Trimitas yra tauro rago pavidalo, todėl iki šiol žodžiai *taure* (trimitas) ir *rags* (ragas) kartais sukeičiami. Tai labai aišku iš liaudies dainų: 87-iose dainose minima *raga taurēšana* (t.y. trimitavimas ragu). Pasiremiant žiniomis iš dainų apie trimitus ir trimitavimą, galima išskirti kelis trimitų tipus.

Pirmausia reikėtų išskirti 97-iose dainose paminėtą „mitinį varinį trimitą“. Jis, panašiai kaip „mitinis varinis būgnas“, dažniausiai susijęs su vasaros solsticijos paminėjimais. Čia vėlgi dainomis kreipiamasi, šaukiamasi: *Pūt, Jānīti, vara tauri / Kalniņā stāvēdams!* (Pūsk, Jānyti, vario ragą ant kalnelio stovēdams). Panašūs kreipinai pasitaiko dainose, kuriose minimi dar du su ritualu susiję instrumentai: barškalas ir džingulis. Toks tiesioginis kreipimasis, šaukimasis, kvietimas ar net meldimas leidžia numanyti dainos kilmę esant kultinę bei ritualinę. Tačiau nėra nieko, iš ko galima būtų suprasti, iš ką šis „mitinis varinis trimitas“ buvo panašus. Pagal K. Brambatsą, „neaiškiausi iš visų dainose minėtų instrumentų yra būtent metalinis trimitas ir metalinis būgnas“ (t.y. „mitinis varinis trimitas“ ir „mitinis varinis būgnas“).²²

73-jose dainose minimas instrumentas, kurį pagal jo funkcijas būtų galima pavadinti „paprastuoju variniu trimitu“, tai signalinis instrumentas, kuriuo kviečiamos gyventojų su eigos, žadinama iš miego, perduodamos įvairios žinios, „bejo neapsieinama naktigonės metu ganant arklius“. Šešiose satyrinėse dainose jaunamartės motina už pinigus, gautus už dukrą, perka varinį trimitą.

<i>Māte, meitu pārdevusi,</i>	Motina, dukrą pardavusi,
<i>Nopirkusi vara tauri:</i>	Pirko vario trimitą:
<i>Kad jāiet maltuvē,</i>	Kada reikia eiti mali,
<i>Sēd uz krāsnes taurēdama.</i>	Sēdi ant krosnies trimituodama

Netiesiogiai šiuo tekstu galima įrodyti, jog tai būta plėčiai naudojamų vietinės gamybos instrumentų.

Viena daina (devyniaisiais variantais) mini gana neiprastą varinio trimito likimą:

<i>Es iesviedu vara tauri</i>	Aš sviedžiau vario trimitą
<i>Tekošā upūtē:</i>	Tekančion upelén:
<i>Kam māsiņas man neauga,</i>	Kam sesulés man neauga,
<i>Kam neñema, panākstos.</i>	I pabrolius neima.

27 689

Dainininkas – tai, aišku, jaunas vaikinas, nusiminės, kad neturi seserų ir todėl neturės progos jų vestuvėse pagroti variniu trimitu. Upén sviedžiamas trimitas gali būti suprantamas kaip auka, sinkretiškai susijusi su veikėjo emocine būkle. Šią prielaidą patvirtina upių ir ezerų archeologiniai radiniai, siekią net bronzos amžių, ypač III a. laikotarpį. Aukota galėjo būti kuo įvairiausia daiktai: įrankiai, brangenybės, o vėliau ir pinigai.

„Paprastas varinis trimitas“ tad gali būti identifikuojamas su nustatytais, gerai žinomais objektais. Pirmasis archeologinis metalinio trimito radinys Latvijos teritorijoje aptiktas Jaungulbenėje. Tai kūgio formos, truputį išlenktas, dviejų, vienos iš kitą sudedamų dalių instrumentas.²³ Pagal danų organologiją jis priskiriamas prie *lur*.²⁴ Latvijos etnografiniame lauko muziejuje yra varinis medžiotojo ragas. Rygos istorijos ir navigacijos muziejuje saugomi vadinančieji *Narishkin–Maresh* metaliniai trimitai.

Istoriniai šaltiniai liudija, kad būgnininkai bei trimitininkai užėmė privilegijuotą padėtį teismuose ir kariuomenėje.

Taip pat žinoma, kad XV a. pradžioje vyriausias Rygos vyskupas turėjo fleitininkų ir trimitininkų (*die Pfeifer und Trompeter... des Erzbischofs von Riga*).²⁵

Sunku pasakyti, kurie metalinių trimitų tipai iš tikrujų dainose minimi. Aišku tik, jog būta daug skirtingu „paprastųjų varinių trimityų“, nes dainose minimi įvairūs metaliniai pučiamieji instrumentai, tokie kaip *vara taure* (varinis trimitas), *misēna taurīt* (misinginis trimitas), *zaļa vara trimatele* (žalvarinis trimitas), (plg. su lietuviu *žalvaris* – žalias varis, t.y. bronza), *zaļa vara trumetnīte* (žalvarinis trimetėlis), *zelta taure* (auksinis trimitas), („auksinis“ čia žymiai spalvą, ne metalą).

Manoma, kad dainose (LD 30493, 30503, 31702 ir kt.), kur minimas trimitavimas medžioklės, alialmo metu arba ginant savininko turtą, turimas galvoje „paprastasis varinis trimitas“. Tokią išvadą patvirtintų panašiomis aplinkybėmis viduramžių Vokietijoje naudoti metaliniai pučiamieji instrumentai.

Dažniausiai dainose (102 dainos) minimas paprastasis trimitas, pagamintas iš medžio ar medžio žievės. Juo aiškiai naujotasi signalizavimui. Remiantis etnografinėmis žiniomis apie medinius ir medžio žievės trimitus, naudotus naktinės sargybos metu arba, pavyzdžiu, paskelbiant jaunuolio sužadėtuves bei panašius įvykius, juos galima tapatinti su dainose minimu paprastuoju trimitu, juolab kad liaudies dainose šedu trimitų tipai ir neskiriami. Išimtis téra tokia daina:

<i>Es cerēju bagāts tapti,</i>	Aš vyliaus bagotas tapti,
<i>Tāšiem jumu istabiņu:</i>	Tošimi dengiau trobelę:
<i>Salec tāši taurītē,</i>	Susiraitē tos iš trimitą,
<i>Es paliku jo nabags.</i>	O aš palikau nabagas.

31203

Šiuo atveju akivaizdu, jog dainininko turima galvoje ne medinis, o būtent tosies trimitas. Žinomas iš viso dar trys dainos, kur tosies trimitas minimas perkeltine prasme, tačiau tai menkas liudijimas, palyginti su daugybe kitų dainų.

Daugiausiai instrumentų ir didžiausia atlirkimo aplinkybių įvairovė randama dainose (306 dainos), kuriose minimi šaknū *stabul-* (dūda) arba *svilp-* (dūdelė, švilpynė) vediniai. Tai kasdieniam gyvenimui artimos dainos: pirma, tik dvi iš 306 dainų susietos su mitologija; antra, perkeltine prasme instrumento pavadinimas beveik nenaudojamas, trečia, palyginti su kitaik keturiais dažnai minimais instrumentais, dūda dažniausiai minima dainose, kur dainuojama 1-uoju asmeniu. Procentiškai įvairius pučiamuosius instrumentus minincias, 1-uoju asmeniu atliekamas dainas galima suskirstyti taip: dūda 50,3 proc., trimitas 49,5 proc., kanklės 44,2 proc.; ragas 15,6 proc. Tai rodo, kad instrumentas yra glaudžiai susijęs su dainininku (jis arba pats dūdos meistras, dūdorius, arba stebėtojas). Galima pridurti, kad mūsų etnografinės žinių apie dūdą yra pačios gausiausios ir, svarbiausia, kad jas patvirtina archeologiniai duomenys. Apie dvidešimt kaulinių dūdelių ir švilpynių yra tarp seniausiu radinių, siekiančių III–II tūkst. pr. m. e. Terveteje rasta molinė lentelė su išgraviruotu dūduotojo atvaizdu – unikalus XIII a. radinys.²⁶

Instrumentų tipus, kurių pavadinimai sudaryti iš žodžių šaknų *stabul-* arba *svilp-*, atskirti palyginti nesudėtinga:

1. dūdelė iš karklo medienos be garso skylučių;
2. molinė švilpynė, t.y. okarina;
3. varinis ar žalvarinis švilpukas – galbūt metafora vargonams;
4. dūdelė – švilpynė su garso skylutėmis;
5. vamzdelinio tipo dūdelė, medinis vienvamzdis instrumentas, kitaip tariant, *birbīne* (plg. lietuvių *birbynė*, irgi vamzdelinis instrumentas);
6. dūda;
7. dūdmaišis;
8. švilpimas lapu – atviras aerofonas, panašu į švilpimą beržo žieve.

Taigi šaknis *stabul-* naudota įvairių švilpiamujų, o kartais vamzdelinių instrumentų pavadinimams. Be gilesnio tyrinėjimo, vien tik iš pavadinimo tiksliai pasakyti, kuris instrumentas minimas, neįmanoma. Kartais tai paaikėja kitose dainos dalyje. Pavyzdžiu, dainose (LD 1187 var. 1, var. 8; 30 130 var. 3; 30172 var. 1) dūdelė minima kartu su dūdmaišiu, kurio stiprus, režiantis garsas nustelbtų švilpuko tipo instrumentą. Taigi galima daryti išvadą, jog čia kalbama apie tokią dūdelę, kuri garsu nenusileidžia dūdmaišiui. Panašiai instrumentą paaikšina eilutė *spilgši spiedza stabulitēs* (skardžiai spiegia dūdelės). Kai kalbama apie vamzdelinį, be garso skylučių, instrumentą, vartojamas veiksmažodis *spiegt* (spiegti) ir jį atitinkantis daiktavardis *spiedze*.

Kai kuriais atžvilgiais stebėtinai įdomi grupė dainų, kuriose minimas ragas. Pirma reikia pasakyti, kad ši grupė tokiais požymiais kaip instrumentų tipai ir panaudojimas yra gana aiški ir pastovi. 79-ios dainos (64,2 proc.) mini ožio ragą, trylika (10,6 proc.) stirnino, vienuoliuka (9,0 proc.) elnio, devynios (7,3 proc.) jaučio ir nežymus skaičius dainų – avino ir veršio ragus. Antra, maždaug du trečdaliai dainų (62,5 proc.) mini ragus pučiant moterį. Tai iš tikrujų stebėtina, turint galvoje, kad, išskykus tipiškus moteriškus instrumentus *trīdeksnis* (terkšlė) ir *eglīte* (džingulis), visais kitais instrumentais (būgnais 98,7 proc., kanklémis 96,5 proc., trimitais 96,3 proc., dūdomis 77,0 proc.) grojo tik vyrai.²⁷ Trečia, dainos, kur minimas ožio, stirnino bei kiti ragai, pasižymi tam tikra pastovia asociacijų sistema. Ragas (ožio ragas) siejamas su požeminiu pasaulliu (pragaru), velniu (kartais vilku), pasyvumu ar tingumu, o kartais, priešingai, – su patrakimu, be to, juos dažnai pučia moterys. Simbolinę šių dalykų prasmę aptarsime kitame skyriuje.

Rago bei trimito funkcijos dažnai panašios, ir tai atspindi nemažas skaičius dainų (9 proc.). Pavyzdžiu, rāndame paminėtą jaunuolį, rudenį ragu skelbiantį savo vestuves, taip pat ragą kaip signalinį instrumentą piršlybose, naktinėje sargyboje.

Dūdmaišis Latvijoje atsirado prieš XVI a. Münsterio „Kosmografijoje” yra piešinys, vaizduojantis dūdmaišiu grįjanti muzikantą.²⁸ Pagal rašytinius šaltinius galima spręsti apie ypatingą dūdmaišio populiarumą XVI–XVIII a.²⁹ Nežiūrint to, dūdmaiši mini tik šešiolika dainų. Tai, matyt, dėl to, kad

XVIII a. vyravo griežtas pasaulietinės ir religinės valdžios draudimas groti dūdmaišiais, todėl jie sparčiai nyko, ir iki XIX a. pabaigos šio instrumento beveik nebėliko. Liaudies dainose apie dūdmaišius yra įdomių detalių. Štai vienoje satyrinėje vestuvių dainoje minimas dūdmaišis su dumplėmis, tačiau žinių apie šį instrumentą nerasta nei muziejų archyvuose, nei rašytiniuose etnografiniuose šaltiniuose.

*Parādiet, sveši laudis,
Kāda jūsu līksme bij,
Vai bij dūkas, vai bij plēšas,
Vai sivēnu kviecināt.*

24156

*Parodykit, sveteliai,
Kokios gi jūsų linksmybēs,
Ar tai dūdos, ar tai dumplēs,
Ar tik paršelj žvygdot.*

Kitur aptikta ištara *pilu, pilu dūciņas* (grok, grok, dūdmaiši) (LD 2180). Žodis *pill* yra skolinys iš estų kalbos. Kol kas negalima atsakyti, ar šis skolinys rodo estiško dūdmaišio įtaką latviškajam, ar kad apskritai šis instrumentas i Latvijos šiaurinę dalį atėjo iš Estijos.

Be minėtų tradicinių muzikos instrumentų, latvių valstiečių muzikinėje kultūroje savo vietą turėjo ir krikščioniškojo kulto instrumentas – vargonai. Anksčiau minėtais instrumentais savo kasdieniniame gyvenime žmonės grojo dažnai, tuo tarpu vargonuota retokai. Vargonai dainose neretai téra metafora: visose 29-iose dainose, kur sutinkama šaknis *ērgel-* (vargon-), vargonų garsas suprastinas kaip metafora itin stipriam žmogaus balsui apibūdinti.

Soliniai instrumentai ir ansambliai

Dainose randama žinių ne tik apie atskirus muzikos instrumentus, bet ir apie jų derinius. Kitai tariant, latvių dainos suteikia statistinių duomenų ir apie Latvijos solinę, ir apie ansamblių instrumentinę muzikinę kultūrą bei jų santykį. Šiuo atžvilgiu galima tokia klasifikacija:

1. solo;
2. ansambliai:
 - 2.1. vienarūšiai, t.y. vieno instrumentų tipo ansambliai;
 - 2.2. mišrūs, t.y. įvairių instrumentų tipų ansambliai.

Pradžiai nustatykime solinio instrumentų vartojimo santykį. Štai dainų skaičius procentais, kur minimas solinis instrumentas (mažėjimo tvarka): ragas 100 proc., džingulis 100 proc., terkšlė 100 proc., vargonai 100 proc., trimitas 99 proc., varinis trimitas 97,3 proc., varinis būgnas 93,7 proc., kanklės 56,4 proc., dūdmaišis 46,7 proc., dūdelė 33,8 proc., smuikas 14 proc., būgnas 12,6 proc. Juos visus galima suskirstyti į keturias grupes:

1. ragas, džingulis, terkšlė ir vargonai – tik solo;
2. trimitas, varinis trimitas ir varinis būgnas – tipiški soliniai instrumentai, nors yra dainų, kur trimitas ir būgnas ap jungiami, atspindi feodalizmo laikotarpio kareivišką instrumentariją;
3. kanklémis, dūdmaišiai, dūdomis grota ir solo, ir kartu su kitais instrumentais;
4. smuikas ir būgnas dažniausiai naudoti ansambliuose, nors būta ir solinio muzikavimo atvejų, pavyzdžiu, būgnu kaip signaliniu instrumentu.

Liaudies dainose dažnai minimi vienarūšiai ansambliai iš dviejų ar kelių tos pačios rūšies instrumentų. Etnografiniai, istoriniai bei kiti šaltiniai apie tai kalba retai, dėl to šie tekstai verti ypatingo dėmesio. Vienarūšius ansamblius ir atlikėjų skaičių juose šiuo metu galime nebent išvardinti:

- būgnai – du, trys, devyni, triskart devyni;
- variniai būgnai – du;
- kanklės – dvi, trys, devynerios, triskart devynerios;
- smuikai – du;
- dūdos – penkerios, šešerios, dvylika, triskart devynerios;
- dūdmaišiai – du.

Taip pat minimi atsitiktiniai atlikėjų, muzikantų ansambliai, bet apie juos sunku ką nors daugiau pasakyti, kadangi, kaip sakytu, jokie instrumentai neįvardinti. Atlikėjų būta dviejų, penkių, šešių, devynių, šimto arba triskart devynių. Muzikantų, savo ruožtu, irgi būta dviejų, trijų, penkių, dešimties arba triskart devynių. Ištaros *trejdeviņi* (triskart devyni) skaičiumi dvidešimt septyni, kaip kad E. Melngailis,³⁰ mes neverčiame, manydami, jog čia turima galvoje ritualinis atlikėjų skaičius, anais laikais galėjęs turėti šventą reikšmę.

Mišrūs ansambliai iškelia nemažai keblumų. Galima rasti minint grojus kartu dviem, trim ar net keturiais skirtingais instrumentais. Pažymėtina, jog tris ar keturis skirtingus instrumentus mininčias dainas interpretuoti galima įvairiai. Pavyzdžiui, dainas (LD 1187, 263972, 31084 ir kitas) suprantant pažodžiui, jose minimi skirtinių instrumentai atsiduria atitinkamai skirtingose erdvės vietose. *Rijā bungas, namā kokles, istabā pijolītes* (Būgnai jaujoj, kanklės name, smuikai kambary). Sulig etnografinėmis žiniomis, bent keleto tokų mišrių ansamblų tikrai būta. Todėl tokius atvejus mes interpretuojame kaip muzikinius ansamblius, o skirtinių instrumentų erdvinių išdėstytmą – kaip hiperbolę (matyt, susijusių su dainos keturelio metrine struktūra, t.y. siekiant užpildyti trūkstamus skiemenis).

Mišrius ansamblius galima suskirstyti į keturių grupes, ir pagal instrumentus kiekvieną grupę – dar į du pogrupius. Grupes ir pogrupius žymėsime ženklinės: I – idiofonai, M – membranofonai, C – chordofonai, A – aerofonai. Įvairūs šių ženklių deriniai žymi ansamblį sudarančių instrumentų tipus, pavyzdžiui, AM reiškia aerofonai ir membranofonai.

Dabar ansamblius sunumeruojame, skliaustuose pridėdami atitinkamą ansamblį sudarančių instrumentų tipų skaičių:

1. C (2);
2. A (2);
3. CA (9);
4. AI (2);
- 1.1. CM (7);
- 2.1. AM (8);
- 3.1. CAM(4);
- 4.1. AIM(1).

Kaip matome, produktyviausias tipas yra CA – įvairių chordofonų ir aerofonų derinys. Plačiai pasitaiko aerofonų su būgnais ir chordofonų su būgnais deriniai. Labai įvairiai derinami membranofonai (būgnai): jie aptinkami vi-

suose keturiuose pagrindiniuose tipuose. Tai rodo svarbią būgnų vietą tradicinės muzikos ansambliuose. Dažniausiai ansambliai tipai: dūdelės ir būgnai (41,6 proc. visų ansambliai), kanklės ir dūdos (21,1 proc.), kanklės ir smuikai (10,8 proc.), kanklės, smuikai ir būgnai (4,9 proc.). Taip pat dažnas (4,9 proc.) *spēles* ir būgno derinys, tačiau terminu *spēles* gali būti žymimas ir apskritai chordofonas, dažniausiai smuikas, ne tik vienastygis lankas. Visų kitų rūsių ansambliai minimi tik po vieną kitą kartą ir statistiškai neturi didelės reikšmės.

MUZIKOS INSTRUMENTŲ IR MUZIKAVIMO SEMANTIKA BEI SIMBOLIKA

Straipsnyje tyrinėtą medžiagą sudaro ne vien etnoorganologinės žinios. Kontekstai, susiję su naratyvais, mitologija, magija, muzikos instrumentų panaudojimo aplinkybėmis, taip pat poetiniai komentarai apie instrumentus ir jų pritaikymą – visa tai padeda geriau suvokti dainų kūrėjų pasaulėjautą. Kaip kad galima numanyti, ši pasaulėjauta yra didžiai archajiška ir pasižymi visų pirma sinkretiškumu.

Sinkretiškumas

Sinkretiškumu čia vadiname nedalomą meno lyčių žanrų, funkcijų ir t.t. samplaiką, taip pat estetinės sąmonės pirmapradę vienybę su kitomis sąmonės formomis bei koncepcijomis. Tokią neatskiriamą praktinių ir estetinių funkcijų vienybę, jų sklandų virsmą vienos kita galima suvokti iš vadinamosios signalinės muzikos, t.y. iš atitinkamų muzikos instrumentų panaudojimo. Latvių dainose tokie instrumentai – tai visų pirma trimitas ir ragas, taip pat dažnai būgnas, dūdelė bei kiti.³¹ Remiantis tiek dainomis, tiek etnografinėmis žiniomis, vasaros vakarais trimitais grota jaunuolių, kurį ketinta rudenį vesti: *Kurš puisītis ragā pūta, / Tam būs kāzas šoruden* (LD 11986₁) (Kurs bernelis ragą pučia, / To ši rudenį vestuvės). Sužadėtinė savo ruožtu laukia trimito ir sutrinka, jo negirdėdama. Jeigu jaunuoliui nepavyksta laimeti merginos, kuriai trimitavo, jis meta savo trimitą vandenin (LD 15292₁). Šiuo atveju trimitas atlieka šeimyninės sąjungos simbolinio iniciatorius vaidmenį (kaip anksčiau minėjome, mesti trimitą vandenin – irgi senovinės magijos atspindys). Trimitavimas minimas labai neįprastuose siužetuose bei aplinkybėse, kaip antai anksčiau minėtas kontekstas apie motiną, pardavusią dukterį ir pirkusią trimitą. Kai kurie tekstai mini vienišą vyra, trimituojančią miškuose, pasiilgusį Vokietijoje esančių savo vaikų (LD 2226).³² Gudri lapė pučia ragą miške, o jaunuolio motina klausosi – oi, tai mano sūnaus nuotaka dainuoja (TD 35947). Taigi, kaip matome, trimitas – tai instrumentas, kuriuo skelbiama kuriant naują šeimą (vestuvės) arba nutraukiant jau sudarytus šeimyninius ryšius, juo išreiškiamas su šiais įvykiais susijusios emocijos. Trimitavimas taip pat susijęs su ypatingais signalais lyčių tarpusavio santykiuose:

*Tautu dēls tauri pūta,
Sauca mani klāt gulēt.
Nu par sebu tautu dēli,
Es jau biju apguluse.*

30195₁ var. 4

Šiose eilutėse ir reikėtų ieškoti paaiškinimo visoms toms keistoms dainoms, kuriose piemenaitė nulaužia ožiui ragą ir lekia mišku jį pūsdama, kiek turi kvapo, arba anyta užšoka meškai ar vilkui ant kupros ir, jodama per brūzgynus, trimituoja.

Ožio ragas, palyginti su trimitu, šioje dainų grupėje vyravuja, o pagal tradicinę mitologinę interpretaciją, ožys atstovauja lytiniam susijaudinimui. Vadinas, trimitavimu gali būti signalizuojama seksualinė įtampa ir dalyvavimas ją atpalaiduojant katarsye. Negalima atmetti ir galimybės, jog šis pasilakstymo trimituojant ritualas yra maginės prigimties. Vienas iš keblumų šioje dainų grupėje yra tas, kad sunku pasakyti, kuriame ketureilyje grojimas instrumentu suprastinas tiesiogiai, o kuriame – kaip metafora. Mūsų manymu, kai kurie pavyzdžiai mena grojant muzikos instrumentu tiesiogine prasme:³³

*Liela, gara govu meita
Iet pa silu taurēdama;
Izdevuse melnu jēru,
Napirkuse āža ragu.*

29319 var. 1

Bernuželis trimitavo,
Šaukė mane šalia gult.
Per vēlu jau, bernuželis,
Aš jau su kitu guliu.

moterių prieš vyra dainininkai kartu netiesiogiai užmena vaisingumo magią. Šiam simbolizmui pritaria ir tai, kad terkšle (*eglīte*) paprastai būdavo grojama būtent vestuvėse. Beje, ir pats instrumento pavadinimas *eglīte*, pažodžiu ‘eglutė, eglaitė’, kaip kad ir medis, iš kurio viršūnės jis daromas, syja su dar vienu vestuviniu papročiu – su maža eglalite, pritvirtinama prie namo, kuriame keliamos vestuvės, stogo. Tokių skirtingų sąvokų bei dalykų jungimas į vieną, vieningą sistemą yra būdinga sinkretiško, t.y. pirmynkščio mąstymo ypatybė.

Keletas išnagrinėtų pavyzdžių rodo, jog siekiant bet kuriu instrumentu taikymą pažinti sinkretiškai, dera paisyti jo mitinių, maginių bei kitų atžvilgių. Savarankiški šių atžvilgių tyrinėjimai ne tik kad suteiktų naujų žinių apie pirmynkštę muzikinę sąmonę bei mąstyseną, bet ir prisidėtų prie mūsų požiūrio į folkloro sinkretiškumą.

Kosminis simbolizmas

Mitinės sąmonės pasireiškimą naudojant muzikinius instrumentus aptarsime vėl grįždam i prie trimito.

Populariausios nūn dainos, kurias latviai dainuoja vasaros solsticijos, ar *Līgo*, šventės metu, mena Janj (*Jānis*), mušanti būgną ant vartų stulpo. Tačiau tas pats motyvas latvių dainose bent dešimtkart dažniau susijęs su trimitu. Janis minimas pučiant trimitą kalvos viršūnėje ar ant vartų stulpo ir kviečiant svečius (vadinamus „Janio vaikais“), kaimo gražuoles arba žadinant iš miego šeimininkę „Janio motę“ (32636). Mitologijos požiūriu, įdomiausia su trimitu ir Janiu susijusi situacija štai kokia:

<i>Jānis pūta vara tauri</i>	Janis pūtė vario trimitą
<i>Vārtu staba galiņā:</i>	Vartų stulpo viršuje:
<i>Jānim sieva pazuduse,</i>	Janio gi žmona prapuolė
<i>Jāņa nakti lēlojot.</i>	Joninių nakti laluodama.

33008

Čia trimitas dalyvauja vienose iš seniausių vaisingumo apeigų, kilusių iš dar senesnio kosmogoninio mito apie vaisingumo ir vegetacijos dievo vestuves su Žeme. Latvių *Jānis* prilygsta kitoms paplitusioms žemdirbių dievybėms, tokioms kaip Oziris, Adonis ir Mitras, kurios vasaros saulėgrįžos metu išgyvena būdingą iniciaciją.³⁵ Toks dievas visų pirma nužengia iš aukščiau, yra garbinamas, tačiau paskui išjuokiamas, tada leidžiasi požemin (nuskėsta, atsiduria chaose) ir galiausiai vėl prisikelia. Komiškas Janio žmonos dingimas Joninių nakti – tai palaikas kosmogoninio mito, pasakojančio apie nesékminges vaisingumo dievo vestuves (jo žmona tampa jam neištikima). Pasekmė – dangus (vyriškasis pradas) tampa atskirtas nuo žemės (moteriškojo prado) ir todėl žmogui nebepasiekiamas. Šių apeigu ryšys su trimitu tik patvirtina pastarajį esant susijusį su vaisingumu. Tai patvirtinama ir paminint trimitą tuose tekstuose, kur mitiniai Dievo sūneliai peršasi Saulės dukrai (TD 55046).³⁶

Variniai būgnai irgi priklauso kosminiam simbolizmui. Jie pagal dažnumą antri iš dainose minimų signalinių instru-

*Zosu spalvu tā eglīte,
Tā tik skaņi neskanēja:
Kad tā būtu gaiļa spalvu,
Tad dziedātu kā gailītis.*

19178

Nors šios eilutės yra įgavę gana komišką priegaidę, vis dėlto jose dar galima išgirsti proamžių sinkretišką požiūrį, esą muzikinis instrumentas arba, plačiau kalbant, muzikinės išraiškos priemonių efektyvumas bei prasmė apskritai priklauso nuo jo kilmės ir medžiagos. Baltarusių tautosaikoje medinio pučiamojo instrumento efektyvumas šiuo požiūriu siejamas su medžio, iš kurio jis padarytas, siela.³⁴ Taip pat galime prisiminti senovės graikų tradiciją, kurioje frygiškajam stiliui priskiriamos orgiastinės ypatybės – prastai buvo aiškinamos jo geografine kilme. Reikia pastebeti, kad žąsies ir gaidžio sampriše pabrėžiamas ne tik gaidžio giedojimo muzikinis pranašumas prieš žąsies genimą. Iškeldami gaidį virš žąsies ir šitaip pakiršindami

mentu, kuriais Janis kasmet paskelbia nužengiąs į vidurinįjį pasaulį. Todėl varinis būgnas interpretuojamas ir kaip gongas, kuris dargi pats simbolizuoja vidurvasario saulę.³⁷ Be to, du iš keturių Perkūno (latvių *Pērkons*, slaviškojo *Perun*, skandinaviškojo *Thor* bei sanskritiškojo *Parjanya* atitikmuo) sūnų muša varinį būgną, kitiems dviems tuo tarpu žiebiant ugnį (TD 54873). Tai akivaizdi griaustinio ir žaibo metafora. Varinių būgnų ryšys su kosminiais procesais tampa dar įtikinamesnis prisiminus, kad Perkūnas (arba jo atitinkamasis) – tai centrinė indoeuropiečių mitologijos figūra: jam nugalint velnią, išlaisvinamos požemiu pasaulyje įkalintos bandos, paleidžiami lietus vandenys, ir gaivinantis Perkūno lietus palaido žemę.

Kitas motyvas – du (arba trys) vyrai, mušantys varinį būgną vartų stulpo viršūnėje, t.y. aukštutiniame pasaulyje, palydint priedainiu: *tur sitās maizes tēvi* (antai dunda duonos tēvai). Panašu, jog taip simbolizuojami metų laikai arba, tiksliau, su metų laikais kaimo bendruomenėje susiję žemės darbai (pavasario sėja, vasaros auga, rudens derlius). Vėlesnė tradicija varinių būgnų mušimą sieja su pragaru – velniams mušant būgnus, pragaran krenta nusidėjelių siebos (TD 55633, 55634, 59252). Savo signaline funkcija būgnai žymi įvairias kitas didesnes ar mažesnes bendruomenės bei atskiro asmens gyvenimo permainas – karą (LD 33623), merginos netikrumą dėl ateities jai ištiekant (LD 18228) ir t.t.

Kanklės mitologiškai susijusios su aukštutiniu pasaulyiu. Saulė skambina kanklėmis Pasaulio arba, sulig latvišku variantu, Auštrros (*Austra*) medžio šakose: *Saule kokles skandināja, Austrīnā sēdēdama* (LD 33924) (Saulė kanklėmis skambino, Auštroje sédédama). Dievo sūneliai, skambindami aukso kanklėmis, pūsdami auksinius trimitus ir mušdami varinius būgnus, ritina dangun auksinį ritulį. Gerokame skaičiuje dainų kankliuotojai pasirodo kasdieniškomis, tačiau kartu iškilmingomis ir semantiškai prisodintomis aplinkybėmis:

*Dziedat, meitas, nu iet koši,
Meža gali līgojās;
Nu nāk puiši koklēdami,
Pār ābeļu līdumiņu* (variantas: *birztalīnu*)

260

Giedokit, mergelės, grakščiai ženkit,
Medžių viršūnės linguoja –
Tai ateina berneliai kankliuodami
Obelų lydiméliu (variantas: giraite)

Obelis latvių folklore – tai vaisingumo medis, susijęs su moteriškumu. Daugelyje šių dainų randame miško (linguojančios medžių viršūnės) ir lauko (apsodinto obelų sodinukais) supriepinimą. Toks supriepinimas praturtina ši didžiai išraiškingą įvaizdį, suteikdamas jam papildomą prasmę. Dirbamuoose laukuose (šeimininkiškumo, šeimyniškumo principas) kanklėmis skambinantys vaikinai į dvasinį lygi iškelia vyriškajį pradą – kaip moteriškojo spontaniškumo (miškas) priešybę.

Gausiausioje dainų grupėje kanklių įvaizdis mena ažuole (rečiau liepoje ar ant kalvos) kanklėmis skambinantį vařną, sekantį, kur išvežama „mūsų sesulė” nuotaka. Kodėl kanklės taip dažnai atsiduria varno rankose? Ar tai kažkaip susiję su pačiu instrumentu? Indoeuropiečių mitologijoje varnas – didžiulio semantinio krūvio įvaizdis. Jis apdovanotas žinojimu, paskelbia naujienas, yra senas, išmintingas ir kalba žmogaus balsu. Negana to, pasak C. Lévi-Strausso, varnas yra tarpininkas tarp plėšrūnų ir žolėdžių, nes maitos žudyti neberekia. Kartu jis tarpininkas tarp gyvenimo ir mirties. Būdamas paukštis, varnas priklauso aukštutiniam pasaulyui, tačiau gyvena jis viduriniame pasaulyje (medyje), o minta žemėje (žemutiniame pasaulyje). Jis tad ne tik yra tarpininkas tarp viršaus ir apačios, vadinas, tarp vyro ir moters, bet, viešpataudamas visose trijose srityse, kartu yra apdovanotas išties pranašiška galia. Ryšys su varnu paverčia kankles epišku, heraldiškai naratyviu instrumentu, kaip tik tinkamu sakmėms apie praeitį bei pranašavimams apie ateitį pritarti.

Varno atsakymas į klausimą „kur jie nusivedė mūsų sesulę?” rodo, kad šioje dainų grupėje pasakojami įvykiai yra kur kas daugiau nei vien vaizdinga poetinė metafora, kad jie turi mitinę prasmę. Pagrobta sesulė gabėnama per (juodąjį) vandenį, „per ledų aptrauktą ežerą” (LD 13611) arba „per pelkes, per girias”. Net jei pagrobtosios mergelės gyvenimas nuspalvinamas rožinėmis spalvomis, lemtingą netirkumą, prievertos klastą išduoda grasą, pikta žyminčios mitologemos. Pelkės bei girios – žmonių pasailio, gyvenimo ir kultūros priešybės, vandenys (juolab juodieji) – lemtinga riba tarp viduriniojo ir požeminio pasauly, t.y. tarp gyvenimo ir mirties; leistis „žemyn nuo kalvos” – tai grėsmingai artintis prie mirties valdų.

Idomu, jog nūn kankles savo lyriškumu, jausmingumu pranoksta smuikas. Gedint motulės ar tévelio, smuiko balsas graudus, bet dar graudesnis apraudant nuotaką (LD 27694). Arba, pavyzdžiui, gedint tévelio grojama kanklėmis, o gedint motulės – smuiku (LD 4023). Smuiko (rečiau – dūdelės) prestižas didesnis nei kanklių dar vienu atžvilgiu – būtent vieta, kurioje juo grojama. Smuiku visad griežiama troboje, o kanklėmis skambinama klėtyje ar kitame išoriniame pastate (LD 23972, LD 31084, TD 36563).

Kanklių stygos pasižymi pakiliais, šventais saskambiais bei magiška galia. Ištisoje grupėje dainų vaikinas leidžiasi Lietuvon ar Prūsijon (tolimon šalelén, kur tikisi gyvenant turtingus žmones) ieškoti nuotakos raitas su „kanklių stygų vadelėmis” (LD 11502, 13248, 13292, 13293). Jodamas jis jomis skambina ir į vietines mergeles žiūri iš aukšto, oriai. Kitame motyve minima stygų tvora išilgai jūros kranto, kad Laumės dukra Kuršan nepatektų (TD 55152). Muzikos instrumentų imaginė funkcija taip pat aiškiai išreiškta ankstyvesnėse dainose, kuriose piemenėlis, nekantraudamas paraginti gyvulius namo, „daužo lazdele į lazdele” (*sit kociūn pie kociņa*), kad greičiau kalno šlaitu riedėtų saulė, t.y. skubindamas saulėleidį (TD 54984, 54985, 54986).

Semantika

Latvių liaudies instrumentų bei jų funkcijų semantiką galima aiškinti dioniziškos ir apoloniškos kultūrų kontrastu. Šia dichotomija mes naudosimės, žinoma, ne ta tikslia prasme, kokią ji turėjo Antikoje, ir ne ta neomitologine prasme, kokią jai suteikė Nietzsche savo „Tragedijos gimate iš muzikos dvasios“. Terminai „dioniziškas“ bei „apoloniškas“ čia vartojami apibendrintai, kartais tiesiog metaforiškai.

Latvių dainose minima įvairių situacijų, kuriose grojimas ir šokis traktuojamas kaip nukrypimas nuo iprasto elgesio. Moteris būgnininkė linkusi į erotinį palaidumą (TD 38710). Pasak kai kurių tekstų, moteris grotų ir dainuotų dažniau, jei tik ne jų vyru priekabus atsargumas (TD 35964). Šokis grojant instrumentinei muzikai – tai lyg paskatinimas žmonėms pamiršti etikos ir religijos taisykles: „Žyda groja, žydai šoka, o merginoms – Dievas už krošnies“, t.y. merginos pamiršo Dievą ir jo pamokymus (Židinš spēlē, jūdinš danco. / Meitam Dieviņš aizkrāsnī, TD 55538 var. 1).

Dioniziškos išmonės, nederančios su visuomenės nustatomis taisyklėmis, visų pirma yra susijusios su ožio ragu ir jo pūtimu.

<i>Nedod manis, māmuliņa,</i>	Tik neduok, manęs, mamyte,
<i>Āža raga pūtējam;</i>	Tam, kas ožio ragą pučia;
<i>Āža raga pūtējam</i>	To, kas ožio ragą pučia,
<i>Zila, melna dvēselīte</i>	Mėlyna, juoda sielelė.

10391

Panašios dainos 12231, 12902

<i>Pūt, puisīti, āža raga,</i>	Pūsk, berneli, ožio ragą,
<i>Ellē tava dvēselīte;</i>	Tavo siela pragare;
<i>Ellē tava dvēselīte,</i>	Tavo siela pragare,
<i>Āža raga galinā.</i>	Ožio rago galiuke.

Ožio rago pūtikės, sakoma, esančios tinginės, nedorėlės ir ištvirkėlės (LD 25190, 29319, 29320). Kaip gerai žinoma, ožys susijęs su zoomorfine Dionizo kilme bei istorija. Panašiai latvių dainose randame glaudų ryši tarp muzikanto ir vilko arba tarp vilko ir ožio. Kituose tekstuose vilkas praryja muzikantą, galbūt tai seno vilktako motyvo atspindys (LD 24201; TD 59914), o dar kitur ožio ragą pučia vilkas (LD 30600; TD 37228). Ši ryši svarbu paminėti dėl to, kad vilktakas yra dar vienas zoomorfinis Dionizo protėvis.

Ožio ragas – tamšiųjų aistru instrumentas – suprieseinatas su tauresniu ir netgi dievišku instrumentu – smuiku (TD 47172). Bet vien tai dar nesuteikia smuikui apoloniškosios auros; apoloniškąjį instrumentų orientaciją latvių dainose kur kas sunkiau nustatyti negu dioniziškąjį. Vis dėlto, kai instrumentai ar jų stygos vadinami „auksiniai“, „sidabriniai“ ir pan., galima išskirti šviesias garsines spalvas. Idomu netiesioginį ryšį tarp *kokle* ir Apolono atsekame per varno mitologemą, nes jis yra vienas iš svarbiausių jo zoomorfinių ženklų. Latvių dainose varnas, be to, paprastai skambina *kokle* ažuole (rečiau liepoje), kuris irgi susijęs su Apolonus.

Turėdami galvoje latviškų dainų situacijas, susijusias su instrumentine muzika, nediferencijuotos kolektyvinės ir, priešingai, individualios muzikinės sąmonės požiūriu, išsitikiname, kad, nežiūrint gausios archajinės medžiagos, negalima įrodyti vyravus kolektyvinę, neindividualią muzikinę sąmonę. Instrumentinis folkloras šiuo požiūriu neabejotinai skiriasi nuo vokalinio. Instrumentinė muzika pateikia daug individualizuotų ir ryškių lyrinės sąmonės pavyzdžių. Tai rodo motyvai su archaiškais atributais.

<i>Pūšat, mani bāleliņi,</i>	Pūskite, mano broleliai,
<i>Zaļa vara trumetnītes,</i>	Žalvario trimetėlius,
<i>Lai dzird mana ligaviņa,</i>	Lai išgirs mano mergelė,
<i>Lai balsā remdējās.</i>	Lai balsu jū pasiguos.

36178

Yra netgi tokis motyvas: pasibaigus šokiui, muzikantai slepiasi, kad galėtų išgirsti savos kūrybos dainas dainuojančią merginą. Daugelyje dainų smuikas (vieną kartą – dūdmaišis) minimas kaip vedusiuju instrumentas, griežimas kuriuo sušvelnina vargus bei rūpesčius (LD 22112, 22113, TD 47203).

Lyriškasis solinės dainos ir jų estetinis suvokimas nereti netgi ankstyvaisiais muzikinės kultūros vystymosi laikotarpiais. Dar kartą galima sugrįžti prie senovės Graikijos pavyzdžio, kur solinės lyriškasis eilės buvo gerai žinomas jau ankstyvosios klasikos laikotarpiu. Visiškai įmanoma, jog sodybose izoliuotas senovės latvių gyvenimas paskatino ankstyvą individualias muzikinės sąmonės vystymąsi Latvijos valstiečių kultūroje, net jei ir neprisidėjo prie instrumentinės (ypač polifoninės) muzikos tradicijų apskritai.

Per anksti būtų siekti išsamiai paaiškinti priežastis, lėmusias būdingas latvių tradicinės liaudies muzikos ypatybes ir semantines sĄšas. Nebent galima paminėti pačius svarbiausius to laikmečio istorinius įvykius. Senovės baltų genčių kultūrinį vystymąsi XIII a. sutrikdė kryžiuočių įsiveržimas. Tai sustabdė latvių tautos vienijimosi procesą pačioje jo pradžioje, nematytais, iki vergijos lygio nusmukdė Latvijos vietinius gyventojus ir ekonomiškai juos pajungė vokiečių feodalams. Tokiomis sąlygomis religinė mitologinė sistema nebegalėjo vystytis, o valdančių feodalų elito atsinešta krikščioniška kultūra buvo nepriimtina ne tik visuomenine, bet ir tautine prasme. Jie negalėjo pakeisti latvių tradicinės kultūros gyvenimo, o tik suvaržė ją. Dėl to netgi XIX a. pabaigos folklore dar aptinkami senovinės pasaulėžiūros reliktai, mažai tepaveikti tiek oficialios religijos dogmų, tiek profesionalaus meno.

Be abejo, muzikos instrumentai nėra labiausiai įtinkiantys senojo palikimo ženklai. Visų pirmą, jie yra ištamtys materialūs daiktai ir, kaip tokie, pavaldūs laikui. Ypač tomis sunkiomis materialinėmis sąlygomis, kurias likimas lėmė Latvijos valstietijai per ilgus viduramžius iki pat XIX a., šiuos instrumentus pasigaminti buvo itin sunku, todėl daryta jų tik labai nedaug. Dėl šių aplinkybių latvių tradicinėje kultūroje ryškiai išivyravo vokalinė muzika. Pastangos iškelti į dienos šviesą išsamesnę etnoorganolinę me-

džiagą primena žaidimą labai jau nelygiomis jégomis. Tai tik bandymas, kurio rezultatai gali pasitarnauti kaip pa-skata platesniems ir sudētingesniems kultūros istorijos ty-rinėjimams.

NUORODOS:

1. Anglišką variantą, remdamasi latviškuoju originalu bei pa-žodiniu anglišku vertimu, parengė Vaira Viķe–Freiberga.
2. *Graudonis J., Urtāns V.* Senatnes pēdās. – Riga: Latvijas PSR Zinātņu akademija, 1961. – P. 127.
3. Archeologo V. Urtāno asmeninė informacija.
4. Daugelyje liaudies dainų žodis „auksas” reiškia ne medžia-gą, o spalvą.
5. *Bērziņš V., Freibergs I., Konrade K., Stražds G., Viķe–Freiber-ga V.* The Boston / Montreal data base of Latvian Folk Songs, 1982. Kompiuterinis 12-os tomų „Latviešu tautas dziesmas” rinkinio variantas / sud. A. Svābe, K. Straubergs ir E. Hau-zenberga–Šurma. – Copenhagen: Imanta, 1952–1956). Reiš-kiame padékā I. Freibergui už pagalbā atrenkant iš šios da-lies „Muzikinių instrumentų pogrupi”.
6. Latvju dainas / Sudarē K. Barons, H. Visendorfs. – T. I–VI. Rinkinj sudaro dainos nuo 1 iki 35789. Skaičius 1 arba 2, pridētas apačioje prie dainos numerio, nurodo tekstā at-tinkamame papildyme, iš kurių vienas atspausdintas I to-me, o kitas – V. Latvju žodis *daina* yra giminiškas su lietuvių *daina*, indų *dhēnā*, avestų *daēna*, rumunų (dakų) *doina*.
7. Tautas dziesmas: Papildinājums Kr. Barona „Latvju dainām” / Sudarē P. Šmits. – T. I–IV. – Riga: Latviešu folkloras krātu-ves materiāli, 1936–1939. Sudaro dainos nuo 35790 iki 60080.
8. *Brambats K.* Die lettische Volkspoesie in musikwissenschaftlicher Sicht // Musik des Ostens. – 1965, Nr. 5: 39.
9. *Bibikov S.* The Orchestra of the Stone Age // Unesco Courier. – 1975, July, p. 28–30.
10. Latvijas PSR archeoloģija. – Riga: Zinātne, 1974. – P. 305.
11. *Jurjāns A.* Raksti. – Riga: Liesma, 1980. – P. 18.
12. *Sproģis J.* Senie mūzikas instrumenti un darba un godu dziesmu melodijas Latvijā. – Riga: Latvju grāmata, 1943. – P. 25.
13. Pažymētina, kad apibūdinimas „variniai būgnai” Stende-rio latvių–vokiečių žodyne išverstas kaip *Heerpauke* (karō būgnai).
14. „Variniai būgnai” kartais minimi ir tomis aplinkybēmis, ku-riomis šiaip jau tikētumēs paprastū būgnū. Tokius atvejus galima paaīskinti dvejopai. Pirma, epitetas „varinīs” gali būti pavartotas metonimiškai. Antra, apibūdinimas „vari-niai būgnai” gali būti sustabarējusi žodinē formulē, išlikusi iš jau išnykusių maginių ritualų, kuriuose tie buvo naudoti.
15. *Brambats K.* Die lettische Volkspoesie. – P. 45.
16. *Priedīte I.* Ko spēlēja sendienās. – Riga: Zinātne, 1983. – P. 50.
17. *Jurjāns A.* Raksti. – P. 18.
18. *Švedas J.* Teoriniai–metodiniai darbai. Straipsniai. Laiškai. Amžininkų atsiminimai. – Vilnius: Vaga, 1978. – P. 98–99.
19. *Mülenbachs K., Endzelīns J.* Latviešu valodas vārdnīca. – Riga: Latvijas izglītības ministerija, 1923. – T. I. – P. 266.
20. Terminus *bubyns* ir *bubna* vartoja ir Latgaloje, kur jais va-dinami cilindriniai dviejų membranų būgnai.
21. *Urtāns V.* Drevneišije muzykal'nyje instrumenty na territorii Latvii // Studia archeologica in memoriam Harri Moora. – Tallinn: Valgus, 1970. – P. 227.
22. *Brambats K.* Die lettische Volkspoesie. – P. 44.
23. *Urtāns V.* Drevneišije muzykal'nyje instrumenty... – P. 227–228.
24. *Brøndsted J.* Danmarks Oldtid. – Copenhagen, 1939. – P. 116.
25. *Sproģis J.* Senie mūzikas instrumenti... – P. 23.
26. Latvijas PSR archeoloģija. – P. 273.
27. Angliškojo leidimo redaktoriaus pastaba: Sprendžiant iš vadinamuji nešvankių dainų, išvairiais ragais grojančių moterų nereikia suprasti pažodžiui. Tai veikia metafora. Bū-dingais vyriškais instrumentais grojančios moters regimas paradoksa tik pabrēžia, mano nuomone, lytinu santykiję eufemizmo ironiją.
28. *Münster S.* Cosmographey: das ist Beschreibung aller Länder. – Basel: Sebastianum Henricpetri, 1598.
29. *Priedīte I.* Ko spēlēja sendienās. – P. 38.
30. *Melngailis E.* Latviešu dancis. – Riga: Latvijas valsts izdev-niečiba, 1949. – P. 22–24.
31. Garsiniai signalai tradicinėje latvių valstiečių kultūroje turėjo ypatingą reikšmę, nes latviai niekuomet negyveno kaimuose, o visad sodybose toli vienas nuo kito (iki 1 km atstumu netgi „tankiai apgyventose” derlingos žemės srityse).
32. Kartais žodžiu *Vāczeme* (Vokietija) pakeistas *vāczeme* (mi-rusiuju šalis). Tokiame kontekste dainos LD 2226 reikšmē tampa aiški – elnias, pūsdamas ragą, gedi savo mirusią, o gal nužudyti vaikų.
33. Angliškojo leidimo redaktoriaus pastaba: redaktorė norė-tu šiuo klausimu nesutiki su savo mokytais kolegomis ir pasiūlyti veikiau metaforišką nei pažodinę cituoto teksto interpretaciją. Tieki „juodas ériukas”, tieki „ožio ragas” yra atitinkamai moteriškos ir vyriškos lyties eufemizmai.
34. *Nazina I.* Problems of syncretism and signal music of the Byelorussians // Finno–Ugric musical folklore: problems of syncretism. Abstracts. – Tallinn, 1982. – Rusų k.
35. Plg. *Skujenieks K.* Piemirstas, bet dzīvas ainās // Literatūra un Māksla. – 1984 05 04, p. 4.
36. Dievo sūnelius galima suvokti žemės ükyje įkūnijant der-lingumą laiduojanči dyvių principą, ypač išreikštą Jumyje, t. y. kviečio, rugio ar kokio kito javo keimeryje.
37. *Skujenieks K.* Ten pat.

Iš anglų kalbos vertē Sigita JURKUVIENĒ

Versta iš: *Klotiņš A., Muktupāvels V.*
Traditional Musical Instruments and the
Semantics of Their Functions in Latvian Folk Songs //
Linquistics and Poetics of Latvian Folk Songs /
Ed. by Vaira Viķe–Freiberga. – Kingston and Montreal:
McGill–Queen's University Press, 1989. – P. 186–214.

Blogis pasakose, ir kaip jį galima įveikti

Marie-Louise von FRANZ

Norėčiau aptarti vieną norvegų pasaką – „Milžinas, kuris neturėjo širdies“. Tai bus mūsų pirmas „šaldojo“ blogio pavyzdys.

Milžinas, kuris neturėjo širdies

Kartą buvo karalius, kuris turėjo septynis sūnus. Jis taip labai juos mylėjo, kad niekuomet nenorėjo skirtis su jais vienais iškart. Todėl kai jie paaugo, šešis jis pasiuntė susirasti sau žmonas, o jaunelį pasilikto prie savęs. Kitiems šešiemis jis pasakė, kad tie parvestų žmoną ir jauneliui. Aprengė savo šešis sūnus pačiais gražiausiais rūbais, ir kiekvienas prieš išvykdamas dar gavo po gerą žirgą ir daug pinigų. Jie apsilankė daugelyje dvarų ir apžiūrėjo daugybę princesių, kol galiausiai atkako pas karalių, kuris turėjo šešias dukteris. Tokių dailių šešių princesių jie dar nebuvo matę. Taigi kiekvienas paėmė po vieną ir visiškai užmiršo apie nuotaką savo broliui, taip buvo įsimylėję savasias.

Nukakę jau geroką kelio galą namo, jie pasiekė uolą, kurioje gyveno milžinai. Vienas milžinas išėjo laukan ir, vos pažvelges į juos, visus pavertė akmeniu, kartu ir karalaičius, ir princeses. Namuose karalius laukė laukė savo šešių sūnų, bet taip ir nesulaukė. Jis labai nuliūdo ir galvojo, kad jau niekad nebebus laimingas.

– Jei neturėčiau tavęs, – sakė jis jauneliui, – pats save pribraigčiau, taip man liūdna, praradus tavo brolius!

– Ak, – atsiliepė jaunelis, – jau kuris laikas galvoju prasitti tavęs leidimo eiti jų ieškoti!

– Ne, nieku gyvu! Aš nenoriu dar ir tavęs prarasti, – atkirto karalius.

Tačiau berniukas maldavo taip atkakliai, kad karalius galiausiai nusileido ir leido jam eiti. Jis beturėjo tik seną paliegusį kuiną ir jokių pinigų, todėl jauneliui nieko daugiau ir neteko. Bet vaikinui tai buvo nė motais, jis tik stryktelejo ant arklio ir atsisveikino su tévu, žadédamas būtinai sugrižti ir parsivesti su savimi kitus šešis brolius.

Po kurio laiko jis sutiko vařną, kuris negalejo paskristi, o tik plakė sparnais ir buvo labai išbadėjęs. Tas paprašė konservatorių, ir karaliaus sūnus pasakė, kad nors pats neturi daug maisto, bet tikrai pasidalinsių su juo, ir davė jam šiek tiek iš to, ką turėjo.

Kiek vėliau jis priėjo upės vagą. Dumble gulėjo didelė lašiša ir niekaip nebegalėjo pasiekti vandens. Sūnus nustumė žuvį atgal į vandenį. Ir varnas, ir lašiša atsidėkodami pažadėjo jam savo pagalbą, o tas abiems atsakė nesitikis jų pagalbos jam prieikstant. Tada, ilgai ilgai jojės, jis dar sutiko vilką, kuris gulėjo vidury kelio ir maldavo atiduoti jam suėsti arklį, nes jis esąs mirtinai alkanas, dvejus metus nieko nedės. Karalaitis atsakė, jog labai atsiprašo, bet pirma jis sutikęs varną, kuriam turėjo atiduoti savo maistą, paskui lašišą, kuriai turėjo padėti pasiekti vandenį, o dabar dar tu, sakė, nori suėsti mano arklį! Tačiau vilkas nesiliovė prašęs ir pažadėjo vėliau jam pagelbę – karaliaus sūnus esą galėsiąs joti ant jo. Karalaitis atsakė nemanąs, kad vilkas jam galėtų labai padėti, bet arklį atidavė.

Vilkui surijus arklį, karalaitis pažaboję vilką, o tas tapo toks stiprus, kad galėjo nešti karalaitį nepaprastai greitai. Vilkas pasakė galis nunešti karalaitį į milžinų dvarą. Ten jis parodė jam paverstus į akmenį jo šešis brolius su jų princėmis ir duris, pro kurias reikia įeiti vidun. Tačiau tas atsakė vidun nė už ką neisiaš, nes milžinas jį užmuš.

– O ne, – tarė vilkas, – viduje tu rasi dailiausią princesę, kuri tau ir patars, kaip nugalėti milžiną. Tiesiog daryk, ką ji tau lieps.

Taigi karalaitis, nors ir labai bijodamas, įžengė pro duris. Milžinas tuomet kaip tik buvo išėjęs, o viename iš kambarių sėdėjo princesė. Ji tarė:

– Tepadeda tau Dievas, kaip gi tu čia patekai? Milžinas užmuš tave, o jo niekas negali užmušti, nes jis neturi savyje širdies.

– Taip, – atsakė karalaitis, – bet jeigu jau aš čia, tai paméginsiu išgelbęti savo brolius.

– Gera, – tarė princesė, – pažiūrėsime, ką galime padaryti. Dabar tu turi pasislėpti po lova ir atidžiai klausytis, ką pasakys milžinas, bet pats neišleisk nė garso!

Taigi karalaitis palindo po lova, ir vos tik spėjo palisti, kai sugrižo milžinas.

– O, užuodžiu krikščionį! – pasakė tas.

– Gali būti, – atsakė princesė. – Praskrido varnas ir įmetė žmogaus kaulą pro kaminą, tai jį turbūt ir užuodi.

Atėjus vakarui ir jiems sugulus į lovą, princesė pasakė, kad jau seniai norinti paklausti jį vieno dalyko, bet neturinti drąsos.

- Kokio gi?
- Norėčiau žinoti, kur yra tavo širdis?
- O, tau neturėtų tai rūpēti, bet ji guli po namų slenksčiu.
- Ak štai kuri ji! – pagalvojo karalaitis po lova.

Kitą rytą anksti milžinas vėl išėjo, o tiedu suskubo ieškoti paslėptos širdies. Tačiau kad ir kaip ilgai jie kasė, širdies ten nebuvvo.

- Šiokart jis mus apgavo, – pasakė princesė, – bet palaukime. Ji priskynė gražiausią gėlių, kokių tik galėjo rasti, ir apibarstė jomis slenkstį. Sugrįžus milžinui, vėl nutiko tas pat: jis pasakė užuodžias žmogieną, o princesė vėl išsisuko papasakodama apie praskridusį paukštį. Tačiau po kurio laiko tas paklausė, kas gi gélémis apibarstė slenkstį.

– Ak, – atsakė princesė, – aš taip tave myliu, kad papuošiau slenkstį, nes po juo guli tavo širdis.

- Nejaugi? – tarė milžinas. – Betgi ji visai ne ten!

Atsigulus į lovą, ji vėl paklausė milžino, kurgi tad yra jo širdis. Ji taip ji mylinti, kad būtinai turinti žinoti.

- Ką gi, – tarė milžinas, – ji indaujoje ant sienos.

Iš ryto vėl viskas pasikartojo. Šidies ten vėl nebuvvo, ir vėl jie papuošė indaujų gélémis bei vainikais. Ir trečią kartą milžinas pasakė užuodžias žmogų, o princesė išsisuko pasakojuimu apie paukštį ir paaškino, kodėl papuošė indaujų. O milžinas paklausė, ar ji iš tikrųjų tokia kvaila, kad patikėjo čia esant jo širdį; ši yra ten, kur ji niekad nerasianti. Ji esanti toli saloje, kurioje stovi bažnyčia, toje bažnyčioje – šulinys, tame šulinys plaukioja antis, toje antyje – kiaušinis, o tame kiaušinyje ir yra jo širdis.

Kitą rytą milžinas vėl anksti išėjo, o karalaitis, atsisveikiunes su princese, sugrijo pas vilką. Vilkui jis pasakė, kad reikia keliauti milžino širdies. Vilkas liepė sėstis jam ant nugaro, o kai jie pasiekė jūrą, – su karalaičiu ant nugaro ją ir perplaukė. Ir taip jie pasiekė tą salą su bažnyčia. Tačiau bažnyčios raktas kabėjo taip aukštai ant bokšto, kad jie niekaip negalėjo jo pasiekti. Tada jie pasišaukė varną, kuris nukabino jiems raktą, ir jie jėjo bažnyction, kur rado šulinį, kuriamę plaukiojo antis, visai kaip sakė milžinas. Jie prisiviliojo antį ir pagavo, tačiau tą akimirką, kai karalaitis jau traukė ją iš vandens, ji įmetė kiaušinį į šulinį. Karalaitis jau nebežinojo, ką daryti, bet vilkas patarė jam pasišaukti lašišą, ir lašiša atnešę kiaušinį nuo šulinio dugno.

- Dabar, – tarė vilkas, – truputį spūstelk kiaušinį.

Ir kai jis spūstelėjo, milžinas suriko.

– Dar spūstelk, – pasakė vilkas. Ir kai karalaitis spūstelėjo, milžinas suvaitojo dar garsiau ir ēmė maldauti palikti jį gyvą, žadėdamas padaryti bet ką, ką tik karalaitis paliepsiąs, tik tegul nebespaudžia jo širdies.

– Pasakyk, – tarė vilkas, – kad jeigu jis akmeniu pavers tus šešis brolius su jų princesėmis vėl atvers į žmones, tai tu jam dovanosi gyvenimą.

Taip tad trolis (kaip matome, tai tas pats, kas milžinas) atvertė šešis brolius ir jų nuotakas atgal į žmones.

- O dabar, – tarė vilkas, – sutraišyk kiaušinį!

Karalaitis sutraiškė kiaušinį, ir milžinas gavo galą.

Pribaigę milžiną, septyni broliai su savo nuotakomis parjojo namo. Karalius buvo labai laimingas ir pasakė, kad gražiausia iš visų yra jaunélio nuotaka, todėl ji turinti sėsti kartu su juo stalo gale. Ištisas dienas jie džiaugsmingai puota vo, ir jeigu dar nebaigė, tai tebepuotauja iki šiol.¹

Pradedant dirbtį su pasaka, visuomet pravartu peržvelgti veikėjus. Mūsų istorijos pradžioje téra karalius ir jo septyni sūnūs: aštuoni vyrai ir né vienos moters visame dvare. Karalienė per visą pasaką nepaminėta nėsyk, tad galime daryti prielaidą, kad jos nebéra gyvos.

Nenoriu leistis į detales, bet apskritai, Jungo terminais kalbant, aštuoni yra dvigubas ketvertas, žymintis vidinį visetą, psichinę pilnatvę. Taigi galime tarti, jog pačioje pradžioje jau turime viseto simbolį, kuriame tačiau trūksta moteriškojo prado. Kalbant praktiškai, tai galėtų reikšti, jog tie aštuoni vyrai simbolizuoją vyraujančią pasaulėžiūrą, galimas daiktas, vyraujančią religinę pasaulėžiūrą, kurioje realizuotas viseto principas, – kaip kad galėjo ir būti šios pasakos laikais, – tačiau tik vyriškuoju atžvilgiu, tik Logoso aspektu. Eros, moteriškojo, animos aspektas – stinga. Tai pernelyg aukšto, tik vyrišku protu pasiekiamo viseto simbolis; tai vyriškają psichikos sanklodą atitinkantis Paties² simbolis, kuris visiškai netinka moteriai. Čia kažkur slypi didelis nepankamumas.

Kadangi priešas yra milžinas, o pasakos pabaigoje minima bažnyčia, galime daryti prielaidą, kad ši pasaka nera senesnė nei krikščionybè Norvegijoje, taigi nei antrojo krikščioniškosios eros tūkstantmečio pradžia. Jau prieš tai skandinavų šalyse vyraovo griežta vyriška religija bei atitinkama patriarchalinę visuomenės sankloda, ir naują krikščionišką pasaulėžiūrą jie priėmė grynai patriarchališkai, griežtai dviškai. Moteriškasis pradas pasiliko pirmykštėje neišsvyruojančioje būklėje.

Šeši sūnūs išeina ieškoti moteriškojo prado, taip trūks tamo karaliaus dvare, ir parsivesti namo nuotaką. Jaunélio karalius neišleidžia, bet reikalauja pasilikti namie. O šeši sūnūs, suradę nuotakas, prieina stačią uolą, kur gyvena milžinai, iš kurų vienas visus paverčia akmeniu.

Čia turime pasigilinti į milžino simboliką. Visų pirma, jis atstovauja pagonybës liekanoms, kurios tapo represuotos ir todėl pasitraukė į uolas. Milžinai germanų mitologijoje pa sižymi nepaprasta jéga ir, šiaip jau, ypatingu bukumu. Daugybëje pasakojimų milžinus apmulkina paprastas žmogus, mažas žmogelis, nes viskas juose atiteko milžiniškam kūnui, ir nieko neliko smegenims. Tačiau senojoje, prieškrikščioniškoje šiaurės tautų mitologijoje milžinų būta ir labai protinę, taigi bukais juos iš esmés padarė kaip tik tai, kas, jvendus krikščionybę, tapo represuota. Milžinai pirmiausia yra atsakingi už orą, jie leidžia miglą, o kai kuriose šalyse esant perkūnijai iki šiol sakoma, jog tai milžinai padangų šalyse žaidžia kamuoliu arba ritinéja savo rutulius. Esama giaustiniuo milžinų, žaibo milžinų, milžinų, atsakingų už nuošliaužas bei kalnų riedulius ar griūvančias uolas. Kai milžinës skal-

bia, visą šalį aptraukia migla. Iš šių sąsajų matyti, kad jie žymi grubią, nepažabotą gamtos gaivalą, savo ruožtu – psychologinį dinamizmą, ypač emocinį, kuris yra galingesnis už žmogų. Taigi galime sieti juos su neįveikiamais emociniais impulsais, nugalinčiais žmogų tarsi tikri milžinai.

Milžino ryšį su emocija bei afektu praktiškai atskleidžia ir tai, kad apimtas emocijos žmogus linkęs perdėti: mes prikabame ir priskaldome iš degtuko vežimą. Nereikšminga kito žmogaus pastaba ar šiaip kokia detalė virsta milžiniško masto tragedija, vos tik mus užvaldo emocijos. Emocija kaip tik ir yra tai, kas turi galios viską aplink padidinti. Apokrifinėje Seinojo Testamente „Enocho knygoje“ pasakojama apie milžinus, kurie užsigeidė žmonių moterų (Pr 6, 4) ir sangulavovo su jomis, taip paleisdami pasaulinį naikanančius pusmilžinius, kurie sugriovė, ką tik rado ant žemės. Jungas viename iš savo komentarų interpretavo tai kaip pernelyg staigū pasamonės turinių išsiveržimą į kolektyvinės sąmonės valdas.

Germanų mitologijoje milžinai yra tarpinės būtybės tarp dievų ir žmonių. Daugelyje viso pasaulio kosmogoninių mitų milžinai sutveriami anksčiau už žmogų ir atspindi priešlaikinį, nesėkmingą dievų bandymą sukurti žmones. Tik po to ateina žmonių karta, kuri, taip bent jau atrodo, yra kiek sėkmingesnis kūrinys.

Kai kuriuose šiaurės tautų mitų variantuose milžinai, priesingai, sutveriami netgi anksčiau už pačius dievus. Tai visų seniausios būtybės pasaulyje. Šiauriečių mitologijoje esama ledo ir ugnies milžinų. Čia milžinas vėlgi gali būti siejamas su atitinkamais emocijų simboliais: viena vertus, ugnis, užsidegimas, būtent emocingumas; kita vertus, ledas, visiška priesingybė, kuri tačiau irgi žymi tą patį. Tik itin, perdėm emocingi žmonės gali būti tokie siaubingai šalti kaip ledas. Ledas simbolizuoją emocinės būsenos persilaužimo tašką, kai ji užlūžta šaltumu, arba rigidiškumu. Ko gero, kiekvienas yra patyręs, kad žmogų gali apimti karštąs pyktis. Tačiau jam intensyvėjant, vieną akimirką jausmai iš viso nutrūksta, apleidžia, ir žmogus iš pykčio tampa šaltas kaip ledas, sustinges ir užkietėjės. Užuot reagavęs karštomis emocijomis, jis iš pykčio – arba dėl kokio sukėlimo, arba dėl kokios nors kitos pradinės emocijos – suakmenėja. Jam iš tikrujų atšala rankos, krečia drebulys, nes susitraukė visi kraujo indai, ir užuot paraudęs bei užsiplieskės, žmogus užšala. Ledas – tai tik dar vienas žingsnis, kai emocijos pasiekia kitą kraštinumą. Taigi milžinams išties tinka viešpatauti ledo ir ugnies valdose, nes abi būklės yra nežmoniškos ir visiškai už pusiausvyros ribų.

Graikijoje tą patį vaidmenį atlieka titanai, Žemės vaimai, esantys toje pačioje padėtyje tarp dievų ir žmonių. Viduržemio mitologijoje jie atsakingi už žemės drebėjimus. Vienas kaip tik tūno po Etna Sicilioje; kaskart, kai tik jis pakruta, Etna vėl išsiveržia. Čia vėl turime ryšį su nepažabota emocine prigimtimi, nes ugnikalnio išsiveržimas yra gerai žinomas destruktyvaus emocinio protrūkio simbolis.

Atsižvelgdami į milžinų padėtį tarp dievų ir žmonių, ir pačių dievų vaizdinjinius mes interpretuojame kaip simbolius arba archetipinius įvaizdžius. Kitaip sakant, jais apsireiškia

archetipai – mūsų pasąmonės ir, galimas daiktas, tiesiog vienos pamatinės struktūros. Mūsų psichikoje slipy siaubingo dinaminio krūvio branduoliai, ir kol jie pasireiškia kaip archetipiniai vaizdiniai, jie paklūsta atitinkamai tvarkai. Tarkim, kiekvienas dievas mitologijoje turi tam tikrą funkciją: jis valdo tam tikrą gyvenimo sritį ir iš žmogaus reikalauja laikytis atitinkamų elgesio taisykių, aukojimų ir t. t. Taigi galima sakyti, jog archetipinis vaizdinas išreiškia tam tikrą tvarką, kurią kartu primeta žmogui. Politeistinės religijos dievai gali kovoti vienas su kitu, ir tuomet skirtingos gyvenimo tvarkos susikerta, tačiau kiekvienas atskirai paimtas archetipas vis dėlto atstovauja atitinkamam tvarkos aspektui.

Archetipiniams turiniui išsklytant iš žmogaus sąmonės gali nutikti taip, kad patiriamas vien tik emocinis krūvis, o jokiai atitinkama tvarka neįsisąmoninama. Tai ir būtų milžinas. Žmogų užlieja milžiniškas jausmų, sužadintų archetipinio turinio krūvio, antplūdis, tačiau atitinkama jo tvarka, jo prasmungoji pusė lieka nesuvokta. Kaip tik todėl milžinai, radęsi tarp dievų ir žmonių, paprastai yra destruktyvūs. Šiuo kampe pažvelgus suprantamas tampa ir jų bukumas, nes kiekvienas, patekęs afekto būsenon, savaime atbunka. Ko gero, iš patirties žinote, jog afekto būsenoje esatę pridirbę idiotiškiausių dalykų, kurių, sugebėdamas ramiai svarstyti, žmogus niekuomet nebūtum padaręs. Tačiau milžinai gali būti ir naudingi. Iškūnydami gryną emocinį libido, jeigu tik juos tebevaldo žmogaus protas, jie gali nuveikti didžiausius darbus. Visoje Europoje žinoma begalė viduramžių legendų, kuriose koks nors šventasis apmulkina galingą milžiną ir parverčia jį savo vergu. Tuomet milžinai – tarnaudami šventajam – pastato nuostabiausias bažnyčias bei koplyčias. Taigi vos tik milžiną pavyksta pajungti žmogaus protui, arba vėl integruoti į tam tikrą dvasios tvarką, jis suteikia mums milžiniškos, galingos bei vaisingos psichinės energijos.

Tai primena, ką Jungas dažnai pasakodavo jam nutikus rašant knygą „Psychologiniai tipai“. Kaip jo sakoma pratarėje, jis konsultavosi jam rūpima klausimais su vienu draugu ir surinko savo knygai neapsakomą galybę istorinės medžiagos, o tada jau norėjo pradėti rašyti, jausdamas, kad laikas peržengti vien tik medžiagos kaupimo stadiją. Jis norėjo rašyti aiškiu, logišku tvarkingu stiliumi, turėdamas galvoje kažką panašaus į Descartes'o *Le Discours de la méthode*, tačiau niekaip nesugebėjo, nes šis intelekto instrumentas buvo pernelyg rafinuotas, kad pajėgtų susidoroti su tokia gausybe medžiagos. Susidūrės su tokia kliūtimi jis kartą susapnavo, kad štai prie pat uosto įstrigo didžiulis laivas, prikrautas neapsakomu gėrybiu, ir kad reikia kažkaip šitą laivą įvilkti į uostą, o gėrybes išdalinti žmonėms. Tačiau prie didžiulio laivo pirmagilio buvo pririštas elegantiškas Baltas arabų veislės žirgas, grakštus ir jautrus gyvulys, iš kurio štai tikimasi, kad jis įvilkls laivą į uostą. Šis žirgas, žinoma, tokiam darbui visiškai netiko. Tada pro minią prasibrovė stambus raudongalvis, raudonbarzdis milžinas, išstumdė visus į šalis, čiupo kirvi, nudobė baltais žirgą, o tada griebė virvę ir įvilklo laivą uostan vienu įkvėpimu. Taip Jungas suprato, kad jis privalo

rašyti su visu tuo emociniu užsidegimu, kurį jis jautė tiems dalykams, o ne „joti ant balto žirgo“. Tada jį pagavo toks milžiniškas darbinis įkvėimas, tokia emocija, kad jis parašė visą knygą praktiškai vienu prisėdimu, kasryt keldamas trečią valandą.

Iš čia matyti, kad jeigu milžinas bendradarbiauja, jeigu jis nėra autonomiškas, tai – kaip tik tas libido, toji energija, kuri įgalina žmogų atlikti ką nors antgamtiška, padaryti ką nors tokio, ko žmogus normalioje psichikos būsenoje neišdrįstę nė imtis. Galima sakyti, jog kažkiek šios ekstatiškos emocijos ar pakilimo, šito heroisko entuziazmo, norint ko nors pasiekti, būtinai reikia, ir tai kaip tik yra milžinas, kai jis bendradarbiauja su žmogaus sąmone. Tačiau kai jis nuatrūksta nuo grandinės, tai pridaro atitinkamo masto žalos, apie kurią kalbėjome aukščiau.

Mūsų pasakoje milžinas tik išlenda iš už uolos ir be mažiausią skrupulų – susidaro įspūdis, jog tiesiog iš gryno blo-gumo – paverčia akmeniu šešis karalaičius ir jų nuotakas, taigi jie nebegali grižti namo. Suakmenėti – tai dar vienas žingsnis toliau nei pavirsti į ledą. Jei emocija pasidaro pernelyg didelė, žmogus atšala, o jeigu ji pakyla dar keletu laipsnių, jis pavista akmeniu. Psichiatrijos terminais kalbant, tai atitinka katatoniją. Galima būtų pasakyti, jog katatonijos būklėje esančių pacientų pavertė akmeniu pasąmoninės emocijos. Iš šios būklės išeinant, pirmoji stadija yra šaltumas, kuri lydi baisus emocinis protėukis. Norint išnarplioti tokį tragišką atvejį, tenka pereiti visas stadijas iki pat suakmenėjimo. Graikų mitologijoje medūza Gorgona yra tokio siaubingo gyvatėmis apželusio veido bei galvos, kad paverčia akmeniu kiekvieną vos ją pamačiusį didvyri. Persėjas ją užmušė nepažvelgdamas tiesiai, bet stebėdamas ją per veidrodį. Tarp savęs ir emocinio šoko, kurį jis būtų patyręs žiūrėdamas tiesiai, jam teko įterpti objektyvią refleksiją.³ Mūsų karalaičiai tokios išminties stokoja. Jie pažvelgia į milžiną tiesiai ir pavista akmeniu.

Taip pat jie pamiršta parvesti nuotaką jauneliui. Kita vertus, jeigu nebūtų pamiršę, tai toji irgi būtų suakmenėjusi. Tuomet jaunėlis nebūtų sutikęs savo princesęs, taigi, kaip pasirodo, šis aplaidumas ne toks jau blogas. Bet apskritai jie demonstruoja siaubingai naivą egoizmą. Jie paprasčiausiai paaiškina sau nuotakas ir pamiršta visa kita, o tai, t. y. refleksijos bei susimąstymo stoka, kaip tik ir veda į milžino spastus.

Jauneliui norint eiti ieškoti savo brolių, béra likęs vieną varganas, pasigailėtinias kuinas, ir vis dėlto karalaitis leidžiasi žygini. Tai turi prasmės: ne taip gaila, kai vėliau tenka atiduoti jį suesti vilkui, arkli pakeiciant vilku. Jeigu pažvelgsime į tai psichologiškai, pamatysime, jog karaliui, kuris išreiškia dominuojantį kolektyvinės sąmonės turinį, visai nedaug beliko instinktų energijos. Jis prarado žmoną, ko gero, jau seniai, taip pat savo šešis sūnus, ir šeši jo žirgai nebegyvi. Karaliaus dvare grėsmingai senka vitalinės jėgos, o tai sa-vaimė sustiprina pasąmoninių galių pozicijas.

Taigi jaunėlis išjoja gerokai smukusios sielos būklės, toli gražu nesijausdamas einas atlikti didelio žygarbio ir anaip-

tol neužsimojęs viską greitai sutvarkyti, kaip koks didvyris. Nuo pat pradžių tikroji bėda buvo vyriškumo perteklius, todėl ir didvyriškumas būtų klaida: tai vėlgi būtų ējimas išvien su vyraujančia nuostata, vyriškumu paminant instinktus bei meilę, taigi moteriškajį pradą. Teturėdamas tokį varganą kui-ną, kuris iš pat pradžių atima did-vyriškos laiksenos galimybę, jaunėlis savo ruožtu turi daugiau šansų. Tada jis su-tinka beviltiškai išalkusį varnų ir pamaitina jį iš tų nedidelių atsargų, kurias pats turi.

Varnas Europos mitologijoje paprastai yra pasiuntinys tarp vyraujančio dievo ir žmonių. Šiaurės germanų mitologijoje tai būtų tarsi du Votano varnai, Huginas ir Muninas, tupintys ant dešiniojo ir kairiojo Votano pečių ir pranešantys jam apie viską, kas dedasi pasaulyje. Galėtume tarti, kad jie atstoja Votano ESP, t. y. jo ekstrasensorinę percepцию, arba visažinystę, absoliučią informaciją apie viską, kas vyks-ta. Varnai, regis, visuomet žino, kur ir kada atsiras maitos bei lavonų jiems palesti. Ankstesniais laikais jie buvo nuolatinių kariuomenių palydovai, tikėdamies rasti sau maisto. Jie buvo Votano pranašai, ir jų skrydžio kryptis pranašavo pergalę arba pralaimėjimą. Jie ne tik kad pranešdavo die-vui, kas vyksta žemėje, bet jų ženklus išmanantis auguras iš varnų elgesio taip pat galėjo patirti dievo ketinimus.

Krikščioniškoje mitologijoje varnas vaidina dviprasmiškā vaidmenį. Kai baigiantis Tvanui Nojus plūduriavo savo laive, visų pirmą žemės ieškoti jis pasiuntė varnų, tačiau varnas puolė lesti maitą ir pamiršo sugrižti. Tada Nojus pasiuntė balandį, kuris jam parnešė žalią šakelę, iš kurios tasai suprato, kad jau iškilo sausuma. Iš to Bažnyčios tévai viduramžiais padarė išvadą, kad varnas atstovauja velniui ir žymi blogio principą, o balandis – Šventają Dvasią ir dieviškajį gério principą. Kita vertus, šventajį Joną iš Patmos bei Eliją maitino dangaus siustyti varnai. Bažnyčios tévams buvo sunku apjungti šiuodui aspektus, bet galiausiai jie nutarė, jog varnas žymi tai, kas gilu, tamsu ir nematoma, tas neoficialias mintis apie Dievą, kurios kilo šventajam Jonui, arba kurios jį aplankė jo, atsiskyrėlio, vienatvėje Patmos saloje. Tai-gi viduramžių, kaip ir daugelyje kitų mitologijų, šis archetipinis varno simbolis turėjo du atžvilgius, šviesujį ir tamsujį. Varnas tad simbolizuoją kartu ir patį velnią, ir tamsujį, mis-tinį, dvasinį ryšį su Dievu. Graikų mitologijoje varnas, kad ir kaip keista, priklauso saulės dievui Apolonui, nors kartu vis dėlto žymi jo tamsiąją, borealinę, žiemos pusę.

Varnas tad yra mažiau pažįstomas, tamsiosios, mažiau ryškios, nematomosios vyraujančio dievo pusės pasiuntinys. Melancholija, gilus susimąstymas ir blogos mintys yra tar-pusavyje labai artimos. Vienatvė – tai ir prielaida velniui ap-sėsti, ir – ypatingam, žinančiam, kaip joje gyventi, žmogui – salyga pasiekti vidinių centrų. Varnas irgi gali vesti tiek prie apsėdimo, tiek prie esminių vidinių patircių, kurios visuomet tyko tamsiojoje saulės dievo puseje, t. y. pagimdo mintis, kurios šiuo metu anaiptol nedominuoja kolektyvinės sąmonėje ir kurias kolektyvas įvertintų kaip blogas. Kai tik kas nors palieka kolektyvą ir leidžiasi vienas į savo paties gel-

mes, jis arba ji anksčiau ar vėliau iškelia į dienos šviesą naujus turinius, kurie lengvabūdžkai, tingiai vyraujančiai sąmonės laikysenai neišvengiamai yra sukrečiantys. Tuomet iškyla klausimas, ar tai tikrai blogis, ar tik ta tamsi patirtis, kurią šiuo metu būtina įsisąmoninti. Taigi varnas čia simbolizuoją šią didžiai reikalingą žmogaus psichikos pusę, kuri dabar galutinai išbadėjusi. Kitaip sakant, tai psichikos pusė, kuri buvo visiškai paneigta, o jaunėlis ją pamaitina.

Tada jis sutinka lašišą, užplaukusią ant seklumos ir patekusią į neviltį. Jis įstumia ją atgal į vandenį. Keltų bei šiaurės germanų mitologijose lašiša žymi kažką panašaus į varnā, būtent išmintį bei ateities žinojimą. Keltų mitologijoje didvyriai tariasi su išminties lašiša šuliny, kuri suteikia žinių išano pasaulio bei iš aukščiau. Tačiau lašiša turi ir kitą ypatybę. Aukščiau šiose šalyse ji buvo pagrindinis maisto šaltinis, todėl kartu žymi maitinantįji pradą. Ji palaiko gyvybę ir suteikia ne tik tamsios informacijos apie nežinomus sielos gelmių dalykus, bet ir pliūpsnį gyvybinės ižvalgos. Tai sveiko gyvybingumo simbolis. Stebėtinės lašišų elgesys, kai jos pavasarį plaukia prieš srovę tam tikron ypatingon vieton poruotis, pakeliui daugelis žūdamos, yra nepaprastai didvyriškas žygarbis, kurį lašiša atlieka kasmet. Kadangi lašiša plaukia prieš srovę ir daro tai, kas utilitariniu požiūriu atrodo visiškai beprasmiška, ji ēmė simbolizuoti atitinkamas žmogaus pastangas *contra naturam*, t. y. prieš gamtos tékmę. Ji išreiškia didvyriškas pastangas prieš tingulį bei polinkį rinktis lengviausią kelią, kuris, žinoma, ir lašišą būtų įtikinęs niekuomet neplaukti prieš srovę. Lašišoms kartais tenka šokti prieš krioklį po dešimt ar net dvidešimt kartų. Jos visiškai išsenka, kurį laiką tiesiog plūduriuoja, o paskui bando vėl ir vėl, kol pavyksta. Savaime suprantama, kad lašiša ir žmogui pakiša mintį, kaip elgtis, siekiant išminties bei aukštesnio sąmonės lygio.

Lašiša turi kilnią simbolinę prasmę – ji žymi dievišką išmintį, kuri veda žmogų jo pastangose į aukštesnį sąmoningumą, tačiau kartu ji yra erotiška. Juk lašišos visas tas kančias iškenčia plaukdamos būtent poruotis. Taigi lašiša išreiškia gyvybinį meilės principą, meilės išmintį.

Lašišą teko įstumti atgal į vandenį. Tai, kad ji buvo užplaukusi ant seklumos, – nenuostabu, nes prieš karalaičiui paimant vadžias į savo rankas, viskas karalystėje buvo išeję iš vėžių. Netgi išminties lašiša buvo praradusi ryšį su vandeniu.

Palyginti su lašiša, vilkas yra dar artimesnis žmogui. Tai šiltakraujis gyvūnas, artimas mūsų brolis. Jis toks išbadėjės, kad vos bepavelka kojas. Dvejus metus jis nieko neturėjo pilve, ir dabar prašo karalaičio leisti suėsti jo arkli. Šiaurės germanų mitologijoje vilkas, kaip ir varnas, yra Votano gyvūnas. Jis irgi priklauso kautynių palydai, nes kur tik anuomet žygiuodavo kariuomenė, ten dangumi ją lydėjo varnai, o žemėje giriomis – vilkai. Jie žymi tamsiąjų mirties grėsmę, sekusią kariuomenėms iš paskos. Tačiau vilkas, galbūt dėl savo giminystės su šunimi, artimiausiu žmogaus draugu, nėša ne tik grėsmingo tamsybių žvėries projekciją, bet neretai pasižymi ir stebėtinu įgimtu omeniu. Graikų mitologijoje vil-

kas vėlgi priklauso Apolonui, saulės dievui, sąmonės principui. Vilkų graikų kalboje žymi žodis *lykos*, giminiškas lotyniškajam *lux*, vokiškajam *Licht* ‘šviesa’,⁴ galimas daiktas, dėl jo švytinčių tamsoje akių. Be to, kad yra nakties žvėris, jis tad kartu ir šviesos gyvūnas. Vilkai iš tikrujų yra stebėtinai protingi. Galbūt kaip tik tai, be visa ko kito, ir pavertė ji prigimtinės šviesos projekcijos nešėju.

Savo neigiamą puse vilkas yra grėsmingai destruktyvus ir aukščiausiu laipsniu išreiškia blogio principą. Pagal senąją germanų mitologiją, pasaulio ir visų dievų galas ateisiai tada, kai laikų pabaigoje nuo grandinės nutrūksiąs vilkas Fenris. Jis prarysiąs saulę ir mėnulį ir taip pradėsias visatos katklizmą bei žūtį. Taigi vilkas yra absoliučios destrukcijos demonas. „Vilkų mini, vilkas čia”, – sakoma apie jį, kaip kad ir apie velniai. Vengiant minėti vilko vardą, jis tapo pavadintas *Isengrimm*, kas reiškia ‘nuožmus kaip geležis’. „Nuožmus” kaip tik reiškia tokią įniršio, įtūžio, arba pykčio būseną, kai jis pavirsta šaltu ryžtu. Ką nors pasakyti su *Ingrimm* reiškia pasakyti tai su šaltu, nuožmu, geležiniu ryžtu, kylančiu iš slapto įniršio, arba afekto. Žinoma, jei taip pasielgiamata da, kai aplinkybės reikalauja negailestingos tvirtybės, kuri remiasi „šventu pykčiu”, tai gali būti teigiamą.

Vilkas savo ruožtu yra vienas iš velnio gyvūnų ir visų karor dievų gyvūnas. Pavyzdžiui, Romoje jis priklausė Marsui, vienam iš vyriausiuų Romos imperijos dievų, štai kodėl ir Romulą su Remu išpenėjo vilkė. Šis gyvūnas turi slaptą ryšį ne tik su tamsiuoju karo dievu bei tamsiaja šviesos dievo puse, bet ir su moteriškuoju pradu. Antai „Raudonkepuraitė” močiutė, Didžioji Motina,⁵ pasiverčia vilku ir tuo pavidalu grasina suėsti Raudonkepuraitę, kol pasirodo medžiojotojas, irgi Votano aspektas, ir ją užmuša. Čia vilkas tampa tamsiuju moteriškųjų deivų, tamsiuju gamtos galių atributu. Šiuolaikinės moters sapnuose vilkas neretai žymi animų – tą keistą grobuonišką laikyseną, būdingą animaus apsėstoms moterims. Daugelyje mitologinių motyvų vilkas žymi paprasciausiai alkį bei godulį. Anglų kalboje apie itin godžiai valgantį žmogų galima pasakyti, kad jis maistą „vilkaja”, *wolfing food*. Esama daugybės pasakų ir padavimų, kuriuose lapė pergudrauja vilką remdamasi kaip tik jo godumu: tai akimirka, kai vilkas praranda savo ižvalgų apdairumą ir yra pričiumpamas. Godulys ir alkis yra jo prapulties priežastis. Mūsų požiūriu, kaip tik čia jis yra užvaldomas destrukcijos. Tarp bolių Grimmų pasakų yra „Septyni ožiukai”, kurioje vilkas toks godus, kad jam į pilvą prikemšama akmenų ir jis įmetamas vandenin. Čia jis vėlgi tampa pergudrautas per savo godumą.

Zmoguje vilkas žymi tą keistą neišrankų troškimą visus ir viską prarysti, viską turėti, kuris akivaizdžiai regimas daugumoje neurozijų, kurių pagrindinė problema – kad žmogus dėl nelaimingos vaikystės taip ir liko infantilus. Tokių žmonių viduje tarsi užauga vilkas. Ką tik jie išvysta, iškart šaukia „ir man!“ Jeigu jiems būsi geras, jie reikalaus vis daugiau ir daugiau. Jungo nuomone, tai nėra griežtai susiję nei su valdžios troškimu, nei su seksu, bet siekia dar primityvesnį klo-

dą: tai tiesiog troškimas viską griebti ir glemžti. Paskirk tokiam žmogui valandą per savaitę, jis norės dviejų; paskirk dvi, jis norės trijų. Jis dar užsimanys susitikti su tavimi laisvalaikiu, ir jeigu nusileisi, užsigies tave vesti arba ištakėti už tavęs, o tapęs tavo vyru ar žmona, jis norės tave tiesiog suvalgyti ir t. t. Toks žmogus yra visiškai apsėstas. Iš tikrujų netgi ne *jis* pats to nori – jame nori *tai*. Ir tas jo *tai* – niekuomet nepasotinamas, todėl vilkas tokiuose žmonėse pažadina nuolatinį pagiežingą nepasitenkinimą. Jis simbolizuoja karčią, šaltą, nenumalšinamą pagiežą dėl visko, ko negali turėti. Jis iš tikrujų prarytų visą pasaulį.

Vilkas dažniau pasitaiko šiauriečių pasakose, kur jis yra raganų bei didžiųjų deivių palydovas. Graikijoje ryšys su miterikuoju pradu nėra toks akivaizdus, nes vilkas buvo Apolono gyvūnas, tačiau esama vėlyvesnių graikiškų maginių papirusų, kuriuose vilkas pasirodo tarp Hekatės šunų. Kita vertus, neturime pamiršti ir jo ryšio su šviesa. Godumas, kai jis apvaldytas ir nukreiptas į savo tikrajį tikslą, kaip tik *tai* ir yra.

Šioje pasakoje vilko neigiami bruožai neišryškėja, matyt, todėl, kad godumas bei nesusitvardymas čia sutelkti į milžiną. Vilkas – nuo pat pradžios teigiamas gyvūnas pagalbininkas. Vilkas čia, priešingai jo išprastai prigimčiai, suėda tik arkli. Tada jis sugeba suvaldyti savo godulį ir leidžiasi pabalnojamas bei pažabojamas, kad taptų jaunėlio žirgu. Dabar jaunėli neša veržlus troškimas, kuris tačiau neperžengia deramų ribų. Varganas kuinas nesuteikė didvyriško įkvėpimo, betgi dabar karalaitis yra nešamas ugningos aistros pasiekti savo tikslą – surasti brolius ir jų nuotakas. Vilkas, kuris žino gamtos paslaptis, nugabena jį tiesiai į milžino pilį ir pataria jam paprasčiausiai klausyti princesės.

Vilkas pagalbininkas primena man visus tuos įvairius mitologinius siužetus bei pusiau tikrus padavimus, kuriuos įamžino Kiplingas savo „Maugliu”, – apie pamestą vaiką, užaužintą vilkų ir sugrįžusį į žmonių visuomenę. Jei gerai pameniu, panašus dalykas iš tikrujų vėl nutiko Indijoje, ar bent jau manoma jį iš tikrujų nutikus: berniukas ilgą laiką išgyveno tarp vilkų. Tikrovėje tokie įvykiai nėra dažni, bet pats mitas arba motyvas tokį nepaprastai reikšmingą vaidmenį vaidina todėl, kad – nors tikrovėje vilkai tėra užauginę vos keletą vaikų – simboliškai tai nutinka milijonams. Vaikai savo našmose yra nelaimingi ir tampa nužmoginti. Arba, teisingiau, jiems neleidžia būti žmonėmis nežmogiška jų tėvų pasamone. Taip jie atsiduria „vienišo vilko” padėtyje bei išsiugdo atitinkamą laikseną. Tūkstančiai vaikų tampa vienišais vilkais, kentėdami izoliaciją ir kartu alkį bei negalią žmogiškiems santykiams. Regis, kaip tik todėl vos vieną kitas toks nutikimas tikrovėje padaro tokį gilų visuotinį įspūdį. Be to, visame pasaulyje esama pasakojimų apie vilktakus – žmones, burtais nakčiai paverstus vilkais ir pasižyminčius destruktyvia veikla. Tai tas pat.

Pažvelgus į mūsų karalaičio elgesį, jis yra keistoje dviprasmiškoje padėtyje. Vilkas, leidęs pabalnojamas bei pažabojamas ir nebevaldomas tokio nepasotinamo alkio kaip kitose istorijose, liepia jam būti visiškai pasyviam. Ir pasa-

kos pabaigoje – nepamirškime, jog pagrindinė mūsų tema yra susidūrimas su blogiu, – lemiamą žingsnį pribaigiant milžiną žengia ne karalaitis, bet vilkas, paragindamas jį sutraiškyti kiaušinį. Taigi turime keistą dvilype laikyseną. Karalaitis yra visiškai pasyvus, jis tik pasislepia po princesės lova ir nedaro nieko kita, kaip tiktais klauso, kas bus kalbama. Visą veiksmą atlieka vilkas, taigi galų gale ir milžiną iš esmės įveikia būtent vilkas. Karalaitis tėra tarsi įrankis, kuris įvedamas į pasaką tik tam, kad vilkas galėtų įveikti milžiną.

Motyvas apie gulėjimą po lova ir besimylinčių flirto klausymąsi dar pasikartos kitoje pasakoje, todėl dabar jį aptarsiu tik labai glaustai. Vieta po lova apskritai neša personalinės pasamonės projekciją. Jei žmogus nelabai švarus, pažvelkite po jo lova, ir išvysite tuos mielus suveltus dulkių debesis, susirinkusius čia kartu su naktipuodžiu, senu batu ir dar galai žino kuo. Tai vieta, kur daiktai tiesiog nuspiriam, ir kaip tik todėl jis yra puiki užuominina vadinančiai personalinei pasamonei.

Pamenu, visą mano vaikystę po mano lova gyveno medžiotojas su geltonu nykštuku. Jie iš abiejų pusų taip mane griebdavo, jog turėdavau išitempusi gulėti pačiame lovovs vidiury, kur jie negalėjo manęs pasiekti. Kiti vaikai, su kuriais pasidalindavau savo patirtimi, irgi manė, kad po jų lovomis tūno kokie nors padarai, velniai ir visokie panašūs dalykai.

Kinų išminties knygoje „Idzinge”,⁶ prie 23-os heksagramos, pavadinčios „Trūnijimas ir suirimas” – mirties puvėsiai, iš kurių sudygsta nauja gyvybė, yra pakirstos lovos įvaizdis. Lovos kojos nebelaiko, ir galiausiai jি visa susmunka. Tai aiškinama, jog blogio jėgos, kurios neturi drąsos su gėrio jėgomis kovoti atvirai, pakerta joms kojas vogčia, patylukais, kol lova susmunka. Čia vėlgi palovys yra ta slapta vieta, kur gyvena užgniaužti kompleksai bei problemos, iš lėto pagrauždami sąmonės gultą ir galiausiai išvis atimdami galimybę pailseti. Štai kodėl nešvari sąžinė, įkyrios mintys ar kiti užgniaužti dalykai iš tikrujų sutrikdo miegą, priverčia būdrauti. Tai visos piktos jėgos, kurios gyvena po lova.

Ir karalaitis čia yra kaip tik ta slapta pavojinga jėga, tykanti po lova, tačiau milžinui pakirsti jis imasi kitokio vaidmens. Jis tik pasislepia ir tampa visiškai pasyvus, ir būtent šitaip ilgainiui sužino, kaip milžiną nugalėti. Jam belieka tik nuščiuti ir, vengiant atviros kovos, prisikapstyti prie pačios jo esybės šerdies, iš kurios tasai semiasi savo slaptą galių.

Panašiai būna susidūrus su kuo nors, kas yra apimtas emocijų. Nėra jokios prasmės atvirai kovoti su kito žmogaus emocija. Bandymas įkalbėti žmogų išeiti iš įniršio liepsnos tik ipūs ją iki pat dangaus. Bet jeigu pavyksta prisikasti prie jo slaptos šerdies, prie pamatinio motyvo, kurio pats žmogus paprastai nežino, tuomet galima padaryti taip, kad viskas savaime subliukštų, ar susmuktų. Tas pat ir kalbant apie save patį. Jei žmogų kažkas pernelyg sujaudina, taip atsintaika paprastai dėl to, kad jo nesąmoninga gyvata bei libido teka neteisinga kryptimi, ne ten, kur pridera.

Žmonės, turintys kūrybinę gyslelę, tačiau jos neigvendinę, yra patys nemaloniausi klientai. Iš degtuko jie priskaldo

vežimą, nerimauna dėl menkniekių, pernelyg aistringai įsimyliką nors, kas anaipolt nėra vertas tokio dėmesio, ir taip toliau. Aplink juos justi sklandant energijos krūvį, kuri neranda savo tikrojo objekto ir todėl sužadina perdėtą dinamiką netikusiose situacijose. Galima būtų jų paklausti, kodėl jie taip perdeda, kodėl tai atrodo taip svarbu, tačiau toks sureikšminimas ar perreikšminimas nėra sąmoningas. Kadangi dalis dinaminio centro nerado savo vietas, arba teisingos motyvacijos, tai toji energija tik įkrauna jų asmenišką kvailumą. Vos tik tokie žmonės atsideda tam, kas iš tikrujų yra svarbu, visas energijos perteklius plūsteli teisinga kryptimi ir liaujasi telkės emocijas į dėmesio nevertus dalykus. Viena iš dažniausių tokios padėties priežasčių yra užgniaužtas kūrybingumas, tačiau tokiu polinkiu ką nors vienpusiškai perdėti neretai pasireiškia ir užgniaužta sielos religinė funkcija.

Religinė funkcija yra, ko gero, pats galingiausias žmogaus psichikos varas.⁷ Nenukreiptas į savo tikrajį tikslą, jis įkrauna kitas gyvenimo sritis ir sužadina nepelnytą emocingumą. Laurensas van der Postas pažymi tai savo „Kelionėje į Rusiją“,⁸ kur parodo, jog vyraujančiai ateistinei sistemai iškreipus psichikos religinę funkciją, tokie perreikšminimai kartais pasireiškia itin juokingai: kai kuriuose šalies regionuose valstiečiai savo dievu padarė elektrą ir, pavyzdžiu, savo sūnui gali duoti vardą „Voltažas“, o dukrai – „Elektra“. Apie naujas užtvankas, sroves bei dinamas, kurių pažintys, jie kalba su tokia pačia pagarbia baime, su kokia anksčiau būtų kalbėję apie religinius dalykus. Jis dar aprašo patetišką sceną, kurią stebėjo apsilankęs Lenino mauzoliejuje. Jis buvo sukrėstas to gana prastai balzamuoto mažo XIX a. buržuaus, gulinčio ten su lygiai apkirpta barzdele, kurį karts nuo karto reikia vis iš naujo perbalzamuoti, nes jis vis tiek éda kirminai. Jo dėmesį patraukė vidun jéjė du paprasti kaimiečiai, rusas valstietis su dukra. Vyriškis atrodė gerokai suglumės prieš šį lavoną stikliniame karste ir nusiémė kepurę. Netrukus jis dievobaimingai žvilgterėjo į savo dukrą, duodamas ženkla eiti. Persižegnojė jie patylukais išėjo. Jei nebera Dievo, mes jį pasidarome iš numirėlio!

Kai pagrindinė individu psichinės raidos tékmė užbluko jama, galima pasitelkti palyginimą ir tarti, kad vanduo tuomet ima veržtis šalutiniai keliai, užpildo užtekius, o jeigu tampa visiškai užtvenktas, pavirsta žmogaus psichikos pelke, knibždančia gyvačių bei uodus, nes srovė nebegali tekti į savo tikrajį tikslą. Štai kodėl princesė, kad įveiktu šią destruktyvią emociją, turi atrasti milžino ryšį su jo širdimi. Po dviejų nesékminges mėginimų ji sužino, jog ta yra „tolis“ jūroje, kurioje yra sala, toje saloje stovi bažnyčia, toje bažnyčioje – šulinys, tame šulinys – antis, toje antyje – kiaušinis, o tame kiaušinyje – milžino širdis.

Kai kuriuose kituose pasakos variantuose *širdis* pakeista *mirtimi*. Viename rusiškame variante piktasis raganis sakė: „Saloje yra bažnyčia, bažnyčioje – paukštis, paukštyje – kiaušinis, o tame kiaušinyje – mano mirtis“. Šiaip ar taip, čia kalbama apie tą patį, nes turėdamas rankoje kiaušinį, turi savo rankoje ir milžino mirtį, jos galimybę, o tai, matyt, ir

vežimę. Širdis čia simbolizuja jausmų funkciją, pažeidžiamą vietą, Achilo kulną, į kurį šis nepažeidžiamas demonas gali būti sužeistas.

Dabar eikime prie pačių šių įdomių simbolių: vanduo, sala, bažnyčia, šulinys, antis bei širdis. Tiems iš jūsų, kurie esate susipažinę su jungiškaja psichologija, yra žinoma, jog tai Paties simboliai, vienas kitame. Mitologijoje tolima sala pačiai neša prarastojo rojaus projekciją; tolomoje saloje yra Hesperidžių sodas, kelty mitologijoje salose gyvena visokios fėjos. Vėlyvaisiais viduramžiais Tulės sala, kaip vieta, kur ilisi dievai, fėjos arba jūrų dievai, buvo sutapatinta su tolomis utopijų salomis. Graikų mitologijoje Kronas, senasis Dzeuso nuverstas dievas, pasitraukė į vienišą salą šiaurėje ir čia, tolimose Borejo šalyse, tebegyvena iki šiol. Paprastai ideali praeities būklė lieka gyvuoti tokioje saloje. Kaip antai Aukso amžius tebesitęsia saloje, į kurią pasitraukė Kronas.

Vėlyvaisiais viduramžiais būta nesuskaičiuojamų padavimų apie jūreibius – šventojo Brandono kelionę bei kt., kuriuose jie, per audrą išklydė iš kelio, atsiduria keistoje saloje, kur atsitinka visokie nepaprasti, stebuklingi nuotykiai. Čia sala tiesiog simbolizuja tolimą pasāmonės sritį, neturinčią ryšio su sąmone. Žodis *izoliacija* remiasi lotyniškuoju *insula* ‘sala’. Psichologijos kalba, sala reiškia autonominį kompleksą, gyvenantį psichikoje savo atskirą gyvenimą ir neturintį arba beveik neturintį ryšio su likusia sąmoninga asmenybe. Tai būtent *izoliuota*, „išsalinta“ sritis, apie kurią indvidas kartais gali kažkiek nutuokti, bet ji vis tiek lieka už sąmonės ribų.

Tai man primena vieną klastingos, létinės, chroniškos schizofrenijos būklės vyriškį. Jis gyveno įkalintas savo motinos, kuri neleido jam vesti, kol tas nesulaukė keturiasdešimties ir tapo visiškai nepajėgus užmegztį ryšio su moterimis. Dirbtį savo darbą tarnyboje jis galėjo, bet po tarnybos iš karto turėjo eiti namo. Ištrūkti iš senos ir suvis destruktyvios savo motinos tironijos jis nepajégė. Jo analitikas perteikė man siaubingus jo sapnus, kurie rodė, kad šitas žmogus bet kurią akimirką gali griebtis savižudybės arba patirti kitą schizofrenijos protrūkį; scenas, kuriose jis pats supjausto save į gabalus ir t. t., tačiau kartas nuo karto šiuose sapnuose pasirodydavo ir salos su vešlia tropine augmenija motyvas. Čia buvo moterų, bet iš salos visuomet išlisdavo nuodingą gyvatę ir įvairiai grasindavo mūsų sapnuotojui. Įtariau, kad jis, ko gero, masturbavosi savo saldžiose svajonėse, kuriose gyveno privatų, slaptą erotinį gyvenimą, būtent visiškai „išsalintą“. Tam tikra prasme tai buvo pozityvu: bent jau čia jis galėjo patirti siek tiek normalaus gyvenimo – jokio kitokio seksualinio gyvenimo jis neturėjo iki keturiasdešimt penkerių; nors, kita vertus, ir negatyvu: tai apmalšindavo jo troškimą išsiveržti iš motinos, kuris be to būtų buvęs stipresnis. Taigi šis masturbacinis rojus turėjo ir savo nuodingą gyvatę. Aš paaiškinau analitikui motyvo prasmę, bet prireikė ištisų metų išgauti paties paciento prisipažinimui. Kartą jis suspanavo, kad vėl buvo igeltas tos angies iš salos ir sunkiai susirango, o ant grindų dargi išvydės dalį angies galvos bei liemens,

pasakė sau: „Taip, aš privalau tai nunešti gydytojui, kad jis man duotų priešnuodžių nuo įkandimo”. Po šio sapno jis galiausiai sutiko papasakoti apie savo tropikų salą, kurioje naktimis gyveno.

Sala tad simbolizuojata atskilusių psichikos sritij, autonominį kompleksą, taip sakant. Minėtu atveju normalų seksualumą izoliavo bei atskélé negatyvus motinos kompleksas. Pacientas pats žinojo apie jį, bet ketino nuslėpti nuo analitiko. Jis laikė jį griežtais atskirtą nuo visų kitų gyvenimo problemų. Taigi kartais sala yra žinoma, tačiau nuo sąmonės ją skiria platus pasąmonės vandenys, o kartais ji išvis nežinoma, t. y. veikia kaip autonomiškas kompleksas kažkur svajonių kampute, apie kurį sąmonė nė neturi pakankamai žinių, kad galėtų pranešti.

Šioje atskilusioje, tolomoje psichikos srityje stovi bažnyčia. Dabar pastebėkite: *insula*, sala – moteriškos giminės, jūra – moteriškos giminės, bažnyčia – moteriškos giminės, anglų *well* ‘šulinys’, būtent ‘šulnė’ – moteriškos giminės! Čia, tumpai drūtai, – visi tie moteriškieji bei motiniškieji pradai, kurių stokojo karalystė be karalienės, tačiau jie visiškai „įsailinti” ir atkirsti nuo likusio gyvenimo.

Idomu, kad ir bažnyčia atsidūrė šioje atskilusioje srityje. Netgi šis krikščioniškosios religinės pasaulėjautos aspektas – bažnyčia kaip moteriška talpinanti vieta, kurioje vyksta religinės pamaldos, – šitoje saloje yra atskilusi kartu su šuliniu, kurį savo ruožtu galima laikyti susiseikimo su pasąmonė sistemo. Šulinys reiškia šulais aptvertą vietą, kurioje se-miamas iš gelmių susirinkęs vanduo. Šia prasme šulinys žymi tokį žmogaus irenginį, kuris leidžia nuolatos ir saugiai susisekti su pasąmonės gelmėmis. Sudėjus abu kartu, bažnyčią su šuliniu, pasirodys, jog tai, kas buvo represuota, yra būtent gyva pirmykštės bažnyčios funkcija.

Pirmaisiais krikščionybės šiaurės šalyse amžiais Bažnyčia reiškė mistinio religinio patyrimo galimybę. Vėlesniais amžiais ji vis labiau ir labiau virto tik socialiniu formalumu. Šiauriečiams pasikrikštijus, pradžioje – bent jau tiek, kiek jie nebuvovo tam išprievertauti kariniai veiksmai, – tai buvo jiems tikras religinis patyrimas ir sąmonės pažanga. Tai matyt iš senųjų kronikų. Tačiau po kurio laiko psichiškai tikras krikščionybės aspektas išblėso, palikęs tik konvencionalų kiautą, socialinį reikalą be gilesnio religinio turinio. Tikroji sielos religinė funkcija nusmuko atgal į pagonybę, bet kadaangi pagonybė kaip tokia jau buvo seniai praėjusi, tai ryšys su ja kartu ir buvo, ir nebuvvo atgaivintas.

Šulinyje – antis, o antyje – kiaušinis. Antis, nors tai gana keista, ypač su blogio klausimu susijusiose pasakose, iškyla kaip gelbstintis veiksnys. Bent jau Europos šalyse antis, regis, viena vertus, yra susijusi su pačiu blogio principu, o kita vertus, su tuo, kas nuo jo išgelbsti. Indų mitologijoje ji susijusi su saule. Vakare nusileidusi, saulė kaip auksinė antis nuplaukia į vakarus, o ryte vėl sugrižta iš rytu.

Europos šalyse antis bei žąsys turi aiškių ryšių su velniais bei raganomis, kurios dažnai būna su anties ar žąsies kojomis. Esama daugybės liaudies pasakų, kur pasirodo kokia nors

gražuolė ar kita būtybė, bet pažvelgus į jų anties ar žąsies kojas tampa aišku, jog tai blogasis pasakų personažas.

Antis – įsidėmėtinės paukštis. Jis gali judėti ir sausuma, ir vandeniu, ir oru. Sausuma jis juda prasciau nei vandeniu, bet kur kas geriau už sunkias gulbes, šiuos visiškai bejėgius vandens paukščius, taigi jis yra kaip namie visose gamtos srityse ir todėl neretai simbolizuojata Patį. Tai, kas žmogui gamtoje būtų kliūtis, antis gali lengvai įveikti. Žmogus be techninių priemonių negali nei skristi, nei iš esmės plaukti, o antis gali ir tą, ir tą. Taigi ji atitinka tai, ką Jungo psichologijoje vadinaime transcedentine funkcija, – tą keistą pasąmoninį psichikos sugebėjimą transformuoti žmogų ir iš vienos padėties, kurioje šis buvo įstrigęs, išvesti į kitą. Kai tik žmogaus gyvenimas įstringa ar užplaukia ant seklumos ir nebegali padėti į priekį, transcedentinė funkcija pradeda siusti gydančius sapnus bei vaizdinius, kurie simboliniame vaizduotės lygmenyje subrandina naują gyvenimo būdą, ir vieną dieną šis staiga įgauna pavidalą ir išveda į visiškai kitą situaciją.

Antyje yra kiaušinis, o tame kiaušinyje, sako milžinas, – mano širdis. Kiaušinis reiškia naują užuomazgą, naujo gyvenimo galimybę. Todėl ir per Velykas bei kitas pavasario šventes kiaušinis simbolizuojata atgimimą ir naują gyvenimą. O turint galvoje gausius kosmogoninius mitus, kuriuose iš kiaušinio randasi pasaulis, jis įgauna net kosminio principo didybę. Tai pati pradžia, gemalas, iš kurio gali gimti net ištisas pasaulis. Daugelyje kosmogoninių mitų, kaip antai indų, graikų orfiku bei kituose, pasaulis prasikalė iš perpus skilusio kiaušinio.

Alchemijoje kiaušinis irgi vaidina milžinišką vaidmenį. Čia jis prilyginamas filosofiniams akmeniui, nes, kaip sako alchemikai, viskas slypi tame pačiame, ir jam nieko neberekia pridėti iš šalies, nebent šiek tiek gyvybinės šilumos ar tik paprasčiausios temperatūros. Kaip gimdantis gyvybę pats iš savęs, be papildomų priedų, jis simbolizuojata giliausią individu branduoli, Patį, kuriam nieko negalime nei pridėti, nei atimti. Užtektų skirti jam kasdieninio dėmesio, kad jis imtų vystytis pats iš savęs. Ir visa šita nuostabi religinių simbolių eilė su pabréžtomis moteriškojo prado sasajomis yra slaptoji milžino širdis, arba siela.

Herojus saloje, bažnyčioje, šulinyje randa antį su kiaušiniu. Spausdamas kiaušinį rankoje, jis priverčia milžiną sugrąžinti jo brolius su būsimosiomis savo brolienėmis į gyvenimą. Kai milžinas tai padaro, ateina apsisprendimo akimirka: ar herojui žaisti dorai ir paleisti milžiną, nes jis jau atitaisė, ką buvo prikenkės, ar?.. Čia įsikiša vilkas ir liepia kiaušinių sutraiškyti. Herojus jį sutraiško, ir milžinas žūva.

Vienas seminaro, kuriuo paremta ši knyga, dalyvis mėgino pasakos pabaigą interpretuoti taip. Jis išskyrė dvi galimybes: pirma, jeigu princesė atstovauja žmogiškajai asmenybei, ką tuomet reiškia moteriai, kad jos animus – nuožmus, akmeninės širdies milžinas? Tada princas, kuriam ji perduoda naktimis išpeštą informaciją apie milžino pažeidžiamą vietą, būtų jos teigiamas animus. (Aš tik perpasakoju rašinio esmę.) Sentimentalus pasigailėjimas senajam šeimininkui keltų grėsmę viskam, ką jis pasiekė, todėl jos senasis

nuožmusis šeimininkas turi mirti ir atverti kelią tikram gyvenimui. Antra, iš vyro pusės, kiaušinį jis interpretavo kaip didžių tikslą, viso gyvenimo įprasminimą. Kiaušinis antyje žymis ligi tol nesąmoningą (kaip milžinas) pasąmonės lygmenį, vertą vidinio vystymosi tikslą. Tai, kad milžinas rado sau princišę ir yra prie jos prisirišęs, rodo, jog po akmeniniu jo paviršiumi slypi didelės galimybės, – tai vis milžino požiūriu. Princesė, kaip jo anima, tarpininkė su pasąmonės pašauliu, veda jį į tikslą, į jo paties gyvą širdį. Čia aptikta širdis reiškia patį pagaliau surastą milžiną. Šią akimirką jo gyvenimas išsipildo, ir ateina laikas mirti, nes kaip akmeninis milžinas su akmenine širdimi jis jau yra miręs.

Dėl tokios interpretacijos aš kiek abejoju, nes į viską čia žiūrima milžino, o ne karalaičio, akimis. Akmeninio milžino atžvilgiu – taip, tai jo gyvenimo galas. Atėjo jo išspildymo metas, nes dabar jis yra arčiausiai savo bažnyčios-anties-kiaušinio simbolio; taigi, jam laikas mirti. Tačiau pažvelgus į milžiną kaip tam tikrą pagonišką, dalinę sielą, nepilną būtybę, tuomet, manau, dalykai dar labiau susipainioja. Juolab manęs netenkina tai, kad visiškai nematyti, kaipgi visa tai gali būti susieta su karalaičio psichologija, arba ką gali reikšti jam, nes būtent jis pasakoje atstovauja vyriškajai asmenybei.

Prieš aptariant pasaką nuodugniau, kad ji atrodytu dar sudėtingesnė, norėčiau papasakoti priešingą istoriją. Tai bus lietuviška pasaka.

Kaip medkirtys pergudravo velniaj ir laimėjo karaliaus dukrą

Kartą medkirtys, miške kirsdamas medžius, pamatė kiaunę. Jis iškart metė šalin savo krvę ir ją nusivijo, tačiau tik bėgo ir bėgo, kol pasiklydo. Kai sutemo, nakvoti jis įsilipo į medį. Iš ryto išgirdo smarkų gincą. Pažvelges žemyn, pamatė liūtą, skaliką, katę, erelį, skruzdėlę, gaidį, žvirblį ir musę (šeši gyvūnai), susiginčiusius prie mirusio briedžio, nes kiek vieną norėjo apraudoti jį savaičių. Jie grūmėsi ištisą dieną, kol vienas pastebėjo medkirtį ir pasakė, kad tegu tasai ir nuspręs. Medkirtys išlipo iš medžio ir, kiek pagalvojes, pasakė, jog paraudos jis pats, nes antraip briedis niekada taip ir nebus palaidotas. Visi liko patenkinti, o atsidėkodami už išmintingą sprendimą, davė jam sugebėjimą pasiversti bet kuriuo iš jų vien apie tai pagalvojus.

Medkirtys taip užraudojo, kad visas miškas aidėjo. Tuomet pasivertė liūtų ir nuskubėjo į kitą miško kraštą. Pakeliui jis sutiko kiauliaganį, kuris graudžiai verkė, nes velnias renėsi netrukus praryti visas jo kiaules. Kiauliaganys paaikiuno, jog tai būta karaliaus kaltės, nes karalius prieš keletą dienų pasiklydo miške, ir Dievas žino iš kur prieš akis staiga išdygo labai keistas žmogus ir pažadėjo parodyti kelią su sąlyga, jog tas duosiąs jam kasdien po kiaulę. O kai nebeliks kiaulių, karalius turėsiąs atiduoti jam karalaitę, savo dukterį.

Dabar karalius pažadėjo savo dukterį tam, kas užmuš tą pabaigs. Tokiu atveju, – tarė medkirtys, – reikia pagauti tą kiaulių rijiką, ir aš tapsiu karaliaus žentu. Taigi jis stojo kiau-

liaganio vieton, o vakarop pasirodė velnias, pagriebė kiaulę ir dingo miške. Medkirtys greitai parginė likusias kiaules namo, pasivertė skaliku ir nusekė velniaj. Jis pasakė jam, kad ne ką toliau, aštuntame miške, žmogus norės pasikarti, bet neturės tam drąsos, todėl velnias verčiau tepalieka tą kvailą kiaulę ir paskuba jo. Velnias nuskubėjo, o skalikas vėl atvirito į žmogų ir parsinešė sau sveiką kiaulę.

Kitą vakarą atsitiko tas pat, tik šikart medkirtys pasivertė ereliu ir vėl apgavo velniaj, kad šis nesuėstu kiaulės. Jis pasakė, kad kitame miške motina paskandino savo vaiką, todėl jis, palikęs kiaulę, verčiau tegul paskuba ten. Bet šysyk velnias, prieš bėgdamas vaiko, nusprenė pasilaikytį sau ir kiaulę, todėl perskelė ažuolą ir išspraudė ją ten. Tačiau medkirtys išgelbėjo kiaulę ir parsiginė namo.

Kitą vakarą medkirtys iškart parvedė kiaules namo, uždarė kiaulių garde, pats pasivertė gaidžiu ir atsitūpė ant laktos. Vidurnaktį, kaip ir reikėjo tikėtis, atėjo išbadėjęs velnias. Bet užgiedojo gaidys, ir velnias, prikandės liežuvį, spruko šalin. Tačiau jis suprato esąs mulkinamas ir nepaprastai supyko. Jis nuėjo į karaliaus dvarą ir tiesiai iš lovos išsitempė karalaitę.

Karalius puolė į neviltį, tačiau medkirtys pasakė jam nesirūpinti. Jis nuėjo į kalną, kur velnias nusitempė mergaitę, ir rado Jame nedidelę skyle. Tada pasivertė skruzdėlė ir, atsitūpės ant grumsto, pasileido į gelmes. Ten jis atsidūrė platiame lauke, pasivertė muse ir nuskrido į kitą kraštą, kur pamatė krištolo pilį ir karaliaus dukrą, sėdinčią prie lango ir verkiančią. Tada jis atgavo savo tikrajį pavidalą ir pasirodė jai, bet karalaitė išsigando ir paklausė, kaip jis čionai patekęs. Ji pasakė, jog bet kurią akimirką gali pasirodyti velnias ir sudraskyti jį į gabalus.

Neilgai trukus velnias iš tikrujų pasirodė, bet medkirtys pasivertė liūtū ir puolė jį. Užvirė nuožmi kova, odos ir mėsos lakstė aplink, tačiau liūtas vis dėlto prarijo velniaj su viais plaukais ir nagais.

Karalaitė nepaprastai apsidžiaugė. Žinoma, apsidžiaugė ir medkirtys, bet dabar iškilo klausimas, kaip išsigauti iš šito pažeminio pasailio. Ir ko tik jie neprasimanė. Galų gale karalaitei šovė į galvą mintis, nes ji prisiminė velnio knygose skaičius apie kažkokį medį, kuriame esąs deimanto kiaušinis, ir jeigu kas iškeltų jį iš požemiu, tai kartu iškiltų ir visa krištolo pilis.

Medkirtys nedelsdamas pasivertė žvirbliu, nuskrido į tą medį, čiupo iš lizdo deimanto kiaušinį ir parskrido atgal. Gerai, bet kaipgi jį iškelti į viršų?

– Palauk, – pasakė karalaitę, – Velnias turi durininką, kuris nepakenčia kačių. Kai tik randa kokią, iškart išmeta į viršų. Pamégink tai!

Taigi medkirtys pasivertė katinu, pastvėrė į nasrus kiaušinį ir murkdamas émė glaustytis durininkui apie kojas. Vos tik jis išvydės, durininkas tik griebė už čiupros ir puolė prie aukštų aukštų kopėcių. Ilgai kopės, jis pagaliau pasiekė milžiniškas geležines duris ir jas atrakino. Tada spryrė katiną ir taip išmetė lauk. Nusileido šis kaip tik ten, kur prieš tai įlin-

do skruzdėlė. Ir vos tik katinas atvirto į medkirtį ir padėjo kiaušinį ant žemės, bematant iškilo krištolo pilis kartu su karaliaus dukra. Po to jie susituokė ir laimingi gyveno sau krištolo pilyje.⁹

Nenoriu leistis į šios gražios triksteriškos pasakos detales, ketinau tik parodysti, jog ne visuomet yra būtina sutraiskytį tą velnio, ar piktosios jėgos, saugomą brangenybę. Čia nutinka tai, kas iš tikrųjų atrodo kur kas natūraliau, bent jau jungistui: Paties simbolis išgelbstimas, iškeliamas į paviršių ir integruojamas į gyvenimo tikrovę. Jis iškeliamas į paviršių, į sąmonę, o sunaikinama tik ta piktoji jėga, kuri buvo jį pasiglemžusi. Tai atitinka mūsų natūralų jausmą, kad jeigu velnias užgrobė Centrą, didžiausią Paties brangenybę, tai reikia jį iš jo atimti. Tai pridera prie įprastos schemos apie išslibino atimamą brangakmenį, arba iš piktujujų jėgų išgaunamą sunkiai pasiekiamą brangenybę.

Tai itin artima parallelė, nes turime tą patį motyvą, tik su visiškai priešingomis etinio elgesio taisyklemis. Skandinavijos šalyse krikščioniškas religinis gyvenimas iš dalies tapo įsiurbtas atgal pasąmonėn. Pasakoje apie antį saloje milžinas reiškė destruktyvią emociją. Jeigu milžinas būtų gyvenęs arčiau savo bažnyčios ir anties su kiaušiniu joje, jeigu jie būtų buvę šalia, jie būtų tiesiog nesuderinami. Krikščioniška bažnyčia su Paties simboliu savyje yra nesuderinama su milžinu bei jo elgesiu. Taigi milžinas yra susijęs su kažkuo tokiu, su kuo jis gali palaikyti ryšį tik iš toli. Milžinas žymi žmones, kurie savo gyvybės paslaptį, jėgas ir pačią gyvenimo galimybę semiasi iš kažko tokio, su kuo visiškai nedera jų veiksmai. Kasdieniam gyvenime gali būti taip, kad žmogus, tarkim, yra bažnyčios ar bendruomenės galva ir tuo grindžia visą savo būti, tuo tarpu savo kasdieniais veiksmais gyvena visiškai kitokį gyvenimą. Toks žmogus sau gyvenimo galių semiasi iš to, ką pats savo kasdieniui elgesiu neigia. Žmoguje tokią padėtį tad galima būtų pavadinti „skyrių psychologija“.

Tas pats dalykas akivaizdus daugelyje masinių judėjimų. Žmones įkvepia koks nors aukštasis religinis idealas, koks nors didžiai patrauklus Paties simbolis, tuo tarpu tų, kurie jais manipuliuoja, tikrieji tikslai bei veiksmai nukreipti visiškai į kitą pusę. Ne taip seniai Vokietijoje nacių judėjimas archetipine svajone apie rojų žemėje iš pradžių buvo suviliojęs daugybę žmonių. „Trečiasis reichas“ turėjo tapti savotiška idealia uto-pine valstybe, kuri galutinai įtvirtintų taiką, kurioje valdytų geriausieji, ir būtų įveikti bet kokie irimo bei išsigimimo požymiai ir t. t. Nacizmo idealas buvo naivi, vaikiška utopija, arba rojus, kuris traukte traukė žmones į judėjimą. Kas nutiko paskui, veikiau primena patį nuožmiausią milžiną.

Jei kada skaitysite van der Posto knygą apie Rusiją, tai pamatysite, jog ta pati utopijos, ar Dangiškosios Jeruzalės, idėja veikia ir čia. Tik šis yra turi nužengti ne laikų pabaigę, bet nedelsiant. Pažadas įtvirtinti taiką bei rojų žemėje iki šiol tebėra vienas iš didžiausių propagandos jaukų, ant kurio naivūs žmonės vis kimba. Dėl patrauklaus archetipinio įvaizdžio jie, tarkim, patiria religinį atsidavimą komunizmo

idėjai, tuo tarpu tie, kas judėjimu manipuliuoja, vadovaujasi visiškai apčiuopiamais bei žemiškais tikslais. Gyvenime tai viena iš pačių nelemtiniausiai kombinacijų: nusikaltimas bei nusikalstama veikla dažnai yra slapta persipynusi su nerealiu, neįsisąmonintu religiniu idealu. Tas pat, apie ką dabar kalbėjau kolektivinių judėjimų pavyzdžiu, stebima ir asmeninės psichozės metu. Psichotiški žmonės dažnai savo sielą gelmėse slepia kokią nors vaikišką rojaus svajonę, kuri atitveria juos nuo gyvenimo, tačiau kaip tik iš jos kyla visi aist-ringiausiu jų impulsai. Tai tikroji jų paslaptis po beatodairiškai destruktyviu, emocionaliu elgesiu. Ji netgi leidžia jiems atliliki klaikiausius nusikaltimus su visiškai ramia sąžine.

Nuolat prisimenu laikraštyje skaitytą atvejį apie schizofreniką vyriškį, kuris beprotnamyje padarė tokią pažangą, kad jam buvo suteikta santykinė laisvė dirbtis sodininku. Jis susidraugavo su klinikos direktoriaus dukryte. O vieną dieną suėmė vaiką už plaukų ir lėtai nupjovė galvą. Paklaustas apie tai nuovadoje atsakė, kad Šventojo Dvasia jam liepusi atliki tokią žmogaus auką. Po viso to jis neparodė nė menkiausios emocinės reakcijos. Jis buvo tikras, jog atliko religinį aukojimą ir žengė didvyrišką žingsnį įveikdamas savo asmeniškus jausmus mergytei. Neliko nieko kita, kaip tik vėl internuoti jį, nes jis akivaizdžiai buvo visiškai pamisęs. Čia vėl ta pati kombinacija su aukštū religiniu idealu, nes galima pasakyti, jog žmogus, kuris manė paklūstas Šventosios Dvasios balsui, buvo tiesiog vaikiškai religingas, tik nepastebėjo, jog įsakyti atliki tokius dalykus prieštarauja pačiai Šventosios Dvasios esmei.

Milžino ir bažnyčios kombinacija kaip tik ir atspindi tokį pamisimo tipą. Psichotinės disociacijos atvejais matyti, jog nelieka nieko kita, kaip tik sunaikinti šio vaikiško idealo branduoli, kuris ir yra viso destruktyvumo šaltinis. Norvegų pasakoje mūsų karalaičio nė neprašoma apsispręsti, ką daryti, o iš esmės jis ir nebūtų tam pajęgus. Tatai vilkas šią akimirką prisiima atsakomybę ir liepia sutraiskytį kiaušinį. Kalbėjome vilkų reiškiant nuožmų ryžtą, šaltą ištūžį – prieš milžino atstovaujamą nežmonišką beširdiškumą. Vilkas simbolizuoją tamšią, grėsmingą tvirybę, kuri, kai pasitelkiama reikiama akimirką, individuacijoje kartais yra tiesiog būtina teisingoms vertybėms sutelkti prieš blogą. Kita vertus, tuo atveju, kai priesybės nėra taip toli išsiskyrusios ir taip beviltiškai nesutaikomas, tuomet atsiveria galimybė sunaikinti velnią, o deimantą išskelti į paviršių, kaip kad pasakoje apie medkirtį.

Man regis, jog pasaka apie beširdį milžiną atspindi vadinamosios psichopatijos archetipinį pagrindą. Pacientai psichopatai dažnai būna regimai visiškai beširdžiai, be jokių jausmų ir jokios etikos. O po visu tuo tyko slapta infliacija,¹⁰ nes jie elgiasi taip, tarsi turėtų teisę meluoti, sukčiauti ir žudyti be mažiausios abejonių dėl savo elgesio ir savikritikos. Taip pat kažkur pogrindyme slapstosi egocentriškas kūdikis, pilnas idealistinių iliuzijų, kuris savo patraukiančiu nekaltumu priverčia kitus norėti pagelbėti vargšui nuskriaustajam bei jį išgelbėti. Tačiau šitas vidinis kūdikis yra parazitas – jis nė nesiruošia brėsti, todėl sentimentalus gailestingumas čia

yra visiškai ne vietoje. Vilkas parodo, ką daryti: su negailestinga tvirtybe jis sutraiško kiaušinį ir užmuša milžiną.

Kartais tokios pat tvirtybės reikia ir analitikui. Kai kuriose šamanizmą išpažįstančiose užpoliarės tautose sakoma, kad geru šamanu gali būti tik potencialus žmogžudys. Kad lemiamą akimirką pajėgtum susidoroti su individualia ar kolektivine liga, kartais prieikia kaip tik tokios tvirtybės. Tačiau tai ejimas skustuvo ašmenimis, nes dar vienas žingsnis į šalį galėtų reikšti tikrą žmogžudystę ar destrukciją. Šamanas, kuris neintegravo tokio sugebėjimo, nėra pasirengę sudūrimui su blogiu.

Analitiniam darbe su tuo susiduriamu paskutinėje sunkios neurotinės disociacijos gydymo stadijoje, kaip kad ir mūsų pasakoje. Po spartaus gerėjimo, kaip ir fizinių negalavimų atveju, liga staiga pasiekia persilaužimo tašką. Pacientas, kenčiantis dėl išsiskyrusiu nesutaikomu prieštaravimų, negali iškart jų sudurti, tačiau jam tolydžio įsisąmoninant tikrasias savo neurotinį simptomų priežastis, tolesnio sąmonėjimo bei išgijimo galimybė palengva jau darosi regima.

Pasitaiko tokios tiesios ir nekaltos prigimties žmonių, kurių šią akimirką paprasčiausiai išsineria iš savo neurotinį simptomų lyg iš senos odos ir pagyja. Tokiu atveju analizė būna labai trumpa, nes vos tik pacientas suvokia, kas jam iš tikrujų darosi, liga išgaruoja kaip dūmas. Analitikas tuomet džiūgauja, aprašo savo atvejį ir iš to, kaip viskas gerai išėjo, padaro daug triukšmo. Tačiau tikrovėje taip būna retai! Tik Dievo malone viskas susiklosto būtent taip. Paprastai pagepjimą kartu lydi tolydžio augantis prisirišimas prie neurotiško elgesio, kartais toks, kad jau patikėjus, jog pavyko psichotiką arba ūmų neurotiką, arba schizofreniką ištraukti iš bėdos, ir jau galima pasakyti, kad jis arba ji yra *praktiškai* sveikas, – kaip tik dabar lauk savižudybės. Nes kaip tik dabar su augančiu siaubu pacientas visiškai aiškiai suvokia, kad ateityje jo laukia normalus gyvenimas. Kartais šis jam yra toks pasišlykštėtinas, kad paskutinę akimirką jis pasirenka verčiau iškristi pro langą ar nuskesti ežere. Tai persilaužimo taškas, kai pasiekus žymų pagerėjimą, kartu iškyla didžiausias pavojuς. Ar teko kada stebeti burbulus kavos puodelyje? Jie traukia vienas kitą, šoka aplink vieną kitą, tolydžio artėja vienas prie kito, vis dar negalėdami susiglausti, bet štai staiga – béra vienas didelis burbulas. Kaip tik taip sielojė elgiasi prieštaravimai. Jie traukia vieną kitą, sukasi vienas apie kitą, palengva artinasi vienas prie kito, tačiau pati jų susiliejimo akimirką visuomet būna šokas, netgi didžiulis šokas, jeigu neurozė truko ilgai.

Jungas kartą pasakojo apie pacientą, kuris tokią akimirką staiga ėmė siaubingai priešintis gydymui, nes negalėjo pripažinti, kad veltui iššvaistė dvidešimt penkerius savo gyvenimo metus! Jeigu tu dvidešimt penkerius metus tik vilkaisi iš paskos savo gyvenimui, slapstydamasis pats nuo savęs ir nuo viso kito, tai tikrai sunku bus prisipažinti, kas viskas tebuvo neurotiškas trypčiojimas. Štai kodėl žmonės kartais neįstengia žengti lemiamo žingsnio, o bet kokia kaina stveriasi savo praėjusios ligos.

Kaip tik tokią akimirką reikalingas tasai negailestingas vilko ryžtas, žiaurūs chirурgo skalpelio ašmenys. Jeigu jau prarasti dvidešimt penkeri tavo gyvenimo metai, ar dėl to nori prarasti ir tuos kelerius, kurie tau dar liko? Tam tikras negailestingumas ligai, jeigu pacientas pats linkęs jai pasiduoti, yra absoliučiai būtinės. Nors kita vertus, kartais štaip nieko pasiekti neįmanoma, o tai visuomet reiškia siaubingą apsisprendimą, ką gi daryti.

Kitas ykščiaus negailestingumas reikalingas latentinės psichozės atveju. Jeigu psichotika tėra palyginti nedidelė paciento psichikos sritis, o sąmoningoji asmenybė etiškai stipri, galima ją mėginti gydty kaip neurozė ir stengtis nesveiką autonominšk psichikos dalį integruti. Tai susiję su didelėmis krizėmis, tačiau veda į visišką pasveikimą, t. y. į sveikumą, integralumą. Tačiau kitais atvejais, kai ligota sritis didelė, o sąmoningoji asmenybė menka ir silpna, tuomet abi sus jungus, būtent ligotoji dalis asimiliuotų likusių sveiką, ir latentinė psichozė virstų atvira.

Tokiu atveju, mūsų požiūriu, taikytina vadinamoji regressyvoji personos restitucija. Laikykite pacientą toli nuo jo pasąmonės, išvis toli nuo psichologijos, padékite jam adaptuotis prie kolektivinių socialinių standartų, prie grynai išorinio personos gyvenimo. Netampykite miegančio liuto už ūsų. Paprastai tokie žmonės patys užveda ant kelio, tarkim, sakydami: „Ar jums neatrodo, kad visa šita analizė yra truputėlių liguista? Ar jums neatrodo, kad užsiimti visais štai vidiniaiškis nėkais savaimė yra nesveika?” Tokiu atveju reikia atsakyti: „Taip, jūs visiškai teisus. Visa, ką mes, psichologai, čia veikiame, yra neurotikams skirtas šlamštasis. Sveikiems žmonėms, tokiams kaip jūs, verčiau grįžti į pasaulį, susirasti darbą ar užsiimti kokia kita veikla”. Pakelkite jiems ūpą ir atkalbékite net nuo minties apie kažkokią pasąmonę.

Viename seminare Jungas paminėjo atvejį, kai į jį kreipėsi patarimo medikas, ketinęs mesti savo gydytojo praktiką ir tapti psichiatru. Jis norėjo, kad Jungas užsiimtu su juo analize, o viename iš lemiamų savo sapnų, kurie ir privertė Jungą apsispresti, jis įžengė į tuščią namą ir ējo kiaurai iš vieno kambario į kitą kraupioje prietemoje be žmogaus nei kokio gyvio, be paveikslo ant sienos nei baldų. Jis tik ējo taip kiaurai tuščių erdvų migloje, kol galų gale priėjo paskutinį kambarį. O kai pravėrė į jį duris, pačiame pastato vidury ant naktipuodžio tupėjo mažas vaikiukas ir tepliojo save išmatomis. Jungas suprato, kad šio keturiasdešimt penkerių metų daktaro branduolys liko kūdikio būklėje ir kad atstumas tarp jo pseudobrandžios sąmonės ir infantilaus giliausio asmenybės branduolio yra pernelyg didelis. Šių dviejų priešybų ir taip būtų neįmanoma suvesti draugėn, o dar blogiau tai, kad tarp vaiko ir sąmonės nebuvu nieko – jokio paveikslėlio, jokio vaizdinio, nieko! Tik du kraštutinumai – vienas ir kitas. Jungas įtikino vyriškį grįžti prie savo paprasto gydytojo profesijos ir palikti pasąmonę ramybėje. Šis paklusso, sugrįžo prie savo profesijos ir taip išvengė katastrofos.

Tokią akimirką reikalingas nuožmus ryžtas, chirurgo apsisprendimas, kuris turi nupjauti galūnę, kad išgelbėtų žmo-

gų. Štai ką čia reiškia vilkas – chirurgišką ryžtą nupjauti tai, kas stabdo vystymąsi. Kiaušinio ir milžino kombinacija kaip visuma turi būti sunaikinta, ir tada toje pačioje vietoje prasideda naujas gyvenimas.

Be to, ten kiaušinis buvo lengvai sutraišomas, o čia, lietuvių pasakoje, jis yra deimantinis. Deimantinis kiaušinis yra nesunaikinamas *par excellence*, jis simbolizuojas Patį, absoliučiai nesunaikinamą dalyką tiek Rytų, tiek Vakarų alchemijoje bei filosofijoje. Taigi jis negali būti sunaikintas, bet turi būti iškeltas į viršutinį pasauli.

Atidžiau pažvelgę į abi pasakas matome, kad jos neprieštarauja viena kitai. Bendras dalykas abiejose yra Paties simbolis, kiaušinis, kuris atsidūrė destruktyvios požeminio pasaulio būtybės rankose. Vienoje pasakoje jis yra subrendęs kaip deimantas, todėl turi būti iškeltas, tuo tarpu kitoje – glitus, minkštasis daiktas, kurį reikia sunaikinti. Skiriasi lietuvių pasaka ir kitais atžvilgiais. Medkirtys nuo pat pradžių turi aštuonis gyvūnus, instinktyvaus lygmens viseto simbolij, tad jam belieka iškelti į sąmonės paviršių kitą, dvasinę jo pusę, kurią žymi deimantas.

Abiejose pasakose sprendimą rasti padeda karalaitė, princesė. Norvegų pasakoje ji intymiomis aplinkybėmis sužino, kur milžinas slepia savo širdį. Pasakoje apie medkirtį ji yra skaičiusi magiškų velnio knygų, todėl žino, kur yra deimantinis kiaušinis ir kaip jį iškelti į žemės paviršių. Būtent karalaitė sugalvoja ir tai, kad medkirtui tuo tikslu reikia pasiversti katinu. Abiejose pasakose lemiamas veiksnys kojoje su blogiu yra anima, moteriškasis pradas. Tik tas herojus, kurio pusėje yra gyvūnai bei anima, turi viltį laimeti, nes pats herojus lemiamą akimirką nedaug ką tegali. Už jį viską padaro gyvūnai bei anima.

Abi pasakos priklauso krikščioniškajam pasaulei, Europos šalims. Todėl jas reikia matyti atitinkamoje santykinių perspektyvoje. Tai kompensacija pernelyg aktyviai, eks-travertiškai, vyriškai sąmonės nuostatai. Šios pasakos kompensuoja krikščioniškosios Europos tradicijoje vyraujančią sąmonės nuostatą, herojišką riterio idealą, jog su blogiu reikia kovoti, išitraukti į aktyvią kovą su juo – ką nors su tuo daryti! Kai tik mūsų socialiniame gyvenime ar gamtoje nutinka kas nors negatyvaus bei destruktyvaus, laikraščiuose skaitome: „Ką valdžia ketina *daryti* su A, B, C ar D? Kažką reikia su tuo *daryti!*“

Kad prieš ką nors darant, tokius destruktyvius veiksnius reikia stebėti bei tyrinėti, prisikasti iki jų širdies ar branduolio, mums svetima arba nebent ateina į galvą paskui. Pirmoji mintis yra ką nors su tuo *daryti*, o tai tik sustiprina tamšias jėgas, suteikia joms tik daugiau ir daugiau libido. Leisti siaubingiems dalykams nutikti, nepasiduodant aktyvaus įsikišimo pagundai, – tai menas, kurio mes dar neišmokome. Baltojo žmogaus didžioji bėda, pasakyčiau, netgi liga – tai jo noras išgydyti blogio atvejus aktyviu įsikišimu. Tai vėlgi paradoksas, tačiau tiek vidiniame, tiek išoriniame gyvenime būna laikas, kai reikia tiesiog nieko nedaryti, tik laukti ir stebėti, o būna laikas, kai iš tikrujų reikia įsikišti. Atpažinti,

kada reikia veikti, o kada leisti dalykams eiti savo vaga, laukti, kol jie pribrės ir pasieks savo persilaužimo tašką, yra išminčius, kurios iš pasakų galima gerokai pasimokyti.

Versta iš: Franz M.-L., von.
Shadow and Evil in Fairy Tales. –
Boston & London: Shambhala, 1995. – P. 240–278.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Atpasakota pagal: Nordische Volksmärchen. – T. II: Norwegen. – P. 119.
2. [Lietuvių įvardžiai *pats*, *patis*, arba *pātis* (LKŽ IX 621, 633–637) pagal prasmę visiškai tiksliai atitinka vokiškajį *selbst*, angliskajį *self*, iš kurių padarytais daiktavardžiais, vok. *das Selbst*, angl. *the Self*. Jungas įvardijo asmenybės psichikos centrą, žmogaus „tikrajį A“, nesutampančią su jo *ego*, jo įprastu „as“, bet veikiau atstovaujančią psichikoje Dievo įvaizdžiams. Šis terminas lietuviškai paprastai nelabai vykusių verčiamus naujadaru *savastis*, pagal paviršutinišką sąskambį nusimėgdiotu nuo atitinkamo rusų naujadaro *cámoscb*. Žodį *savastis*, kaip hibridą, beje, turintį visai kitą reikšmę – ‘nuosavybė’, kritikavo jau J. Jablonskis (Rinktiniai raštai. – T. II. – Vilnius, 1959. – P. 499). Tuo tarpu lietuvių įvardis *pats*, *patis*, arba *pātis*, irgi gali eiti daiktavardžiu, tiesa, nūn paprastai reikšme ‘vyras žmonai’ (LKŽ, ten pat), tačiau pirminė jo reikšmė, pradedant indoeuropietiškuoju **potis*, buvusi kur kas platesnė: be ‘vyras žmonai (Gatte)’, visų pirma – ‘viešpatis (Hausherr, Herr)’, plg. sen. indų *patis* ‘viešpatis, valdovas’ ir ‘santuoktinis’, lotynų *potis* ‘galingas, galintis, pajęgus’, pagaliau latvių *pats* ‘šeimininkas’ ir pan. (žr. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – T. I. – Bern, München, 1959. – P. 842; iš dalies Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. – Vilnius, 1990. – P. 21–22 ir kt.). Reikšmė ‘viešpatis’ šiuo atveju, kalbant apie jungiškajį asmenybės centrą, tiesiog prilygstantį „vidiniam Dievui“, itin tinka. Taigi terminą vok. *das Selbst*, angl. *the Self* lietuviškai ir galima labai sklandžiai bei taikliai pertiekti daiktavardžiu *Pats*, *Patis*, arba *Pātis*, didžiaja raide dar pabrėžiant, apie ką kalbama, kaip kad šiuo atveju daroma ir anglų kalboje. – Pastabos laužtiniuose skliaustuose vertėjo].
3. [Refleksija, angl. *reflection*, pažodžiu ‘atspindys, atspindėjimas’, reiškia ir ‘apgalvojimas, svarstymas, susimąstymas’.]
4. [Daugumos kalbininkų tokis etimologinis ryšys nėra pripažįstamas.]
5. [Autorė remiasi močiutės, arba senelės, pavadinimo angl. *grandmother*, atitinkamai vok. *Großmutter*, pažodine prasme ‘didžioji motina’.]
6. I Ching / Translated by Richard Wilhelm, rendered into English by Cary F. Baynes. – Princeton University Press, 1967.
7. [Žodžius *vara*, *varas*, žodyne duodamus reikšme ‘jėga, prievarta, smurta’ (LKŽ XVIII 128, 129) ir savo šaknimi sumpančius su veiksmažodžiu *varty* ‘versti judėti kuria nors linkme, ginti, vyt’ ir pan., galima labai sėkmingai vartoti kaip psichologijos termino *draivas* lietuviškus atitikmenis. Terminas remiasi anglų kalbos žodžiu *drive* ‘važiavimas, vaymas, energija, jėga, stimulas’ arba būtent ‘varyti, vyt, vai-ruoti, važiuoti, (pri)vesti’ bei pan. ir žymi tam tikrą psichinį dinaminį stimulą, kuris „varo“ (arba „veža“) žmogų atitinkama kryptimi.]
8. Post L., van der. Journey into Russia. – London: Hogarth Press, 1964.
9. Atpasakota pagal: Lettisch-litauische Volksmärchen. – Jena, 1921. – No. 3: „Wie der Holzhauer den Teufel überlistet und die Königs-tochter gewinnt“.
10. [Infliacija – analitinės psichologijos terminas, žymintis liguistą žmogaus savimonės, nuomonės apie savo paties vaidmenį bei reikšmę „išsipūtimą“, lot. *inflatio*.]

Neskaičiavusi darbo valandų

Stasė STULGYTĖ-BERNOTIENĖ yra iš tos etnografų muziejininkų kartos, kuriai tradicinė lietuvių liaudies kultūra buvo jos pačios gyvenimas. Jos vaikystė ir jaunystė praėjo ūkininkų, saugoju sių lietuvių papročius ir tradicijas, šeimoje. Velionė gimė 1926 metais liepos 14 d. Jančiūnų kaime, Radviliškio rajone. Mankiškių pradinė mokykla, Šiaulių mergaičių gimnazija – laipteliai, kuriais kopta į mokslą. 1946 m. ji įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos–filologijos fakultetą. 1951 m. sėkmingai apgynė diplominį darbą „Kraičio vaidmuo vedybose” ir įgijo etnografės specialybę.

1950 m., dar studijuodama, Stasė Stulgytė–Bernotie-

nė pradėjo dirbti Etnografijos muziejuje, kuris tuo metu buvo MA Istorijos instituto padalinys. Nuo 1952 m. ji – Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus darbuotoja, o nuo 1965 iki 1989 m. šio muziejaus Etnografijos skyriaus vedėja. Muziejus Stasei Bernotienei ir buvo ta vienintelė darbovietė, kurioje ji praleido beveik pusę amžiaus.

Pažinojusieji Stasę Bernotienę prisimena ją kaip ne-pailstančią etnografinės medžiagos rinkėją. Ji dalyvavo jau pirmosiose pokario (1948 m., 1949 m.) etnografinėse ekspedicijose, o nuo 1963 metų pati organizavo ir vadovavo muziejaus etnografinėms ekspedicijoms. Tikriaisiai nebuvo vasaros, kad ji neišvyktų į ekspediciją.

Stasė Bernotienė Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus kieme fotografuojas sodus. 1975 m. V. Bartkevičiaus nuotrauka

Tėviškėje su savo vyrų Petru Bernotu.
Radviliškio r., Jankūnų k. 1954 m.

Kas dalyvavo Stasės Bernotienės vadovaujamose ekspedicijose, puikiai prisimena jos darbo stilių: neskaičiuoti darbo valandų, neieškoti patogumų, surinkti kiek galima daugiau eksponatų. Į muziejų potokių ekspedicijų būdavo pargabenama šimtai vertingų daiktų. Taip augo muziejaus etnografinės medžiagos rinkinys. Nors rinkinių sudarė dešimtys tūksstančių eksponatų, Stasė Bernotienė orientavosi jame lyg savo „nemažoje spintoje“. Be kartotekų, inventoriinių knygų atsimindavo, iš kur gautas vienas ar kitas eksponatas.

Reta Stasės Bernotienės diena būdavo be interesantų. Ji nuolat įvairiais etninės kultūros klausimais konsultavo studentus, liaudies ansamblį vadovus, dailininkus. Kreipdavosi patarimo ir kitų muziejų darbuotojai, ypač kurdamai ekspozicijas, nes tokio darbo patirtį ji buvo sukaupusi: 1968 m. įrengė pirmą Istorijos ir etnografijos muziejaus XVIII–XX a. pr. valstiečių verslų, amatų, buities, etninių grupių liaudies meno ekspoziciją. Ypač aktyviai prisidėjo prie „Arklio“ muziejaus ekspozicijos Niūronių kaime (Anykščių r.) kūrimo, nes ji pati tyrinėjo valstiečių sausumos susiseikimo priemones, paskelbė šia tema straipsnių, parašė skyrių apie jas knygai „Lietuvių etnografijos bruožai“ (Vilnius, 1964).

Stasė Bernotienė – žinoma valstiečių drabužių tyrinėtoja. Šia tema ji rašė straipsnius, skaitė pranešimus,

Ekspedicijoje Anykščių rajone. 1959 m.

Leningrade prie Juliaus Janonio kapo su Prane Dunduliene ir Angele Vyšniauskaite. 1953 m.

rengė parodas. Tyrinėjimų rezultatas – knyga „Lietuvių liaudies moterų drabužiai“ (Vilnius, 1974).

Stasė Bernotienė taip pat ir katalogo „Lietuvių valstiečių baldai“ autorė. Parengtas katalogo „Kalvių meniniai dirbiniai“ rankraštis.

Taip jau gyvenimas surédytas, kad mes laikini šioje žemėje. Tačiau gyvenimą įprasmina nuveikti darbai. Stasė Bernotienė primins jos prasminges, liaudies kultūros tyrinėjimams atiduotas gyvenimas. Tik labai gaila, kad sunki liga sutrukė (2001 04 24) sulaukti jau čia pat buvusio gražaus jubiliejaus. Palaidota Vilniuje, Rokantiškių kapinėse.

Elvyda LAZAUSKAITĖ

Akvilę Mikėnaitę prisimenant...

Eidama 90-uosius šį pavasarį ramiai ir tyliai užgeso iškili asmenybė, žymi muziejininkė, meno istorikė, o kartu ir labai kukli moteris Akvilė MIKÉNAITĖ (1912–2001).

Visą savo gyvenimą ji pašventė liaudies meno tyrinėjimui ir muziejinei veiklai, kartu stengési jaunajai kartai įskiepyti meilę liaudies menui.

Šio straipsnio autorėms teko laimė ne tik keletą metų dirbtį drauge su A. Mikėnaite, bet ir artimiau su ja pabendrauti, pabuvoti jos numylėtoje téviškėje. Norėtume papasakoti keletą mažiau žinomų jos gyvenimo epizodų, apie kuriuos sužinojome iš jos pačios įsileidus į prisiminimus mums besédint pas ją kambarėlyje V. Kudirkos gatvėje (jame yra gyvenę rašytojas K. Boruta, režisierius Grybauskas, skulptorius J. Mikėnas). Kambarėlis kuklus ir paprastas – pasieniais nuo knygų linkstančios lentynos, ant sienų su kabintos sutuoktinio St. Vaitkaus lietos akvarelės su

kurią A. Mikėnaitė nuo mažų dienų augino, globojo ir kurių padėjo atsistoti ant kojų).

Gimė Akvilė Mikėnaitė gražiame Skardupio vienkiemyje, Aknystos valsčiuje, Lietuvos ir Latvijos pasienyje, Jokūbo ir Teklės Mikėnų šeimoje. Buvo jauniausia. Šeimoje dar augo du broliai bei sesuo. Vyriausias Jonas – karinininkas, lakūnas bandytojas, pokario metais – žinomas keramikas, Juozas – žymus skulptorius, sesuo Liuda – paprasta ir nuoširdi kaimo moteris, ilgus metus saugojusi Mikėnų šeimos židinį, puoselėjusi ir tvarkiusi téviškę, į kurią vis sugrždavo išsisilaikžiusi šeima (dabar Mikėnų sodyboje įkurtas memorialinis muziejus).

Kilus Pirmajam pasauliniam karui, Mikėnai pasitraukė į Viazmą, vėliau į Voronežą. Grįžus į namus, teko tvarkytį apniokotą téviškę, pasinerti į sunkius ūkio darbus. Akvilė mokėsi Aknystos pradinėje lietuvių mokykloje, o 1931 m.

Su tévais, seserimi ir įsesere.

Palangos ir téviškės peizažais, iš aukštai žvelgia kelios skulpturėlės. Šiame jaukiame kambarėlyje vedėja (kaip mes ją visuomet vadindavom) mums pasakodavo apie savo vaikystę, studijas, darbo metus, bendravimo su jdomiais žmonėmis akimirkas. Ir būtinai vaišindavo. Kaip pati sakydavo, tas įprotis pavalygdinti jaugęs į kraują, išlikęs nuo sunkių karo ir pokario metų, kai juodos duonos riekė buvo saldesnė už pyragą. Užsukus pas ją į namus nors minutėlei, visad skubėdavo nešti ant stalo ką tik turi (beje, ta įproti iš tetos paveldėjo ir dukterėčia Nijolė,

Su broliu Jonu.

baigė valstybinę latvių gimnaziją Subatoje. Labiausiai sekési ir artimiausia širdžiai buvo literatūra. Jos įkvėpėjas buvo literatūros ir etikos bei estetikos mokytojas Baluodis, kuriuo, kaip asmenybe ir puikiu pedagogu, žavėjosi visos mergaitės. Anot A. Mikénaitės, ji rašė gražius romantiškus rašinius, labai pamėgo poeziją, ypač Rainj. Iš jaunystės laikų yra likusių keletas jos parašytų eiléraščių. A. Mikénaitė buvo neišpasakyta jautri asmenybė. Prisimindama gimnaziją, ji pasakojo tokį epi-zodą... Prieš Kalédas mokytojas liepė rašyti rašinį apie šventes. Visų rašiniai tryško džiaugsmingomis priešventinėmis nuotaikomis. Akvilės gi buvo visiškai kitoks. Tuo metu jau labai (džiova) sirgo jos tėtė. Anot jos pačios, rašinyje atsispindėjo kontrastas tarp namuose tyrojusio nerimo ir liūdesio bei linksmų švenčių laukimo. Kai žmogus yra sukrėtas, ir pačios šventės īgauna visai kitokią pras-mę. Tarsi vilties spindulėlis sužimba...

Baigę gimnaziją, visi Akvilės draugai (kartu ir pirmoji meilė) išvyko studijuoti į Rygą. Šiltai ir jautriai A. Mikénaitė pasakodavo mums apie nuoširdžius draugų laiškus, kuriuose jie rašė apie mokslus, tyrus jausmus, jaunystės svajones ir lūkesčius. Jai pačiai studijuoti išsvajotą literatūrą Rygoje sutrukdė lėšų stygius. Dar besimokant gimnazijoje, mirė tėtė, šeima labai sunkiai vertėsi. Broliai tuo metu jau gyveno Kaune. Akvilei teko ieškoti darbo, o jo negavus – padėti ükyje.

1932 m. pavasarį į Mikėnų namus užsuko dédė Jonas Raupys. Žinodamas Akvilės gabenimus ir polinkį į mokslus, paragino ją važiuoti studijuoti į Kauną. Tam pritarė ir sesuo su mama. Teko griebtis ir šiokios tokios klastos: mat buvo kalbama, kad važiuos prieš Velykas trumpam aplankyti brolių. Akvilė jautriai išgyveno išsiskyrimą su jaukiais tėvų namais. Net ir prabėgus daugeliui metų, ji vis kalbėdavo apie ją graužusius sąžinės priekaištus dėl paliktų vargti vienų mamos ir sesers.

Taip tylį ir kukli mergaičiukę atsidūrė Kaune. Kad pragyventų, dėstė latvių kalbą kursuose prie Švietimo ministerijos. 1932 m. rudenį įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos–filologijos fakultetą, pasirinko visuotinės istorijos specialybę. Literatūros studijuoti negalėjo, nes, anot jos pačios, nepakankamai gerai mokėjo lietuvių kalbą, kalbėjo tarmiškai, be to, gimnazijoje nebuvo dėstoma lietuvių literatūra. Bet vis dėlto egzaminą pas prof. Biržišką išlaikė labai gerai. Už mokslus Universitete, nepaisant labai gerų pažymų, teko mokėti. A. Mikénaitė buvo užsienietė, turėjo Latvijos Respublikos pasą. Mat 1929 m. reguliavus Lietuvos ir Latvijos sieną, Aknystos valsčius atiteko Latvijai.

Su seserimi Liuda.

Kaune glaudėsi ankštame bute pas broli Joną Aukštojoje Fredoje. Kaip pati pasakojo, nedalyvaudavo brolio namuose rengiamuose vakarėliuose, kur susirinkdavo brolio kolegos lakūnai, o daugiausia laiko praleisdavo bibliotekose ir skaityklose. Dažnai su drauge užsukdavo į M. K. Čiurlionio galeriją. Jai tuo metu vadovavo P. Galaunė, o fondų saugotoju dirbo dar studijuojantis K. Čerbulėnas. Ten ji pirmą kartą pamatė gausią skulptūrų kolekciją ir ja susižavėjo. Meilė šiai sričiai išliko per visą gyvenimą. Su begaline šiluma kalbėdavo ji mums apie „dievukus”: apie rūpintojelius, jurgius, izidorius, apie agotas ir marijas, taip panašias į santūrias Žemaitijos kaimo moteris, sustingu-sias sielvarste ar nuleidusias galvas, romiai sudėjusias rankas ant krūtinės... Neatsitiktinai ir diplomino darbo tema buvo liaudies skulptūros problemas. Vėliau, jau dirbdama Lietuvos dailės muziejuje, paruošė katalogą „Tradici-nė XIX–XX amžiaus pirmos pusės lietuvių liaudies skulp-tūra” (neatspausdintas, iš jo paskelbta pora straipsnių). Nuotraukas jam darė St. Vaitkus. Miela ir malonu buvo

žiūrėti, kaip abu jau garbaus amžiaus žmonės tupinėja apie kiekvie- ną skulptūrėlę, stengdamiesi tinkamai parinkti apšvietimą, fotografiavimo rakursą, kad kuo geriau atsi-spindėtų skulptūros charakteris, meninės savybės ir nenusakoma senosios skulptūros dvasia.

A. Mikénaitė universitete klausėsi žymiu kultūros veikėjų, meno istorikų paskaitų. L. Karsavinas dėstė Europos kultūros istoriją, P. Galau-nė – Lietuvos meno istoriją ir lietuvių liaudies meną, J. Baltrušaitis – vi suotinė meno istoriją, I. Jonynas – Lietuvos istoriją, V. Sezemanas – etikos, estetikos ir kitas filosofines disciplinas, S. Nėris – lietuvių kalbą. Be pasirinktų privalomų dalykų, kartu su kitais žingeidžiais studentais eidavo pasiklausyti V. Mykolaičio–Putino, V. Krėvės–Mickevičiaus paskaitų.

Besimokydama universitete 1934–1935 m. kartu lankė Žemės ūkio rūmų organizuotus paminklų apsaugos kursus. Juose apie liaudies meną paskaitas skaitė P. Galaunė, etnografiją – I. Končius, archeologiją – J. Puzinas, tautinius drabužius – A. Tamošaitis. Bebaig-dama kursus praktiką atliko Dubaklonio kaime (Merkinės apyl.). 1935 m. Merkinėje buvo organizuojama Senovės diena. P. Galaunė pakvietė A. Mikénaitę ir dar du studen-tus jam talkinti. Kaip tų malonių dienų prisiminimą A. Mi-kénaitė ilgai saugojo jai padovanotą kaišytinę juostą (šiuo metu yra LDM).

Visus mokslus pabaigė Kaune, tačiau dalį Kauno universiteto perkėlus į Vilnių, Universiteto baigimo diplomas 1940 m. jau buvo išrašytas Vilniuje. Tais pačiais metais P. Galaunė ją pakvietė dirbtį asistente į Vilniaus valstybinį universitetą, Istorijos–filologijos fakulteto Meno istorijos katedrą. Ji tvarkė įvairius dokumentus, knygas, skaitė paskaitas. Iš pradžių dirbo kartu su P. Galaune. Jų iš Universiteto pašalinus (1951 m.), Mikénaitė vienai teko skaityti Lietuvos dailės istorijos ir muziejininkystės kursą. Ji skai-tė paskaitas ir Vilniaus dailės institute.

1944 m. prof. L. Karsavinas, tuometinis Vilniaus vals-tybinio dailės muziejaus direktorius, pakvietė A. Mikénaitę dirbtį muziejuje. Paskaitų Dailės institute ji atsisakė, tačiau Universitete dėstė iki 1961 m. A. Mikénaitė 1944 m. rugsėjo 20 d. buvo paskirta Liaudies meno skyriaus ve-dėja ir šiose pareigose dirbo iki 1988 m. Muziejiniams dar-bui ji pašventė per 50 savo gyvenimo metų.

Pradėjus dirbtį muziejuje, pirmiausia jai teko surinkti ir suregistravoti visus muziejaus patalpose rastus liaudies me-

Ekspedicijų akimirkos.

no eksponatus. Vieni buvo supakuoti į déžes, kiti išmėtyti įvairiose patalpose. Iš pradžių buvo rasti 149 eksponatai, o vėliau dar 273 vnt. A. Mikénaitei teko eksponatus inven-toriuoti, klasifikuoti, tvarkyti. Be to, teko dirbtį įvairius kitus darbus. Svarbiausia, įteisinant Liaudies meno skyriaus muziejinę veiklą, reikėjo įrengti liaudies meno ekspoziciją. Pirmoji kulkė ekspozicija buvo atidaryta 1947 m. dviejose mažytėse muziejaus centrinių rūmų (dabartinė Rotušė) salėse. Už ši darbą, pagal to meto tradicijas, A. Mikénaitei buvo pareikšta padėka. Kaupiant skyriaus rinkinius, ši ekspozicija buvo vis keičiamā ir pildoma, o po kurio laiko už-daryta. Ilgalaikei lietuvių liaudies meno parodą–ekspoziciją (1968–1980) su kolegomis ji parengė Palangoje, 1975 m. – ekspoziciją dabartinėje Visų šventųjų bažnyčioje. Be to, Lietuvoje ir užsienyje surengė daugybę mažesnių parodų ir parodelių, kurias visas sunku ir išvardinti.

Pokario metais muziejui vadovavęs L. Karsavinas sten-gėsi suburti įdomių ir talentingu žmonių kolektyvą. Drauge su A. Mikénaitė dirbo E. Laucevičius, J. Maceika, V. Dréma, S. Pinkus, S. Zaviša, S. Vaitkus. 1951 m. uždarius Arkikatedrą, Finansų ministerija įsakė surašyti visus ten buvusius daiktus. Šiam inventarizaciniam darbui buvo pa-skirti A. Mikénaitė, S. Pinkus, J. Maceika. Ileisdavo juos anksti ryte, užrakindavo ir išleisdavo tik vakare. Dirbtį teko net su pirštinėmis, o kad sušiltų, tek dav'o ir patrepse-ti.

Ekspedicijų akimirkos.

Ši direktoriaus pareigų L. Karsaviną atleidus, pasikeitė, anot A. Mikénaitės, ir paties muziejaus atmosfera. Atsirado įtampos, nejaukumo, nepasitikėjimo. Stalino valdymo laikmetis paliko gilų pėdsaką A. Mikénaitės sieloje. Gyvenimo draugas S. Vaitkus už priklausymą Rericho draugijai buvo išvežtas į Vorkutą (1949–1955). Susituokė jie 1955 m. Teko kęsti baimę, nepriteklių, slégé įvairūs rūpesčiai.

Tokiais sunkiais laikais teko organizuoti ekspedicijas liaudies menui rinkti. Ekspedicijos buvo žvalgomosios ir stacionarinės (iki 1967 m.), vėliau – maršrutinės. Keitėsi žmonių gyvenimo būdas, dėl įvairių priežasčių jie kėlėsi iš vienkiemiu į naujai statomas gyvenvietes, prisdengiant įvairiaus lozungais buvo griaunamas senasis gyvenimo būdas ir šimtmečiais susiklosčiusios tradicijos. Reikėjo skubėti rinkti eksponatus ir išsaugoti juos ateinančioms kartoms. Eksponatai buvo renkami atsižvelgiant į skyriaus specifiką. Kartu su A. Mikénaitė į ekspedicijas vykdavo VU bei VDI studentai. Etnografai rinko aprašomają medžiagą, architektai ir dailininkai – piešdavo ir braiždavo. Ekspedicijose visad dalyvaudavo fotografi. Taigi iš ekspedicijų grįždavo ne tik su gausiu eksponatų kraičiu, bet ir sukaupę daug piešinių, brėžinių bei fotonuotraukų ir negatyvų.

Įvairiapusis A. Mikénaitės talentas ir plati erudicija atsišpindė jos darbuose. Visame kame siekdama tobulybės, ji savo darbus taisydavo po keletą kartų, perrašinėdavo, bet

vis tiek po kurio laiko galutiniu variantu būdavo nepatenkinta. Drauge su kolegomis ji sudarė keletą „Lietuvių liaudies meno“ albumų. Buvo išleistos dvi „Audinių“ knygos (1957 ir 1962 m.), „Juostos“ (1969), „Drabužiai“ (1974). Iš gausių muziejaus rinkinių parengė katalogus „Juostos“ (1967), „Lietuvių liaudies raižiniai“ (1970), „Lietuvių liaudies geležinės kulto ir memorialinių paminklų viršūnės“ (1970), „Lietuvių liaudies baldai“ (1992). Spaudai parengti yra dar du katalogai: „XIX amžiaus antros pusės siuvinėtos bažnytinės vėliavos“ ir „K. Šimonio liaudies meno piešiniai“ bei jau minėtas katalogas „Tradicienė XIX–XX amžiaus pirmos pusės lietuvių liaudies skulptūra“. 1963 m. parašė biografinę apybraižą „M. Kataliliutė“. A. Mikénaitė teko laimė ben drauti su žymiais ir įdomiais žmonėmis – M. Vorobjovu, L. Karsavinu. Jiems skyrė paskutinius didesnius savo darbus (LDM. Metraštis, 1998 m. ir 1999 m.). Be to, parašė keletą kitų straipsnių. Paskutiniaisiais gyvenimo metais, jau silpnai matydamas, rašė jausmingus ir šiltus prisiminimus apie tėviškę. Gimtuoj namų trauką.

Mikénaitė jautė visą gyvenimą. Siaučiant karo audroms, ji ryžosi sunkiai ir alinančiai kelionei pėsčiomis į tėviškę. Trūko maisto. Su vis dar gyvu gėdos jausmu ji pasakojo, kaip eidama pro ūkininko lauką išsirovė griežčių. Namus pasiekė beveik po savaitės kelio. Paviešėjusi ten keletą dienų, į Vilnių jau grįžo traukiniu per Daugpilių.

A. Mikénaitė buvo labai kukli, romantiška, jautri, o kartu ir gyvenimo negandų užgrūdinta asmenybė, nuolatos visame kame siekusi tobulumo. Tokia ir liks ją pažinojusių jaunesnės kartos muziejininkų atminty – tauriu gyvenimo raukšlių išvagotu veidu, paprasta, nuoširdi ir atkakliai siekianti savo užsibréžto tikslo. Vis skamba atminty jos mėgstamasis J. Baltrušaičio posmelis:

Per dieną nesukrovės kraičio
Nei labui artimo, nei sau
Aš liūdnas širdimi našlaičio
Naktovidžio bylos klausaus.

*Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ,
Žydrė PETRAUSKAITĖ*

IN MEMORIAM

In this issue the farewells have been said to both Stasė Bernotienė and Akvilė Mikénaitė, the merited museum workers and investigators of folk art.

Ar gyvybingos lietuviškosios tradicijos?

Apžiūrai konkursui „Tradicija šiandien” pasibaigus

Juozas ŠORYS

Iš esmės į tokį pagrindinį klausimą turėjo atsakyti nuo 1999 m. birželio pradžios iki 2000 m. pabaigos vykusi Kultūros ministerijos ir Liaudies kultūros centro kartu su miestu, rajonu savivaldybių kultūros skyriais organizuotoji apžiūra konkursas „Tradicija šiandien”. Tiesa, regis, kartais pašauktieji vertintojai, supami kaleidoskopio renginio „malūno”, nevalingai susigūždavome nuo dygios realybės „katapultos”: ar panašus klausimas dar ne retorinis? Man ding, kaip ir daug kas: ir taip, ir ne. Kaip, kam, iš kur ir kodėl žiūrėsi...

Pagal nuostatus „pristatomi renginiai turėjo būti susiję su regiono ar miesto tradicijomis, metinio ciklo kalendoriniem šventėmis, atspindėti prasmingą šiuolaikinės būties ir buities ryšį su praeitimi”. Be kita ko, siekta „propaguoti etninę kultūrą, išsaugoti laiko patikrintas ir iš kartos į kartą perduotas tradicijas ir papročius, fiksuoti šiuolaikines jų raiškos formas“. Vertinimo komisija (pirmininkė – profesorė Angelė Vyšniauskaitė, sekretorė – Birutė Imbrasienė, nariai – Nijolė Marcinkevičienė, Povilas Krikščiūnas, Irena Seliukaitė, Vida Šatkauškienė, Rytis Ambrazevičius bei kiti kviestiniai) gavo 23 paraiškas dalyvauti apžiūroje konkurse. Pažymėtina, kad Jame aktyviausiai dalyvavo rajonų kultūros skyriai, jų padaliniai (iš kai kurių – po du) bei nacionaliniai ir regioniniai parkai, nors nuostatai numatė, kad renginyje gali dalyvauti ir švietimo, mokslo, visuomeninės ir kitokios organizacinės struktūros.

Vertinimo komisija jau yra paskelbusi „Tradicijos šiandien” nugalėtojus (pirmają Kultūros ministerijos premiją po 20 MGL pasidalijo Pakruojo rajono šventė „Žiemgala – 99” ir Šilutės rajono šventė „Išbég išbėgo iš Rusnės kie-mo”, LLKC 8 MGL premiją pelnė Kurtuvėnų regioninis parkas už Užgavėnes, o specialiu paskatinamuoju Miškų ir saugomų teritorijų departamento prie Aplinkos ministerijos prizu apdovanotas Švenčionių rajono „Rudens kermesius“) ir jų nuopelnus nusakančias ištarmes. Kadangi rezultatai jau detaliai aptarti ir kasmetiniame etnokultūros specialistų seminare Ignalinoje, apžvelgsiu tik kelis matytus regėtus ir protelj beigi jausmus nevienareikšmiškai „kliudžiusius“ renginius.

Užgavėnės – žemaičių tvirtovė

Iš trijų apžiūrai konkursui pateiktų žemaitiškų Užgavėnių (Kurtuvėnų, Platelių, Šilalės) dvi pirmasias rengė ne kultūros darbuotojai, bet aplinkosaugininkai. Nors Miškų ir saugomų teritorijų departamentui prie Aplinkos ministerijos priklausantiems nacionaliniams bei aibei regioninių parkų „pagal pareigas“ pridera rūpintis ne tik gamtos, bet ir kultūros vertybėmis, tačiau, aišku, geros iniciatyvos visada atsiremia į realiai tuo „sergančius“ žmones. Kai kuriuose iš jų specialistų su etninei kultūrai „pramuštomis galvomis“ netrūksta, deja, net iš jų ne visi drįso stoti į varžytuvės. Be abejo, tam, kad parkuose būtų rūpinamas kultūros tradicijų perimamumu ir išlaikymu, daug lemia aplinkybė, kad mi-nétam departamentui vadovauja buvęs žygeivis, kraštotyrininkas Vidmantas Bezaras. O kodėl tradicinių vertybių puoselėjimo bare tokia pavėpusi švietimo sistema, nepateiku si né vienos paraiškos? Kodėl kai kurių rajonų kultūros skyriai, žodžiais tarsi narsinėsi apžiūros „mešką šauti“, bet taip ir, kaip žemaičiai sako, „neišdrežėj“ né kartelio pokštelt ar bent pimptelt... Lėšų nepritekliai, eiliniai sunkmečiai – konjunktūriniai ir nerimti argumentai, „atsifutbolinimui“, nes jei tradicijomis paremti renginiai rajone vertinami ir vyksta, belieka juos parodyti, nesistengiant perdém „iškvarkliuoti“ ir „uzskaninti“. Parodyti realią padėtį... Gal slunkiai išsimiklins per būsimajį renginį, kurį, kaip nugirdau, vėl žadama skelbtį jau kitais metais?

Užgavėnių kontekste visgi kiek apmaudu dėl storaidžių žemaitielių. Kadaisė garsėjė savotiška kultūrine Užgavėnių rezistencija (pavyzdžiui, Grūšlaukis, Luokė ir kt.), dabar ir Kretingiškiai, ir Telšiškiai, ir Skuodiškiai kultūrininkai šią sritį, atrodo, yra palikę savieigai, nes beveik neturi kruopščiai ir profesionaliai surinktos, sutvarkytos ir tikslinės panaudotinos vietinės medžiagos, o šventės gana amorfiskos, bendro pobūdžio, be to, atrodo, „partizaniškai“ slepiamos... Kai tik Užgavėnės, nosys kyšt į literatūrą, o juk gyvieji tradicijos žinovai dažnai čia pat, už gatvės, už kaimo...

Kurtuvėnų regioninis parkas pristatė nuo seno čia pa-iaikomą tradicinę Užgavėnių šventę, kaip manoma, ap-

Palangos Jorés šventės atidarymo eisenos kviesliai – keturi raiteliai.

skritai vieną iš gyviausių Šiaulių apskrityje. Miesteliui pasisekė, kad čia susibūré aktyvūs, iniciatyvūs, tradicinėms vertybėms neabejingoji jauni žmonės (R. Tamulaitis, D. Ramančionis, V. Lopeta, L. Bartkus), be to, prie tradicinių švenčių organizavimo čia prisideda ir Šiaulių gamtos ir kultūros paveldo apsaugos klubas „Aukuras“, Šiaulių folkloro klubas „Patrimpas“, Šiaulių universiteto folkloro klubas „Vaiguva“.

Manoma, kad Kurtuvénų Užgavėnių vaikštynių tradicija niekada nebuvo nutrūkusi. Pagal parko po numerį per metus leidžiamame žurnale „Kurtuva“ (Nr. 4) A. Kiršinaitės ir V. Lopetos pateiktą medžiagą trumpai apžvelgsime paskutinio Užgavėnių šimtmečio raidą. Pasak jų, beveik visa medžiaga apie Kurtuvénų apylinkių Užgavėnes surinkta iš gretimų kaimų pateikėjų, kurių atsiminimai siekia XX a. pradžią, tiesa, žurnalas „Gimtasai kraštas“ buvo paskelbęs VI. Trinkos straipsnį „Užgavėnių ir Pelenų dienos papročiai Padubysio valsčiuje“. Iki Antrojo pasaulinio karo dar populiarūs buvo raganų, malpų, ožių, arklių personažai, vėliau émę nykti, kaip gajausi išliko „žydai“, „čigonai“ arba „čigonės“, rečiau „ubagai“. Kaukės, žmonių vadinamos „lėčynomis“, dažniausiai buvo daromos iš kartoно („papkės“), rečiau iš kailio. Beje, tarpukariu Kurtuvénų pradinėje mokykloje būdavo renkamos gražiausios kaukės, kurias apdovanodavo (aū–ū, pilietiškieji „kompiuteriniai“ švietimiečiai!). Kai kuriuose, matyt, didesniuose kaimuose, kur daugiau būta jaunimo, buvo vežama Užgavė-

nių boba, čia vadinama Kuotre. Idomu, kad vienuose kaimuose iškamša būdavo tempiamas ant tekinio, o Gervėnu, Skaudvilių kaimuose geldoje buvo velkama gyva moteris, persirengusi Kuotre. Pokario metais Užgavėnių vaikštynės buvo draudžiamos, mokytojams net buvo prisakyta kai kuriuose kaimuose budėti, kad persirengę vaikai neitų pakiemais, bet kai kurie esą vis tiek „tebeidavo žydukais“. Šeštojo dešimtmečio pradžioje Kurtuvénuose buvo susidariusi jaunimo grupė, vaizdavusi vestuvių eiseną, kuri keliaudavo po Sodaliukų, Girnikų, Pociškės kaimus. Anot V. Lopetos, iširus vestuvininkų pulkui, vėliau pavienės vaikščiotojų grupelės rengdavosi kaip kam šaudavo į galvą – „žydais“, „čigonais“, ožiu, gerve, net netradicinė kauke buratinu. 1971–1982 m. laikotarpiu visoje Lietuvoje išgarsėjusias Užgavėnes rengė mokyklos direktoriaus pavadutoja Janina Čepulytė–Lukoševičienė kartu su girininku E. Mejeriu, ūkvedžiu A. Buinevičiumi, skulptoriumi V. Lukošaičiu, jo žmona L. Lukošaitiene (medinių drožtų kaukių autoriai – V. Lukošaitis ir savamokslis drožėjas S. Mejeris). Tuomet radosi, atrodo, tik Kurtuvénuose sutinkama Užgavėnių kaukė – mergaitė ant šieno kupetos, trumpiau vadinama kupstu. Tuometinės Užgavėnės Kurtuvénuose, kaip reta kur, buvo švenčiamos tik antradieniais, be pirmestų ideologizuotų kaukių („kapitalistų“, „negru“). Po J. Čepulytės išvykimo imtos organizuoti vadinamosios žiemos šventės, kurios betgi irgi neišsiversdavo be tradicinių Užgavėnių kaukių. Atgimimo metais Užgavėnių vaik-

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

tynes Kurtuvėnuose organizavo Bubių kultūrininkė Z. Povienė, jai padėjo I. Pluščiauskienė, T. Leivaitė, J. Bartkuvienė. Nuo 1997 m. šventės organizavimą perėmė regioninio parko specialistai.

Kaip papasakojo organizatoriai, matytai šventei pradėta rengtis maždaug prieš mėnesį. Susirinkę Užgavėnių šventimo entuziastai apsitarė dėl šventės eigos, kaukių, vaišių, laužo, vakaronės, iš anksto pabandė išsiaiškinti, kas iš miestelio gyventojų priims persirengėlius. Parenšiamuoju laikotarpiu buvo piešiami skelbimai, skirstomasi persirengėlių būriais ir maršrutais, daromos naujos „lėčynos“, tvarkomos senosios.

Atvykę stebėti 2000 m. Užgavėnių Kurtuvėnuose, paramatėme, kaip iš, regis, visų pakampių išlenda persirengėliai ir renkasi prie senojo, palengva restauruojamo svirno buvusio dvaro parke. Ten jie pasiskirstė į keturis būrius ir patraukė pakiemiais lankytį geranoriškų kaimynų. Susidarė šie būriai: „vestuvininkų“ (jaunasis, svotas, svočia, Lašininis, velnias, pamergės, pabroliai, damos), „žydu“ (rabinas, daktarė, ožys, gervė, smertis (giltinė), žydai), „ubagų“ (ubagai, malpa, čigonai, kupstas, arklys), „žyduku“ vaikų (Kanapinis, žydukai ir kt.). Be to, iš Šiaulių ar kitur dalyvauti šventėje paprastai atvyksta iš anksto organizuotos persirengėlių grupės, kurios nukreipiamos vaikščioti po aplinkinius kaimus. Manoma, kad viso labo šventėje maskatuojama apie šimtą persirengėlių, keli šimtai atvykusiu vietinių žmonių giminių, artimujų, „žioplų“. „Vestuvininkų“

grupė pirmiausia aplankė kleboną, kuris ją ne tik gražiai priėmė, bet ir noriai įsijungė į improvizuotą „žodžių karą“, kartais net „sumaudamas“ atėjusius aštrialežuvius. Vėliau masiškai įsitrukta į kelių valandų kieminėjimo maratoną, kurio metu lankytį kaimynai, „užpuadinėti“ praeiviai ir net pravažiuojančios mašinos, vašintasi blynais, kugeliu, pyragais ir kai kuo stipresniu, „burta“, improvizuota pagal kaukėms priderančius vaidmenis. Tiesa, kartais patiemis kaukininkams neužtekdavo „parako“ – susidarydavo pertrūkiai, personažų įsijautimo „duobės“, nes atėjusi pas žmones grupė neretai tepasakydavo tik porą bendrų frazių ir jau tarsi privalomai leisdavosi vaišinama (o kur liaudiškas, vidiniu konfliktu paremtas vaidinimas, atskirų personažų charakterių atskleidimas, bent jau būdingų teksteilių ir „budinčių frazių“ išsakymas, be to, aiškiai trūko grupių vedlių statusą turinčiųjų personažų (ir kitų) neformalaus, bet uždegančio šmaikštus vadovavimo, improvizavimo, šélo, eibų krėtimo). Na, bet tobulumui ribų nėra, svarbu, kad visas miestelis judėjo, lalėjo, mirgėjo egzotiškais apdarais, spalvomis... Prisiaikščioję grupėmis persirengėliai susibūrė krūvon ir vėl patraukė į buvusio dvaro parką (Kuotré ten buvo atitempta žirgu), kur žodingas oracijas rėžė Abraomas – žydu vadas, piršlys, daktarka, kovēsi Kanapinskas ir Lašininskas, buvo sudeginta Kuotré. Visa baigėsi persirengėlių baliumi su dainomis ir šokiais senajame svirne. Ragauta gausių vietinių tvenkiniių skanėstas – karpis, užsigerta namine gira. Išvažiuodami ma-

Šventinės eisenos ir visos šventės „motoras“ – Palangos folkloro ansamblis „Mėguva“.

tėme pavakariais po miestelį tebeklaidžiojančias „čigonėles”. Matyt, dėl aukšto tradicinių švenčių prestižo Kurtuvėnuose jaunimui ir po vaikstinių dėvimi personažų rūbai lieka kaip šaunumo ir „blatnumo” požymis. Žodžiu, akivaizdu, kad Kurtuvėnų Užgavénés išlaiko tradicijų tēstinumą, yra kasmetinis natūralus ir visiems gyvybiškai svarbus ritualizuotas vyksmas.

Pamaldžios linksmybės

Tarp apžiūrai konkursui pristatyti renginių Alytaus rajono „Vankiškių kaimo diena” (organizatoriai – Vankiškių seniūnė, kaimo taryba ir kaimo laisvalaikio salės kultūros darbuotojai, scenarijaus autorė ir režisierė – Irena Petkevičienė, koordinatorė – Danutė Paulėkienė) išsiskyrė sutelktu dėmesiu konkretaus kaimo paveldėtoms ir vėliau pritapusioms tradicijoms. Tačiau akivaizdu ir tai, kad jis turi būti paremtas ne tik narsiu užsimojimu, bet ir ilgamečiu kruopščiu etnografinės, tautosakinės, istorinės ir kt. medžiagos rinkimu, sijojuimu ir tikslingu panaudojimu. Nors apskritai šio kampo dzūkiškoji žmonių gyvensena ir savimonė turi nemaža būdingų bendrybių, bet kiekvienas kaimas su savo laukais, pievomis, kalneliais, sodybvietėmis, žmonėmis stengiasi atrodyti savaip unikalus, tik būtina tai apgalvotai išryškinti, o tam prireikia nevienadienio krapštukavimo su bloknotu ar diktofonu rankose. To pasigedome...

Renginys prasidėjo mišiomis Miroslavo bažnyčioje, anot pateikto scenario plano, „meldžiant Dievą palaimos Vankiškių kaimo gyventojams“. Ir jautėsi, kad dalyvavimas būtinas, kitaip gali būti „išmestas“ iš naujai besilipdančios kaimo bendruomenės, rizikuosi patekti tarp dievobaiminguų (neretai „parodomujų“) ir „pijokų“ priešpriešos ašmenų... Po mišių – bendras vykimas iš Miroslavo miestelio iki kaimo ribos, prie žmonių vadinamo „skausmo kalnelio“ (autoavarijos vietas). Vargu ar čia vykės žuvusiuų pagerbimas – nepamainomas panašaus renginio akcentas. O kuo blogesni kitur ir kitais būdais kaime visais amžiais žuvę (tarkim, rekrūtai, partizanai, kareiviai, sukilieliai), mirę ar apskritai iš po šios padangės išėjė ir įvairiuose pasvietėse prapuoļė žmonės? Tik po šito – kaimo laukų šventinimas, „siekiant atitolinti nelaimes ir prašant gero derliaus“. Todėl, regis, kiek sukeisti vietomis akcentai... Kiek pavažiavus – antras sustojimas prie kaimo kryžiaus, pastatytu 1988 m., kaimo maldos sukalbėjimas, dar kartą laukų šventinimas (kam – du kartus, gal geriau kartą – su plačiu reiškinio kontekstu?), graudenantys ir paslėptai bauginantys kunigo žodžiai... Nors sakoma, kad „Vankiškių kaimo laukų šventinimas vyko dar prieškario laikotarpiu ir tėsiasi kaip tradicija iki šių dienų. Šventinimo laikas – pagal susitarimą su kunigu. Kaimo žmonėms patogesnis laikas po šienapjūtės“. Be abejo, laukų šventinimas – gilias paprotines šaknis turintis sakralus veiksmas, deja, ideologiniai sumetimais sovietmečiu nunykintas, todėl jo paminėjimas išankstiniame šventės plane savaime intrigavo. Tai, ką pamatėme, galima pavadinti daugiau krikščioniškųjų atributų (kryžiaus, paminklo „skausmo kalnelyje“),

Palangos botanikos parko medžiuose molinukais paukščius pamėgdžiojantys Stasio Vainiūno ir Kauno 1-osios muzikos mokyklų folkloro ansambliai.
A. Šeduikio nuotrakos

gyvenamosios vietas, o ne derlių, gerovę, ramybę teikiančių laukų pagerbimu. Svarbu, kur sudėsi akcentus, nes kitaip esą žmonės nesupras... Bet vargu ar bendruomenę sucentruosis be pažinimo, prusinimo paskatų... Regis, apskritai žvelgiant į reiškinį, keletą sykių pakitęs, valdžią, nutautintojų ir konfesijų perdirtas, pakeistais akcentais laukų šventinimo aktas akivaizdžiai paveldėtas iš senojo lietuvių tikėjimo žemės šventumu, kilusio iš Žemynos, Žemeliuko, Žemėpačio ir panašių dievybių kulto. Iš etnografinių aprašų žinome apie aukas žemei (ypač pavasarį), jau vais apsėtų laukų, pievų aplankymus, apvaikščiojimus, maginius apsukimus ratu (nuo apėjimo ir apeigos terminas). Per Sekmines viso kaimo lankomi rugeliai, paruginės dainos, bendruomeninės, pusiau apeiginės vaišės... Tad aiškiai regimas dabartinis kaimo susirinkimo „po šienapjūtės“ tradicijos degradavimas, nes nebepaisoma tinkamo

Šventės Švenčionyse atidarymo procesija.

laukų lankymo laiko (tariamasi „dėl patogumo” – kai kuni-gas galės, nors juk šienas – irgi derlius, reiškia, iš dalies nebéra ko prašyti). Vėliau, sugužėjus po stogu, žinoma, daugiau démesio teko ne duoną ir gausą nešantiems kaimo laukams, bet žmonėms, salei, kurioje, aišku, patogiau parodyti senovinius padargus, reikmenis, audeklus ir kt. (neblogas ir retas žiupsnis vietinj koloritą atspindinčios buitinės empirikos), paklausyti paporinimų, kaip seniau gyventa, dirbta, linksmintasi, rengtasi, išgirsti, kaip radosi pats kaimas, išsidėlioti vietinių šeimininkų valgius prie sunėstinių vaišių stalų, apskritai surengti kraštiečių popietę. Vi-sa tai priimtina, žmogiška, tik reiktū stengtis, kad gerai apmąstyta ir pasverta tradicijų medžiaga liktų renginio šer-diimi, kad pagal stilistiką aiškiai netinkami koncertiniai nu-meriai, ypač agitbrigados pasirodymai geriau rastų vietą kitose „bendrakultūrinėse” sueigose. Žanru kokteilis išskaido renginio vientisumą. Bet... kaimas susirinko, bendra-vo, kartu dainavo, pasijuto bendruomene – tai daug...

Birutės kalno sūkurys ir ratilai

Palangos kultūros centras, viešoji biblioteka ir folkloro ansamblis „Méguva” apžūrai konkursui pristatė šventę „Nuo Jurginių iki Atvelykio” (autorės – Aušra Latonienė, Zita Baniulaitytė). Kadangi 2000 m. palangiškių tradicinė pavasarinė Jorė (Pirmosios žalumos šventė, Jurginės, Per-gubris) sutapo su velykiniu laikotarpiu, o pats kalendorinis Jurgis „iškliuvo” tarp Velykų ir Atvelykio, natūralu, kad rengėjai netruko šia aplinkybe pasinaudoti ir pabandė į bendrą ciklą įjungti ir kontekstiškai tam tinkančius paren-giamuosius renginius. Prieš Velykas viešoji biblioteka et-nokultūros skaitykloje buvo pakvietusi mokytis marginti vašku kiaušinius (beje, kaip žinia, Dzūkijoje ir Aukštaitijo-

je kiaušiniai natūraliomis priemonėmis da-žtyti visu povelykiniu laikotarpiu ir per Jur-gines, ir per Sekmines), o velykinę savaitę tos pačios bibliotekos parodų salėje vy-ko margučių paroda konkursas bei Sta-sės Vilkiénės ir Eglės Novogrodskenės karpinių paroda.

Vis dėlto svarbiausias palangiškių ren-ginio „variklis” – pirmaja pavasarine žalu-ma ženklinta gamtameldžių Jorė, ilgainiui virtusi krikščioniškosiomis Jurginėmis. Viena iš reikšmingiausių kultinių Palangos vietų – Birutės kalnas, tad savaime aišku, kodėl ant jo ir gretimoje Palangos Tiške-vičių parko aplinkoje buvo atgaivinta ši žilą praeitį menanti sinkretinė šventė. Juk prie Birutės kalno, pasak renginio scenario aprašo autorium, „senosios paleoastrono-minės stebyklos vietoje nuo neatmenamų laikų palangiškai rinkosi pažymeti svar-biausias kalendorinės šventes. Per Jurgi-nes ir šv. Roką ant kalno pastatytoje kop-lyčioje vykdavo pamaldos. Čia prašant ge-

ro derliaus, sékmės žvejyboje, sveikatos sau ir gyvuliams buvo nešamos aukos”. Į garsius visame krašte Palangos Jurginiųjomarkus plūsdavo minios žmonių iš Žemaitijos, Kuršo, Mažosios Lietuvos.

Po archeologų, istorikų, paleoastronomų tyrinėjimų šventę atgaivinti émësi „Méguvos” folkloro ansamblis ir ypač jo vadovė Zita Baniulaitytė. Nuo Atgimimo laikų ir atgaivintoji šventė patyrė nemaža kitimų ir korekcijų. Šiuo metu ją galėtume pavadinti rinktinė Lietuvos folkloro an-samblų pavasarinio pasimatymo ir pasisveikinimo su at-gyjančia gamta ir jūra būdu. Gal todėl ji yra įgavusi kiek uždaroką kamerinį pobūdį, „draugų šventės” statusą. Sunku būtų pasverti, kiek tai turi ir teigiamų, ir neigiamų pusiu... Gal neišvystyta reklama ar išlepę palangiškių poreikiakai kalti, kad jų puikiai parengta, išmoningai sureži-suotų ir prasmingai „išvežtą” renginį susirenka nedaug tai pamatančiu „prašaleiviu”... O kaip, pradedant sąma-tos vinimis, veržlémis, „baronkomis” ir baigiant, tarkim, supynių darymu ir žirgų nuoma, suorganizuoti sklandų renginį galėtų ir turėtų vykti mokytis panašių švenčių ir netgi jau neretų mūsų padangėje regioninių tarptautinių folkloro festivalių rengėjai.

Pirmausia atkreipė démesį skoningas, funkcionalus ir kartu simboliškai motyvuotas šventės vietų apipavidalinimas, vykės rekvizito ir atributikos panaudojimas. Pavyz-džiui, ties pagrindiniais parko vartais buvo pastatyti spe-cialūs įžengimo į šventės erdvę vartai, puošti žalumynais, narcizais ir spalvotais kaspinais, dar dvejų vartai su pana-šiaisiais papuošimais buvo pastatyti ant Birutės kalno, todėl dvejais laiptais lipant viršun teko juos praeiti ir, beje, mé-guviškių dubeniuose nusiprausti, nes taip kai kuriems juod-nugariams duodama suprasti, kad įkeli koją į šventybės paliestą erdvę. O ji įvairialypė, manykime, kad visuminio ir

visuotinio Dievo globojama (tai galbūt liudyti vertybiniu (idėjinio, religinio?) sinkretumo paieškos: ant kalno sukrauti 7 nedideli laužai, koplyčioje pakabintas šv. Jurgio paveikslas ir po juo pūpsojusi dėžė su sudaigintom avižom; beje, bent jau man prie žalumynais apkaišytų vartų plevės užjantys ryškiaspalviai kaspinai priminė budistų aukojimo, Dievo dėmesio ir palaimos prašančius kaspinėlius...). Ne-perkrauta, bet tikrais akcentais „pagardinta“ buvo ir „Anapilio“ salės, kurioje vienu metu vyko ir vakaronė, ir vakarienė, ir šiaip gužnės, puošyba: palubėje – iš vytelių dirbdinti paukščiai, scenoje – tapyta kraicio skrynia, statinės ir dideli pinti krepšiai su įmerktais išsprogusiais krūmokšniais, kuriuose prikabinėta iš vytelių pintų paukščių. Šventės ženklas padarytas iš vytelių, kurios „dengtos“ plonu šiaudų sluoksniu. „Anapilio“ (vaizdi, mašli, netiesioginė, tarkim, rojaus metafora, galgi kiek ir sarkastiškai ironiška paralelė!) kieme Atvelykiui medžių šakose vėlgi buvo priraišiota spalvotų šilkinių kaspinių, išridenta statinė, pridrebta žalumynų, vaikų ir dar jaunų „dėdžių ir tetų“ (bent širdyje) džiaugsmui pastatytos sūpynės, du kuolai puodynių daužymui užrištomis akimis, pastatyti loveliai margučių rideinėjimui, įrengtos vietos kiaušinienei kepti lauke, užkurtas laužas. Beje, šv. Jurgiui geriau „atrakinti žemę“ padėjo nors ir kukliai susegtas, bet bendram folkloro ansambliu (jų prisirinko net 12) dainavimui ir „saulės nuleidimui“

Kūlės atgarsiai vienoje iš „sodybų“ Švenčionyse.

pravartus dainynėlis. Įsiminė, regis, likimiškas bendrumo pojutis, kažkokiemis archaiškiems pagaugams varstant tarpumencius, kai ošiant pušims, plaikstantis liepsnai, tolumoje šnarant dideliems vandenims visas dainuojantis kalanas, vedamas „Žaisos“ ansamblio iš Kauno, meldė: „Jurgi, paduok raktus, / Jurgi, paduok raktus/ Žemelę atrakin tie, / Kad žolelė užaugtų. / (...) Kad lietus palytų, / Kad rasalė iškristų, / Kad rasalė iškristų, / Kad rugeliai užaugtų, / Kad rugeliai užaugtų, / Kad duonelės būtų“. Kalno šventvietės pasija be konfesinių žymių...

Kur slypėjo, kuo reiškési šventės Palangoje savitumas, jėga ir gyvybė? Manding, įsklausymu į ilgaamžės ir keleliopos tradicijos pulsą ir pasiklivimų paprastomis, bet tikromis vertybėmis – žmonių ir gamtos ryšiu, per dainą ir natūralų bendravimą įgyjančiu transcendentinį matmenį. Nagi ir šventinio šurmulio kėlimu, ansamblių koncertais atskiruose miesto „taškuose“, kuriuos vėliau „sugérė“ nuo seno Palangoje per Jurgines rengiamos procesijos (šiuo atveju – eitynės) iki Birutės kalno. Puošnią ir džiugią, einant šokančią ir dainuojančią kavalkadą vedé keturis stančius žirgus stangriomis kulšimis apžergę raiteliai. Eisenai „atsimušus“ į parko vartus, pasigirdo dviejų ragų pūtėjų grupių skardenimas (tarta „Ridiku“, atitarta „Kate“). Pasiveikinimai, duona ant rankšluosčio; vaikai pirmi įbėga į parką ir sulipa į artimiausias pušis. Ansambliečiai prie parko tvenkinio (unikali paukštukinė akustika!) turi progos pasiusti gamtos vaikais ir išsidainuoti, išsigroti iki valios. Tuo tarpu vaikai, sulipę į medžius, molinukais mėgdžioja paukščių balsus. „Patikrinę balsus“, ansambliai skyla perpus ir apgaubia tvenkinį iš dviejų pusų („Kuršių ainiai“ saloje) ir vėl dainuoja, skudučiuoja, lumzdeliais improvizuoja (Vladas Černiauskas, Vaidotas Macijauskas). Vaikai perbėga į liepą ir balsais mėgdžioja paukščius. Visgi įspūdingiausias (galgi tik man?) buvo dainavimas vadinamajame medžių prieglobstyje, virtęs tikra gamtos misterija. Aidžioje tamsžalės žolės, paūkavusių po nesenai praūžusio liečiaus toli, gležnai pavasariskai sužaliausiu medžių paunksmėje ištirpę ansambliai, ir pasigirsta piemenų šūksniai („Sauluvu“), oliavimai („Virvytė“), improvizavimai lumzdeliais, Sekminių rageliais, paprasta ir šiaudo birbyne („Insula“), dainos, sutartinės, einami rateliai, žaidimai, trenkiamas kadrilius, „Balius“ ir kiti: erdvė, gyvybinga ir prasmiga polifonija! Ir nežinia, kas taip labiau pagerbiami – suklusę iš nuostabos žmonės ar medžiai, kurie greit vėl lieka apleisti ir vieni, nes muzikuojantis urdulys per pievą voromis verčiasi ir traukia prie Birutės kalno. Ten pasigirsta kankliai, ragų sutartinės, sutraška užkurtas aukuras ir lauželiai (visa kita keliais grybšniais, nechronologiskai, regis, jau minėjome). Nuo kalno – prie jūros (ant kranto artėjančiose sutenose – laužas, grojama, šokama, iš tolumos atjoja raiteliai su fakelais rankose ir prašuoliuoja tilto link; vėliau buvome paprotinti, kad raitelių pasirodymas – užuominia į naktigonę ir ikonografinį šv. Jurgį ant žirgo). Per vakarę „Anapilio“ salėje visi svečiai buvo vaišinami pusmarškone koše, kastiniu su bulvėmis, žuvimi, alumi, o kur dar atsivežtiniai „gastinčiai“... Per kone visą nakte

vaišintasi, šokta, dainuota, kol sveikatos turėta. Sekmadienio vidurdienj – Atvelykis: sūpynės, margučių ridinėjimas, žaidimai, trumpi ansamblių pasirodymai, po jo kiek-vienam privalu buvo suorganizuoti bent porą liaudiškų sportinių žaidimų, tada jau valia ir kiaušinėnė išsikepti... Ir „ant galų pagalės“ folkloro teatras „Aitvaras“ (Klaipėda) parodė žemaitišką spektaklį pagal S. Kymantaitės–Čiurlionienės „Kuprotą oželį“ (režisierius Jonas Kavaliauskas).

Močiučių apsėsti suoleliai ir moliūgagalviai

Kiek nelaukta ir keista, kad apžiūrai konkursui buvo pristatyti tik dvi vadinamosios rudens derliaus šventės. Nors įvairiomis formomis jos vykdavo ir vyksta kone kiek-viename rajone ar miestelyje, tačiau plačiau atskleisti ir vertinimo komisijai pasirodyti išdriso tik Varėnos ir Švenčionių rajonų kultūrininkai. Ir visai be reikalo, nes bendruomeniškasis (tegu ir proginis, administraciškai lipdytinis po rajono centro „šauklių“ kvietimų ir pageidavimų) susibūrimas po rudens darbų, pasipuikavimas žemės ir savo darbo dovanomis, pasilinksminimas, pasivaišinimas, pasižmonėjimas turi iš amžių glūdumos einančią tradicinių vertybų atmintį. Ji, kaip žinia, susijusi su kaimo bendruomenių bendrais apeiginiams suėjimais – sambariais, padėkōjimu ir aukomis metų triūsa globojusioms dievybėms, su mirusiuju bendruomenės narių ir giminių protėvių kultu, su siekiu švariems ir „atsiskaičiusiems“ žengti į naujus tam-siojo metų periodo kalendorinius tarpsnius, į būties nežinią. Kad ši tradicija ne iš piršto laužta, rodo ir tai, kad net sovietmečiu, aišku, ideologiškai modifikuotų ir „inkrustuo-tų“, rudens derliaus švenčių neįstengta (greičiau nė nesi-stengta) išginti iš viešojo ironiškai vadinamosios liaudies (nors pats terminas savaime niekuo dėtas) gyvenimo. Be abejo, šiuo metu būtų naivu tikėtis, kad be organizacinių ir dalykinį rajono kultūrininkų pastangų panašus renginys galėtų natūraliai ir autentiškai skleistis. Ši dilema gal formuluotina (ir spręstina) taip: kaip kaimų, seniūnijų žmonėms padėti susigaudyti, ką ištisies vertingo tradicinės kultūros požiūriu jie yra paveldėję, bet neužgožti jų saviraiškos ir mokėjimo būti savimi – dainininku, muzikantu, pa-sakotoju, žoliautoju, žveju, ūkininku, senienų rinkėju, vie-tiniu „šmukštaru“...

Jau keleri metai Varėnos rajono savivaldybės rengiama regioninė „Grybų šventė“. Grybų kaip dzūkiškosios specifikos akcentavimas pavadinime žadintų lūkesčius iš-vysti šios vietinių žmonių „patiekos“ konceptualų ir temiš-ką išvystymą. Žinoma, varėniškių šventėje grybų gal ne-truko, bet kaip galimas pagrindinis šventės motyvas jie kiek išširpo įprastos „bendro pobūdžio“ derliaus Šventės šurmuly. Kaip žinia, liaudiškos folkloro šventės sėkmę ne-maža dalimi nulemia sėkmingas jos laiko ir vietas parinkimas. Spalio pradžia, regis, būtų buvusi neprastas laikas šventei, bet ne tik Varėnos miškus užgulusi sausra vertė niekais ryties grybavimo varžybas ir darė skurdesnes at-sivežtines šilų dzūkų kraites. Be abejo, dėl lietaus su gam-tos gaivalais nesusitarisi, nors Varėnos meras Vidas Mika-

lauskas per šventės atidarymą ir minėjo, kad pasiuntęs dangun ponui Dievui telegramą prašydamas gražaus oro... Tai buvo išklausyta, tik, atrodo, varėniškiams pritrūko svei-kos nuovokos renkantis natūralesnę, būtent priartintą prie gamtos šventės vietą. Gal rengėjams ir patogiau iš prie centrinės Vytauto gatvėje esančios savivaldybės tamptyti organizacines šventės vadeles, bet dulkėtas asfaltas, ri-bota erdvė, pasitaikęs atskirų renginių ir vyksmų („geriau-šventės kiemelio konkursas“, puokščių paroda, tauto-dailės mugė, atrakcionai vaikams, „stipruolių, greituolių, vikruolių varžybos“, pučiamujų orkestrų paradas, dalyvių eisena, svečių koncertas) „persiklojimas“ ir žanrinis iš-skydimas, žmonių knibždėlynė, grumdymas ir maišatis siaurame „anklave“ kiek menkino iš esmės vizualiai gra-žios ir turiningos šventės įvaizdį. Beje, jos liaudiškajį po-būdį kiek gadino ir valdžios žmonių pomėgis oficialioms kalboms, atidarymams ir uždarymams, lenkų delegacijos iš Mikolaikų sureikšminimas, ilgi ir nuobodūs apdovanojimi, o paskui jau už tai dékojimai, be to, vis su tais oficia-lumais vėluojant, keičiant terminus... Gal geriau būtų bu-vę tai iki minimumo sumažinti arba pavesti kokiai aštrialie-žuvei, dantingai stačiokiškai dzūko „iš liaudies“ koserei... Regis, rengėjams pritrūko valios ir noro iki galo atsiduoti liaudies gaivalui, kurį sunku suvaldyti... O gal tam ir šven-tė, kad nieko nereikėtų valdyti, perdėtai organizuoti?

Be abejo, pagrindiniai ir įdomiausi, tikriausiai šventės „idėjos nešejai“ buvo Jakėnų, Kaniavos, Marcinkonių, Matuizų, Merkinės, Vydenių seniūnijų, Dzūkijos nacionalinio parko (Žiūrų kaimo) ir Varėnos žemės ūkio mokyklos kie-meliai. Prisivežė žmonės visko, prie ko kasdienoje pripara-tę, su kuo neatplėšiamai suaugę, ką išauginę, pririnkę, prigaudę, „sugraboję“, išsunkę... Ne tik nuo daržovių, vai-sių, grybų, uogų, gėlių raibo akys, tvinkčiojo juslės, bet ir nuo „cikriniių“ grikių babkų, bandukų su grybais, sūrių, medaus, „samanės“ su stumbražole (dzūkų kartais vadina-mos „šalcinio vandeniu“) tūso seilė, kol buvo dosniai pakakinta. Net vertinimo komisijos pirminkė profesorė Angelė Vyšniauskaitė išsitarė, kad kai gaspadoriai „sama-nine“ gomurį pavilgo, pasijunti, anot poeto Antano Bar-ausko, „ar danguj, ar rojų“... Visgi, atrodo, tą spalio pra-džios popietę geriau ne danguje, o Varėnos mieste buvo sukinėtis, nesgi jis, pasak profesorės, buvo patapęs „tikrū kermošiumi su daugybe kiekvienai seniūnijai atstovaujan-čių kiemelių, tai pinučiais užtvertų, tai baltagalvių močiu-čių suoleliais apsėstų, nuo kaimynų „savą žemę“ atmata-vusių. Ir visur puikavosi spanguolių akimis, morkos nose-le, vėlgi kokia nors žemės pagimdyta įmantria grožybe, ilgesniais ar trumpesniais ūsais pasipuošę moliūgai, bu-rokai, visokie „ežiučiai“, „gandrai“, neregėti žvėreliai. Ištisies Varėna tądien buvo perėjusi keičiausiu veidu ir su-dėjimo moliūgagalvių, kopūstgalvių, morkagalvių, raganų, kaukų, girinių, visokiausiu gyvulių ir žvérių valdžion. Matyt, ir sėkmingon grybautén traukiant su panašiomis nenusakomomis gamtos esybėmis „barakata“ tenka sukti – tartis. Iš keistų, bet milžiniškų formatų personažų mi-netini augalota „Misis ūkininkė“, balionas su prikibusio-

mis „spanguolytėmis“ – „Grybų karalius“, kaip šventės ženklas iškilięs virš šurmuliuojančios minios. Profesorė džiugino ir tai, kad šventės mugėje „buvo darbštuolių meistrų išdrožtų medinių šaukštų, skulptūrelį, nutapytą paveikslų, įmantriausiu dirbinių iš vytelių, šiaudų, kankorėžių, smilgų, molio, mezginių mezginėlių. Čia pat puodžius žiedė puodynėles, drožėjai medij skaptavo, moterys verpė, netgi staklėse raštuotą audinį audė. Galėjai pamatyti patį Dzūkijos kaimo menų gimimą. Panorėjės galėjai bet ką nusipirkti ir netgi čia pat pūpsančiamieje Čepkelių raisto samanų kupste paspanguolauti...“

Ši šventės koncertinės pusės krito į akis tai, kad rengėjai labiau pasitikėjo vadina-maisiais stilizuotais „dainų ir šokių“ kolektivais, o ne autentiškais kaimų folkloro ansambliais. Jei pagrindinė scena laikoma tokia „garbinga“, gal ateity ateisnėje vie-toje būtų pravartu irenti minipakylą beveik nesuskaičiuojamies Varėnos rajono kai-mų folkloro ansambliams, dainininkams, šokėjams, muzi-kantams, pasakoriams? Netrukū ir prisidedančių...

Apskritai Varėnos „Grybų šventė“ paliko gražaus tradičinio renginio (aišku, su provincialaus vakarietisko šiuolaikinimo apnašomis) įspūdį, nors taisytinų riktelį ir būta. Kuo daugiau natūralumo, paprastumo, liaudiškos išmo-nės, tuo geriau. Nesant nūnai prieškario dzūkų „Senovės dienų“ tąsos, manytina, kad panašios šio krašto šventės iš dalies ši poreikį tenkina ir žadina ateities viltis.

Kermošiaus staigmenos ir ištiktukai

Savitai transformuodami rudeniui derliaus švenčių idė-ją ir įsigalėjusius stereotipus, malonią staigmeną pateikė Švenčionių rajono kultūrininkai, apžiūrai konkursui pateikę „Rudens kermošių“ (sumanytoja ir organizatorė – kul-tūros skyriaus vedėja Danutė Vigelienė, scenarijaus auto-rė ir realizuotoja – Nalšios muziejaus etninės kultūros spe-cialistė Violeta Balčiūnienė). Vietiniai žmonės pasakoja, kad nuo seno, ypač kai Švenčionys buvo apskrities cen-tras, miestas garsėjo turgumis ir rudeniais kermošiais, senbuviai ir dabar juos gerai atsimena. Sovietmečiu ši tra-dicija, kaip ir visur, buvo įgavusi iškreiptas ideologines for-mas, tarnavo kaip „vis gerėjančio gyvenimo“, derliumi be-sidžiaugiančios ir į šviesų rytojų žengiančios darbo liau-dies demonstravimo priemonė. 1999 m. Švenčionyse ma-tyta „Rudens šventė“ dar buvo neatsikračiusi kai kurių ste-reotipų, scenariiniu ir režisūrinu lygmeniu rodėsi blanki, oficiozinė, be šio krašto „kvapo“... Be to, natūraliau pasi-jausti tada neleido netikusiai parinkta vieta – centrinės miesto gatvės, todėl seniūnijų įvaldytieji „kampai“ teatro-dė viso labo lyg dar vieni (tiesa, kai kurie egzotiški) ko-mercinciai taškai, o žmonės juose lyg sugauti... Apie kryp-

Rajono meras V. Vigėlis su palyda Sarių „sodyboje“ Švenčionyse.

tingesnes krašto etninio savitumo išryškinimo pastangas sunku buvo kalbėti, juolab kad daug dėmesio andai buvo skiriama eisenai–paradui (būta ir išradingu daržoves, vai-sius, gėles, grybus vaizduojančiu kaukių, nors dauguma dalyvavusių moksleivių atrodė mokytojų suvaryti, todėl pra-sliūkino prošal žmonių gatvėmis kaip avių banda – trenin-guoti, „gariūnuoti“, be jokio rudeninio derliaus „ivaiz-džio“...), mugei, turgui (beje, jis netrukdo, bet tam skirta erdvė turėtų būti ir funkciškai, ir fiziškai atskirta).

Po metų vyksiančiam kitam renginiui, atrodo, buvo su-krusta ne juokais. Parengiamuoju laikotarpiu, regis, „žval-gai“ buvo siunčiami į kituose rajonuose vykusius pana-šius renginius, konsultuotasi su specialistais, todėl, ma-tyt, greit buvo dalykiškai pasikaustyta, padarytos išvados ir imta nuodugniai, visapusiskai, įsigilinant į vietinę speci-fiką rengtis.

Pirmausia vykusiai pakeista renginio vieta – pasislink-ta į miesto parką, buvusią Švenčionių apskrities turgaus aikštę, ne taip seniai apsodintą medžiais. Taip buvo suda-rytos sąlygos žymiai natūraliai įsikurti seniūnijų „sody-boms“, kurios galėjo įvaldyti visą aplinkinę gamtinę erdvę – medžių kamienus, šakas, žolę, takelius. Matėme, kokie nusišvietė buvo ir programos dalyvių, ir žiūrovų veidai – dauguma juk kaimiečiai arba išeiviniai iš sodžiaus.

Kaip rodo apgalvotai suformuluoti švenčioniškių „Ru-denės kermošiaus“ renginio tikslai, iš esmės užsimota pa-rodyti vis labiau užmirštamą arba konjunktūriškai nustu-miamą į pašales savitą šio krašto etnokultūrinį paveldą – folklorą, tautodailę, amatus ir verslus, etnografinius val-gius, tarmę ir vietinių lenkų, gudų, rusų etnolinguistinių mar-gumų (renginio vedėjai, „sodybų“ gospadoriai, prisistaty-muose dalyvavę asmenys kalbėjo tarmiškai). Apskritai, siekta „sukurti nuotaikingą, linksmą renginį, kuriame žmo-

nės jaustusi ne stebėtojais, bet dalyviais. Įrodyti, kad etninės kultūros renginiai, būdami pakankamai gilaus turinio, gali būti patrauklūs ir įdomūs įvairaus amžiaus ir įvairių interesų žmonėms".

Šventė Švenčionyse prasidėjo nuo 7 valandos ryto po miestą gražiai kinkytais vežimaičiais dardančių krieslių ir muzikantų raginimais visiems judintis į miesto parke vykstantį kermošių. Beje, prieš renginį ir jo dieną rajoninės spaudos puslapiuose pasirodė ne tik reklaminiai straipsniai apie būsimą šventę, bet ir medžiaga apie Švenčionių turgų praeitį. Prieš pajudant žymiai kruopščiau parengtai šventinei eisenai, parko tarpumedžiuose virė naujakurystės darbai: seniūnijos įsirenginėjo savas „sodybas“. Šventės atidarymas buvo sumaniai „nuoficialintas“ (pavyzdžiui, rajono savivaldybės meras buvo tituluotas „gaspadoriumi gaspadoriumi“ ir net „įvilkas suknelėn“ – tai yra apsirengeš ilgu ansamblietu šiponu) ir sujungtas su „apeigine dalimi“: prie derliaus obelies su obuoliais, kurios viršunėje – du dideli šiaudiniai paukščiai, sakyta šventinė oracija, ant lino rankšluosčio merui simboliškai įteikta iš trejų devynerių grūdų išvirto alaus ir duonos, kuriais dalintasi su aplink esančiais seniūnais ir šiaip žmonėmis, aidint Lazdinį–Adutiškio folkloro ansamblio giesmei (dainai). Pakiesti žmoneliai dui prie „sodybų“, ypač po dantingo tarmiško renginio vedėjos Lionės paraginimo: „Kai vienu iš šimto kelalių keliausi, kaltanensko sūrio gardaus paragausi. Burnoj cirpsta rudmėsas, Labanori raugintas. E spalgenų kisiellum gali ir numirėli atgaivincie. Žeimenos pirkiosu, kur paskendži pušynuos, jus pačestuis meduciu i grikiniais blynais“. Ana ištis nemelavo, nes, lankydamas išmoningai ir tikslingai įrengtas seniūnijų sodybas, galėjai paragauti kuo įvairiausių tradicinių šio istorinio Nalšios krašto valgių: grucės, lašinių, namų duonkepėj keptos duonas, grybų rasalienės, grikių blynų ir babkų, šutintos grikių košės su čirškiniais, šutintų pupų, sūrio, lauže keptų bulvių su pautiene, upėtakų žuvienės, įdarytos žuvies, medaus su koriais, medaus giros, virtų vėžių, spanguolių, duonos giros. Ir, be abejo, neprilygstamos naminukės, meiliniai vadinos „Labanoro viksvele“. Atskiram „taške“ – Švenčionių vaistažolių fabrike gaminamos specialios aromatišnės žolelių mišinio arbatos...

Pagirtina, kad „Rudens kermošiuje“ buvo praktiškai parodyti senoviniai, jau kiek net pačių kaimo žmonių primiršti darbai, įvairių amatų ir verslų reikmenys, įrankiai, visokiausiai įnagiai. Pavyzdžiui, visų akivaizdoje Sarių moterys rodė, kaip piestoje grūdama grucė, o vyrai iš balanų pynė krepšius, Reškutėnų žmonės prisiminė linų darbus (mynimą, šukavimą ir kt.), kaltanėniškiai juostas audė, o švenčioniškė tautodailininkė Aleksandra Kudabienė jas vijo, magūniškiai spragilais kūlė, vėliau arpavo javus, Cirkliškių vyrai demonstravo kalvystės meną, o svirkškiai bitininkystės darbus bei įrankius, tuo tarpu pašvenčionių kaimų žmonės vėlė veltinius, rišo šluotas. Ir visi žodžių negailėjo, ne-raugino jų burnoje – kantriai pasakojo, aiškino, mokė, leido pačiupinėti darbo įrankius ir jo vaisius.

Vis dėlto atrodo, kad šventės sėkmę lėmė būtent renėjų sumanymas išryškinti rajono seniūnijų ir miestelių etnokultūrinį „veidą“, būdingesnius ir išskirtinesnius vietovės savitumus apibendrinant teminiu prisistatymu (beje, jis pasirodė perdėm „suspaustas“, nes be pusvalandžio sunku atsiskleisti, patiems žmonėms paporinti apie darbus, gyvenimo būdą, šventes). Sariai vaizdavosi savo archeologijos radinių paliudytaikikrikščioniškąją praeitį, legendinį aukurą, Švenčionėlių kaimiškoji seniūnija – linus ir jų apdorojimą, audimą bei savo visuomeninius muziejus. Strūnaitis – gatvinio kaimo ypatumas, savo liaudies eiliuotojus ir dainininkus, Magūnai – etninį margumą (iš esmės „tuteišišką“ lenkiškumą), duonos kelią nuo grūdo iki kepalo, Cirkliškis didžiavosi išaugintomis bulvėmis ir daržovėmis, Švenčionių kaimiškoji seniūnija pristatė grikių auginimą bei savo įzomybes Sirvetos regioniniame parke, Pagudę, Lino verdenę (vandeningiausią Lietuvos šaltinį su gydančiu vandeniu), Pabradės kaimiškoji seniūnija rodė visa, kas susiję su žuvimis ir žvejyba, Svirkos – medų ir vietinę bitininkystę, Švenčionėliai akcentavo švariuose Žeimenos vandenye besiveisiančius vėžius, Švenčionys pristatė liaudies medicinos gudrybes ir vaistažolininkystę, Adutiškis – savo garsuji Lazdinių–Adutiškio folkloro ansamblį bei Antanų girios spanguolynų dovanas, Pabradė – atgijusį XVIII a. architektūros paminklą – karčiamą.

Kermošumi veiksmas nesibaigė – dar būta įvairių žanrų koncertų, loterijų, moksleiviškų puokščių ir rudens gėrybių konkursų laureatų, geriausio metų ūkininko, graziausios sodybos apdovanojimai, vyko liaudiškojo sporto varžytuvės – bégimas maišuose, vaikščiojimas piemenų kojukais, grumtynės su maišais ant skersinio, virvės traukimas.

Žodžiu, Švenčionių rudens šventės metamorfozės parodė: kai atsiranda noro, valios ir išmanymo, nors ir sunkiai, bet pamažu atgyja primiršta krašto etninė savastis.

ETHNIC REALITIES

Do Lithuanian traditions contain any living capacities?

Juozas ŠORYS

The article provides a brief review on the results of the conquest „A tradition nowdays“ held from June 1999 to the end of the year 2000. It was organized by the Ministry of Culture and Folk Culture Centre along with departments of culture of city and rural municipalities. The major point of the article – the overview of five festivals (out of 23), such as Joré (Palanga), „Autumnal festivity“ (Švenčionys), „The Mushroom Festival“ (Varėna), Whit Sunday (Kurtuvėnai, Šiauliai distr.). „The Village Day“ (Vankiškiai, Alytus distr.). Considering the aspect of the choice of the time and place as well as the aspects of being brought into contact with the addressees and of the preservation of the linking bond between a traditional lifestyle and constant transformations the value of the content of these festivals have been in detail discussed in this brief review.

Ten, kur Nemunas banguoja

Antanas BŪDELIS

Vieno žmogaus gyvenimo istorija nėra vien jo istorija. Net asmeniškiausius dalykus pasakodamas ar rašydamas, jis neišvengiamai atspindės tai, kas buvo būdinga didžiumai tautos, pateiks etnologijai vertingų būties smulkmenų.

Kai Lietuvos liaudies kultūros centras ir Kraštotyros draugija 1995 m. skelbė atsiminimų rašymo ir rinkimo apžiūrą, rengėjai ir nesitikėjo tokio derliaus. Lentyna prisipildė greit. Pasirausėme rankraščiuose ir mes. Sudomino ne vienas ir ne du.

Druskininkietis pedagogas pensininkas Antanas Būdelis (g. 1927 m.) malonai sutiko, kad kai kas iš jo atsiminimų būtų skelbiama mūsų žurnale. Pasirinkome epizodą apie vaikystę nuošaliame panemunės dzūkų kaime Lipliūnuose (Lazdijų r.) ir pirmųjų pokario metų vaizdus. Mums ir patiemis keista, kad iki šiol „Liaudies kultūroje“ apie Lietuvos eilinių gyventojų požiūrį į sovietinę okupaciją, apie kaimiečių santykius su partizanais kaip ir nebuvu rašyta. O juk tai reikšminga tautos gyvenimo dalis, ir kraštotyrai jos nutyleti neįmanoma, o ir negalima.

Vaikystė basakojė

Gimiau 1927 metų lapkričio 11 dieną Seinų apskrities Leipalingio valsčiaus Lipliūnų kaime, Teofilio Būdelio ir Teofilės Būdelienės–Rutkauskaitės (iš Dubaklonio kaimo) šeimoje. Krikštijo mane teta Emilia Rutkauskaitė ir Bronius Vaikšnoras Leipalingio parapijos Rymo katalikų bažnyčioje ir davė du vardus: Antanas ir Vytautas. Prigijo Antanas, o Vytautas figūruoja tik dokumentuose.

Senejį Adomą, motinos tévą, gerai atsimenu. Tai buvo aukštasis tvirtas vyras. Dar caro laikais traukdavo Nemunu baržas (botus, kaip vadindavo panemunės gyventojai). Prieš Pirmajį pasaulinį karą išvažiavo į Ameriką, dirbo cukraus fabrike. Užsidirbės pinigu, grįžo į Lietuvą, prisipirko žemės ir tapo pasiturinčiu ūkininku. Turėjo penkias dukras – Antaniną, Albiną, Emilią, Teofilę, Eleną – ir sūnų Adolfą. Antanina taip pat buvo Amerikoje, ištekėjo už Jankausko ir grįžė gyveno netoli Šiaulių, Pakapės parapijoje. Albinai ištekėjo už Jono Žéko iš Vilkiautinio kaimo, Emilia – už Jono Jakimonio iš Dubaklonio, Elena – už Juozo Tamulionio iš Noruliu. Adolfas valdė tévo ūkį. Močiutės Marcellės neatsimenu.

Gyvenome Lipliūnuose, pačiame viduryje kaimo, prie pat kaimo gatvės („ūlyčios“). Troba (namas) buvo vidutinio dydžio, giliau kieme stovėjo geras svirnas (klėtis) su prieklėčiu ir balkoneliu, medinėmis grindimis ir lubomis. Klėtį statydino jau tévas (statė meistras Markelionis iš Leipalingio). Dar toliau rikiavosi trejų durų tvartas, o nuošaliau – kluonas. Už klėties ir tvartų – sodelis, o gale kluono

– didelė kriausė. Tame pačiame kieme prieš mūsų namus buvo tėtės pusbrolio Viktoro Būdelio pastatai. Už mūsų sodelio – Prano Vaišnoro sodelis, o dar toliau iš mūsų lango matyti Antano Černiausko (Kriauciaus) namas. Kitose gatvės pusėje stovėjo Ignoto ir Juozo Vaišnorų (Adomuliu) pastatai. Prie gatvės buvo šulinys su mediniu rentiniu, kuriuo naudojosi visi aplinkiniai gyventojai.

Ir tėtė, ir mama buvo darbštūs žmonės. Žemės turėjo mažai – ketvirtį valako, tačiau laikė arklį, porą karvių, avių, kiaulių ir visai neblogai versdavosi. Dar jaunystėje tévas su broliais laikė du tris arklius, ir jie buvo vieni iš geriausių kaimo.

Vasarą tėtė plukdydavo sielius į Merkinę, į Kauną, žiemą eidavo kirsti miško. Taip užsidirbdavo papildomai pinigų visoms gyvenimo reikmėms.

Mama pasibaigus žemės darbams verpdavo, ausdavo. Stovai (staklės) ir vytuvai nešeidavo iš trobos. Vakarais pas mus rinkdavosi artimos ir tolimesnės kaimynės vakaronėti. Vienos atsinešė ratelius verpdavo, kitos megzdavo kojines, megztinius. Neatsilikdavo ir paauglės, kuriuos daugiausia megzdavo kabliuku staltiesėles, apykaklaitės, takelius. Troba ūžė kaip bitinas. Ne tik dirbo. Kas neatsinešdavo darbo ir mokėjo geriau skaityti, skaitė apsakymus iš laikraščių, knygų. Kitos pasakodavo pasakas, įvairius nutikimus, skambėjo juokas ir dainos. O jeigu moterys suuosdavo būsiant kaime vestuves, aptardavo, kokias dainas dainuos, ir repetuodavo, repetuodavo. Mama buvo labai gera dainininkė, o ir kaimynės dainingos, todėl mūsų namuose daina netildavo.

Aš visą laiką sukdavausi tarp vakarotojų, ištempęs au-sis klausydavausi pasakojimų, dainų ir stengiausi dainuoti kartu su visais. Taip ir nežinau, kada pradėjau dainuoti. Mama sakė, kad vos persirisdamas per slenkštį jau dainavau: „Neplibėgau plie upalio, tik plie misko vis artiau”. Tai tikriausiai buvo mano pirmoji išmokta daina. Aš jos neužmiršau visą gyvenimą.

Vyrai rinkdavosi kitose trobose. Dūmydavo, politiku-davo, ginčydavosi, aptardavo ūkio reikalus.

1933 metais mūsų kaimą pasiekė žemės reforma: kai-mą pradėjo skirstyti į vienkiemius – „kalionijas”. Visi turé-jos paruošti stulpus sklypų riboms žymėti – kapčius. Pa-ruoštus stulpus vežė į kalvę, o ten kalvis Petras Vaikšno-ras paruoštu štampu išdegindavo valstybės ženkla – Vytį. Aišku, ir mes, vaikai, per dienas ten sukdavomės.

Prasidėjo žemės mataimas. Išsiuosės dirbo matinin-kas Valeras Mancevičius. Tėtė buvo nužiūrėjęs sklypą pu-siaukelėje tarp Lipliūnų ir Gerdašių kaimų, per kilometrą nuo mūsų kaimo galo. Pavyko ji gauti.

Tėtė vieną sekmadienį pakvietė mamą ir mane apžiū-rėti savo valdą. Nuotaika buvo pakili. Gerai, kad visa žemė bus prie namų. Kaip nori, taip tvarkykis. Jau brendo tévų galvose planai: kur bus kluonas, kur svirnas, šulinys, tvertai, o kur statys naują, gražų gyvenamajį namą.

Du hektarai neblogos ariamos žemės buvo už kelio, Nemuno link. Apie hektarą miško – priedas Terpubalyje, Pavarų raiste (vadino „nadauka”). Tarp pelkių, apaugusių alksniais, įsiterpė sausas dirbamos žemės „liežuvis”. To-dėl ir vadino Terpubaliu – tarp balų. Mes buvome paten-kinti: galėjome ten gyvulius ganyti ir papildomą gabalėlį žemės dirbtį.

Pieva buvo prie Nemuno, ant Pylimo. Ją kasmet užlie-davo Nemunas. Tik gaila, kad nedidelė. Tébai gautu skly-pu buvo patenkinti.

Pavarėj prasidėjo kėlimasis į naujas gyvenamąsias vietas. Tébai nutarė perkelti kluoną, svirną ir tvartus, o gy-venamają trobą parduoti ir naujoje vietoje pastatyti kita, naują. Pasikvietė dėdė Adolfą iš Dubaklonio (mamos bro-lį), kad padėtų kirsti medžius naujam namui. Dėdė atva-žiavo. Iš vakaro išgalando pjūklą, kirvius. Bet... Naktį tėtė susirgo. Pradėjo raižyti pilvą. Rytą subėgo kaimynės, kaž-kuo trynė, kažkuo girdė, déjo karštą séménų kompresą. Niekas nepadėjo. Parvezė iš Leipalingio gydytoją. Gydy-tojas apžiūrėjo ir nustatė apendicito priepluoļį. Jokių karštų kompresų negalima, reikia déti ledus ant skaudamos vietos ir vežti į ligoninę. Artimiausia ligoninė Alytuje. Nu-vežė. Ten chirurgas Kudirkas operavo. Operacija pavyko gerai. Betgi darbai nelaukė. Tévas tuo pat pradėjo dirbtį, ir tai atsiliepė sveikatai visam gyvenimui.

Miško medžiagos ruošimą naujam namui teko atidėti. Į naują vietą perkélė svirną, kluoną. Kluoną padidino dvi-gubai. Nutarta, perkeliant tvartus, vieną tvarto dalį paversti gyvenamaja patalpa, kol bus pastatytas naujas namas. Taip ir padarė. Didesnį tvartą pertvérė tvora, kad galėtų

sutalpinti karves ir arklį. Tvarte į rytus ir pietus išpjovė lan-gus. Meistras Junda su tameistriu Feliksu pastatė rusiš-ką krosnį. Tévas su mama suplūkė molinę aslą (grindis), lubas užpylė spaliais, ir išėjo šilta trobelė. Viduje tilpo lo-va, stalas prie rytinio lango, suolas prie pietinės sienos ir kilnojamas suolas („uslanas”). Miegoti buvo galima ant krosnies ir ant priekrosnio, jeigu karšta. Po krosnimi buvo patalpa vištoms. Katinas įsitaisydavo ant krosnies. Buvo pastatyta spintelė indams. Karališka buveinė! Šunui bū-da buvo prie tvarto. Daug kas taip kūrési. 1935 metais meistras iš Leipalingio Miliauskas nuliejo šulinui rentinius ir iškasė šulinį. Suleido dešimt žiedų. Buvo labai švarus ir skanus vanduo. Dar nuliejo betoninį žiedą su dugnu. Skal-biniams skalbtii. Gyvuliams girdyti išskobė lovį, ir gyveni-mas prasidėjo naujoje vietoje.

Sodyba kūrési pušyne. Teko kirsti pušis ir pušeles, égius, epušes, berželius. Storesnius kamienus atidėdavo statybai, o šakas, krūmus, netinkamus kurui, vakarais po darbo degindavo. Prie laužų susirinkdavo kaimynai ir iki vélumos šnekučiuodavosi, aptardavo naujienas, būtiniausius darbus ateičiai, juokaudavo. Aišku, aš visada buvau kartu, kol visi išsiskirstydavo. Dažnai vyresni vyrai prieš skirstydamiesi degindavo blusas, kad naktį nekastų. O blusų tais laikais po tą smėlyną šokinėjo begalės. Seniai nusivilkdavo marškinius, įsukdavo ir palaikydavo virš liep-nos. Spragédamos žūdavo blusos. Vasarą miegoti svir-ne, kur stovėjo dvi lovos, buvo vienas malonumas.

Didesniems darbams buvau per mažas, bet ganyti kar-ves reikėdavo. Keldavo anksti, padėdavo nuvesti gyvu-lius ant Pylimo, pristatydavo prie vyresnių piemenų, jdé-davo valgyti ir palikdavo. Pylimas buvo apaugęs krūmais, ganydavome bendrai. Véliau kiekvienas savo sklype kar-ves pririšdavo, tik reikėdavo nubėgti perrišti ir vakare par-sivesti. Daug mūsų, piemenukų, prisirinkdavo. Maudyda-vomės Nemune, nardyavome, lošdavome kortomis „kar-ruzelę” arba „vežimą”. Kortas gamindavomės patys, pri-sirinkę pakelių nuo papirošų.

Taip... Čia ganyti buvo malonumas. Neblogai būda-vo ir Nemuno pakrantėje ties savo sklypu. Blogiausia bū-davo ganyti Pavarėse. Anksti ryta, vos saulutė pradeda rodytis, tévas ar mama keldavo. Žemė šalta, rasa gaili, kojeles gelia. Kaip toj dainoj: „Šalta rasa, o aš basa, nu-šals kojelės”. Supančiojės karves, skubiai stodavaisi į tą vietą, kur karvės prišlapino ar prikakojo, kad sušiltų ko-jos. Po to skubi kurti ugnį. Kai ugnis įsiliepsnoja, ir pie-menėlio nuotaika pasitaiso. Pradedi dainuoti, kiek ger-kle leidžia. Žiūrėk, kažkur už raisto atsiliepia kito, trečio piemenėlio daina, nors gandyavo kiekvienas savo skly-pe. Nedaug ten būdavo ganiavos – viksvos, kurias kar-vės nenoriai éda, bet ką darysi. Pusę hektaro pievos ant Pylimo reikia taupyt, kad nors kiek šieno žiemai paruo-šus. Jeigu atgindavo ir gretimi kaimynai, būdavo nenuo-bodu ir linksma. Jeigu blogas oras – nesulauki, kada reikės varyti gyvulius namo. Ir saulės nematyti, ir bijai,

Keltais per Nemuną gabenamas šienas.

kad per anksti nepargintum. Reikia pataikyti laiką, kai mama baigia ryto darbus ir išverda pusryčius. Laikrodžio namie neturėjome. Kaimynas Dūdys turėjo žadintuvą, o mes įsigijome gerokai vėliau. Žmonės orientuodavosi pagal saulę, jeigu apsiniaukę ar sutemę – savo nuo jauta. Ryte keldavosi pagal gaidžių giedojimą: pirmi, antri, treti gaidžiai. Piemenys ganydavo, kol gyvuliai prisėdavo – tai rodė pilni šonai. Iš ryto, jeigu saulėta, orientuodavaisi pagal savo šešėlj. Šešėlis sutrumpėja iki šešių septynių tavo pédų – laikas ginti namo. Jeigu karšta diena, vėl blogai. Gyvulius užpuldavo varmai, akliai, gyliai, uodai. Karvių išlaikyti neįmanoma. Jos uodegas užrietę neria į krūmus apsiginti nuo vabzdžių, o tai, žiūrėk, nusitraukę pančius bėga namo. Pavargsti besivaikydamas. Geriau būdavo, kai reikėdavo ginti kartu ir arkli, – nujodavai ir parjodavai. Sekmadienį ryte anksti gindavome į Pavares kartu su téte. Tą dieną po pietų tėtė mane pavaduodavo, aš likdavau kaime palakstyti su draugais. Su kaimynu Vitu Dūdžiu (Gabrio Vitu) bėgdavome prie Nemuno ir iki pavakario pliuškendavomės, mokydamovės plaukti. Kartą vos nepaskendau. Su Vitu nutarėme perplaukti kokių penkių metrų pločio protaką. Pa-

plaukės truputį bandžiau atsistoti, bet panirau į dugną. Tris kartus vanduo mane panardino ir iškélė. Vos išsi-kapsčiau. Tiesa, netoli dirbo vyrai ir, pastebėję mano kebilią padėti, jau bėgo gelbėti. O draugas ant kranto šokinėjo, rankom plojo, kad aš gražiai nardau. Nesuprato, kad skėstu. Mama sužinojo, gavau rykštę. Kai išmoko-me plaukti gerai, plaukdavome per Nemuną. Iš pradžių siauroje vietoje, vėliau platesnėje, o dar vėliau nebijojo-me ir plačios vandens juostos.

Per rūgiapjūtę, sakoma, ir akmuo kruta. Nors ir mažas, nešiojau pédus, stačiau į gubas (pas mus sédeliais vadindavo), grėbiau rugienas, kad nė varpelės neliktų. Pa-ūgėjės mokiausi akéti, arti, rugius bei kviečius kirsti, avižas, miežius pjauti, į vežimą krauti. Viskas ateityje labai pravertė. Su téte važiuodavome į mišką malkų kirsti. Sužinojau, kaip nustatyti, kurį medį nukirtus malkos gerai degs, koks pušies aukštis, į kurią pusę ji virs. Išmokau, kaip užkelti sunkų rąstą ant ratų ar rogių, kaip pritvirtinti.

Rudenį, laukus nuvalius, prasidėdavo lauko ruošimas sėjai, rugių kūlimas sėklai. Bet didžiausias darbas rudenį, man atrodė, – tai grybavimas. Su téte anksti ei-davome į mišką. Iki pusryčių parnešdavome po krepši

(mes vadindavom „kašiku“) baravykų. Mano krepšyje tilpdavo koks šimtas baravykų, o tėtės krepšys buvo dvigubai didesnis. Mama jau būdavo iškūrenus krosnį, grybus valydavome, džiaudavome. Senesnius išdžiūvusius pasilikdavome sau žiemai, o jaunus, baltus verdavome į vainikus ir parduodavome – vis litas kitas papildydavo šeimos biudžetą. Kitų grybų beveik nerinkdavome ir žiemai neruošdavome. Nebent, kai pasirodydavo voveruskos ar rudenį žaliukės, išsivirdavom šviežių grybų sriubos ar pasikepdavom pietums.

Augau aš – ir darbai augo. Paūgėjusį tévas vedavosi į kluoną kulti rugių, kviečių, avižų, miežių. Kuldavome spragilais. Gal jau ne visi žino, kas tai yra. Spragilas – ant ilgo koto odos juosta priroštė apie 60 cm ilgio pagalys. Kotą dzūkai vadino keltuve, jis būdavo dažniausiai iš lazdyno. Pagalys vadinosi buožė. Daroma iš ažuolo arba beržo. Parinkdavo, kad vienas galas būtų storesnis, suaugęs gumbu. Molio plūktinės grindys troboje vadinosi asla, o kluone tarp šalinių – grendymu. Šalinė – tai patalpa, kur sukraunamas javų derlius bei pašarai. Rugių pėdus suiesdavome varpomis į vidų ir kuldavome.

Geriausia kulti žiemą, kai šalta, – gerai birdavo grūdai. Todėl ir keldavomės su pirmais gaidžiais, į kluoną nešdavomės žibalinį žibintą – „liktarną“. Iš kluono grīždavome, kai mama pašaukdavo pusryčių. Iškultus grūdus reikėdavo valyti, t.y. atskirti nuo pelėų. Valydavome vétykle – vétydavome. Vétyklė – tai medinė semtuvė. Ties kluono durimis pastatydavome užtvara, uždengdavome paklode. Tévas semdavo iškultus grūdus ir mesdavo durų link. Grūdai sunkesni ir lėkdavo iki paklodės, o pelai lengvi – krisdavo arčiau. Vėliau tėtė nupirko Seirijuose brolių Cvilingų gamybos arpą. Seirijuose Cvilingai turėjo žemės ūkio padargų gamykla. Arpas labai palengvino grūdų valymo darbą. Grūdus laikydavome svirne. Supildavome daugiausia ant svirno grindinių lentų. Miltus laikydavome maišuose, kubiliuose ir močiutės kraitinėje skrynioje – „kuparyje“.

Žiemos vakarais mama verpdavo linus, vilnų, megzdavo kojines, pirštines, tévas sukdavo pančius, vydavo virves, botagus, taisydavo padargus vasarai. Darbų netrūko. Ir viskas prie žibalinės lempos. O vokiečių okupacijos metais, kai žibalo trūko, teko pasišvesti balanomis. Ir tamsu, ir dūmų pilna troba. Taigi tekdamo skaldytį balanas, dar vadinamas skalomis, džiovinti ant pečiaus. Kurį laiką ir po karo, taupydami žibalą, pasišviesdavome skalomis. Prie balanų šviesos tekdamo ir pamokas ruošti.

Nors dirbamos žemės buvo nedaug, bet tévai buvo darbštūs žmonės, mokėjo ūkininkauti. Laikė vieną arkli, dvi karves, keletą kiaulų, dvi tris avis, ir, žinoma, vištų, ančių, kartais žąsų, kalakutų. Tėtė nusprendė, kad vieno arklio užtenka žemei apdirbtį, o karves reikia laikyti dvi, nes jos pelningesnės. Daugiau laikyti neužtekdavo pašaro. Kol buvo galima naudotis pievomis už Nemuno, buvo lengviau. Arklys (mamos kraitinis), vadinamas Gnieždiu, buvo nedidelis, žemaitukų veislės, bet pakanka-

mai stiprus ir kartu simulantas. Visada stengdavosi užkabinti už akmens ar už kelmo vežimą, kad nors kelias minutes pastovėtų, kol šeimininkas atkabins. Pamatęs priešais atvažiuojantį vežimą, dar iš tolo stengdavosi sustoti – „leisdavo pasikalbėti“. Ir vis dėlto jis suvežiojo rastus pastatų statybai.

Tévas gerai išmanė, kur, kada pasëti. Laukai visa būdavo laiku paruošti séjai. Daržovés laiku pasodintos ir gerai prižiūrėtos – tai mamos nuopelnas. Téte domėjos ūkininkavimo naujenomis, pagal išgales stengesi jas taikyti ūkyje. Todėl ne veltui ji kaime vadindavo „Ūkininku“. Laisvesniu nuo ūkio darbų laiku plukdydavo, kaip sakyta, sielius, gerokai papildydavo šeimos biudžetą ir įstengė pasistatyti naują namą, dengtą cinkuota skarda. Namui medžiagą paruošė iš geros, saktingos miško medžiagos. Rastus apiplovė kieme samdyti šio darbo specialistai, „dročiai“ vadinami. Namą 1938 metais statė meistras Cibulskas nuo Kapčiamiesčio su dvimi pagalbininkais, langus ir duris darė stalius Lazauskas iš Guronių kaimo. Namas buvo 12 metrų ilgio ir 8 metrų pločio. Téte suspėjo įrengti tik vieną galą. Įsikéléme gyventi į naują namą 1942 metais. Tétes svajonė buvo tokį namą turėti Druskininkuose. Gaila, kad jo svajonė neišsipildė. Likimo ironija: šis namas stovi Druskininkuose, bet parduotas svečiams. Aš jo niekaip nebūčiau pardavęs, bet taip nusprendė mama ir seserys. Ir dabar be širdies skausmo negaliu praeiti pro šalį. Juk ten ir mano įdėta darbo. Ir šiek tiek lėšų, kai pradėjau uždirbti.

Paruošiamajį pradžios mokyklos skyrių („nolikus“) lankiau 1933 metų pavasarį, o į pirmą skyrių atėjau kitų metų rudenį. Dar namuose pažinojau visas raides, mokėjau parašyti jas ir skaičiuoti iki dešimties, tai mokslas sekési gerai. Pirmame skyriuje savarankiškai perskaičiau pirmąją knygą. Tai buvo Pietario „Lapės gyvenimas ir mirtis“. Ir mamai paskaitydavau.

Antrame skyriuje mokė mokytojas Juozas Karlavicius. Rytau atėjės į klasę, vietoj pasveikinimo tardavo: „Pavergtas Vilnius!“ Mes vieningai atsakydavome „Išvaduosime Vilnių!“ Mokytojas gyveno netoli mokyklos. Namuose turėjo įsivedęs elektrą, gaminamą „vėjo malūnėlio“, turėjo elektrinį radijo imtuvą „Philips“ ir dažnai mus nusivesdavo paklausyti „Vaikų pusvalandžio“, transliuojamo per radiją.

Mokytojas Karlavicius suorganizavo Jaunujų ūkininkų ratelį, kurio nariai buvome mes visi. Per jaunujų ūkininkų susirinkimus vakarais mus mokė, kaip auginti daržoves, gaminti inkilus, žaginius javams džiovinti, parveždavo naujų daržovių seklių, vaiskrūmių, vaismedžių. Dalyvaudavome jaunujų ūkininkų parodėlėse.

1938 metais su téte pasodinome sodą – apie dvidešimt obelų ir kriausiu. Mano pasodinti agrastai ten augo iki 1967 metų, nors sodas niekieno neprižiūrimas sunuko. Agrastus iškasęs parsivežiau į Druskininkus ir pasodinau kolektyviniame sode.

Išsirikiavo Lipliūnų kaimo šienpajoviai.

„Septyniolikta respublika”

Rusai, 1944 metais „išvadavę” Lietuvą, paskelbė mobilizaciją. Į kariuomenę ėmė vyrus nuo 18 iki 50 metų. Bet niekas nenorėjo mirti už okupantus ir „tévelį Staliną”. Vyrai pradėjo slapstytis miškuose. Manęs mobilizacija neliétė, bet tėtė rudenį į gimnaziją neleido, bijodamas, kad gali paimti ir išsiųsti į frontą. Buvo daug atvejų, kai gimimo metų niekas nežiūrėjo, bet pagriebę jaunuolį išsiųsdavo mušti vokiečių. Buvo aišku, kad karas gali baigtis tik pavasarį. Teko dar ilgai slapstytis. Vyrai pradėjo ruošti miške bunkerius. Juozas Černiauskas, Zigmas Vaikšnoras, Alfonsas Urbonas ir aš pradėjome ruošti bunkerį miške už puskilometrio nuo namų. Iškasėme duobę. Šonus, kad nevirstu žemę, sutvirtinome nestorų medžių kamienais. Lubas uždengėme storesniais medžiais. Palikome vieną angą ventiliacijai ir didelę angą išėjimui. Ant lubų uždėjome samanų, kad nebyrétu smėlis, ir užvertėme žeme. Padarėme jėjimui dangtį. Visa tai maskavome samanomis. Ant viršaus prikalėme jauną pušelę.

Toliau nuo bunkerio gražiai lopome samanas, sukrovė į dideles paklodes, nešėme prie bunkerio ir dailiai so-

diname į naujai supiltą žemę. Atrodė gana gerai. Tėtė atėjo, kai baigėme darbą. Jis pasakė: jei nežinotum, tai ir neįtartum, kad po žeme yra slėptuvė. Tada niekas nepagalvojo, kokį vaidmenį mūsų krašto gyvenime vaidins įvairios slėptuvės.

Senovėje svarbias žinias, pavoju skelbdavo raitelis, nešdamas tam tikrą ženkla, vadinamą krivūlę. Šis skelbimo būdas buvo iš dalies išlikęs mūsų kaime. Kaimynas kaimynui perduodavo seniūno nurodymus (apie šaukiamo susirinkimo laiką ir vietą bei numatomus spręsti klaušimus). Taip daryti buvo patogu ir kaimui išsiskirsčius į vienkiemius, nes beveik visi lipliūniškiai gyveno prie kelio Gerdašiai – Leipalingis, netoli vienas nuo kito. Vokiečių okupacijos metais užtekdavo seniūnui parašyti du raštelius ir pasiųsti į abi kaimo puses. Raštelius perdavinėjo vienas kitam, ir niekas jų nesustabdydavo, kol visi nesupažindavo su skelbiama žinia ar nurodymu.

Užėjus rusams, raštelius siųsti buvo pavojinga. Dabar kiekvienas, sužinojęs apie rusų pasirodymą mūsų ar ap linkiniuose kaimuose, bėgdavo pranešti kaimynui. Tokiu būdu labai greitai susižinodavo, ir visi, kuriems reikėdavo, pasislėpdavo bunkeryje. Keletą naktų ten nakvojau ir aš.

Dauguma vyrų falsifikavo savo dokumentus, kad tik neliestų mobilizacija. Penkeriais metais pasisendino ir tėtė, retai skusdavo barzdą, kad tik atrodytų vyresnis. Barzas augino daugelis vyrų. Tėvas nutarė mane pajauinti. Kitokių dokumentų neturėjau, išskyrus gimnazisto pažymėjimą. Pasiėmės pažymėjima, tėtė nuėjo pas Gerdašių parapijos kleboną Praną Šukį. Klebonas pažymėjime 1927 metus ištaisė į 1929. Tai buvo padaryta taip nekvalifikuočiai, kad ir kvailas galėjo suprasti ištaisymą. Tokiu dokumentu nė karto nepasinaudojau. Keletą kartų nakvojau Pavarėse po eglėmis, užsiklojės tévo rudine („gunče“). Šalta lauke.

Atrodė, kad būtu patikimiau įrengti slėptuvę namuose. Įrengėme tris. Pirmąjį – ant tvarto. Užkalėme tvarto galą („čytą“), ir išėjo pakenčiamą slėptuvę. Ja naudojau si visą rudenį. Antrą slėptuvę įrengėme kieme ant skiedryno. Iškasėme duobę, šonus sustiprinome lentomis, lubas uždengėme storomis kartimis. Įrengėme ventiliaciją, užkasėme žeme, o viršuje sukrovėme malkoms skirtus rastus. Iejimo angą maskavo krūva suskaldytu malkų. Trečią slėptuvę įrengėme troboje, prieangyje. Iejimas į bunkerį buvo iš virtuvės. Angą maskuodavo supiltos bulvės. Kiemo séptuve naudojomės su pusbroliu Kaziu iš Paliepio – jis atbėgo ir iki viduržiemio slapstėsi pas mus nuo kariuomenės. Vakare ar iškilus pavoju išsdavome į bunkerį, o angą mama ar tėtė užversdavo malkomis. Bunkerje šalta ir drėgna, nors ten turėjome ir patalynę. Ventiliacija šiokia tokia buvo, bet oro trūko. Ir pasišviesi žvake vengdavome, kad mažiau naudotume deguonies.

Patyriau ir jausmą, kuris apima žmogų, kai virš jo galvos dunda „medžiotojo“, pasiruošusio šauti, batai. Slapsčiausi bunkeryje po prieangiu. Atėjo kaimynas Adolfas Dūdys ir sako: „Žinau, kad Antanas slapstosi. Leiskite ir man pernakyoti. Kaime rusai“. Tėvai įleido kaimyną pas mane ir užmaskavo angą. Po kiek laiko išgirdome svetimus balus, kojų trepsėjimą virš galvos. Tai rusai ir stribai darė kratą name – ieškojo „banditų“. Visą naktį praleidome bunkeryje. Ryta, praėjus pavoju, mus išleido. Kaimynas pasakė: „Daugiau manęs į bunkerį niekas nejvarys. Aš nesislapstysi“. Ir nesislapstė. Užsiaugino barzdą ir gyveno namuose. Iš tikrujų kraupus jausmas apima gulint po žemę ir laukiant, kada baudėjai suras bunkerį ir įmes granatą. Dar kiek laiko slapsčiausi bunkeryje, bet, žinodamas rusų ir stribų žiaurumus radus bunkerį, susimąsciau, ar verta rizikuoti gyvybe. Mano mažas ūgis ir smulkus sudėjimas teikė vilties, kad baudėjai tikrai patikés, jog manęs mobilizacija neliečia. Savo miške su tėte buvome iškasę atsarginį bunkerį vienam žmogui. Šiuo bunkeriu nė karto nepasinaudojau. 1946 metais šiame bunkeryje gulėjo sužeistas partizanų būrio vadas Ažuolas (Bučionis iš Buteiliznos). Aišku, tėtė jam parodė šitą slėptuvę. Tų pačių metų vėl rudenį Ažuolas žuvo. Abu bunkerius namuose išardėme, užkasėme duobes, išlyginome, kad neprisišauktume bėdos.

Rusai važinėjo po kaimus, gaudė vyrus ir vežė į frontą. Bandančius pabėgti šaudė. Šaudė beginklius žmones. Bronius Vaikšnoras prieš karą buvo atleistas nuo kariuomenės (turėjo „baltą bilieta“). Atrodė, ko jam bijoti? Pamatės vieškeliu atvažiuojančius rusus, išbėgo iš namo ir pasileido Nemuno link. Rusai jį pastebėjo ir émė vytis šaudydami. Broniui nepavyko pabėgti. Nušovė jį Nemuno pakrantėje ant ledo lyties. Juk matė – beginklis bėga! Tokių atsitikimų buvo daug. Vyrai émési ginklo. Pradėjo kurtis partizanų būriai. Kai kas dar tikėjosi, kad vokiečiai sugebės atmesti rusus atgal. Nors vokiečiai mums ne broliai, bet bolševikų visi bijojo kaip mirties. Taigi geriau mirti savoje žemėje negu žūti fronte už „Stalino Saulę“.

Kovai su partizanais rusai organizavo naikintojų „istrebitalių“ būrius. Jiems prigijo stribitelių, o trumpiau stribų vardas. Šie vėliau save vadino liaudies gynėjais. Į stribitelių būrius stojo tinginiai, girtuokliai, tikėdamiesi lengvo gyvenimo. Pasitaikė ir geru žmonių, kurie, suvedžioti melagingu kalbu, tapo stribais, tikėdamiesi tokiu būdu išsisukti nuo fronto. Nemaža dalis dorų žmonių, vėliau pamatė išdavikišką stribų darbą, paliko „liaudies gynėjų“ būrius. Jau pirma žiema parodė partizaninio judėjimo sunkumus ir pavojuj.

Mūsų krašte pirmą krikštą partizanai patyrė 1945 metų vasario mėnesį Macevičiuose. Partizanų būrys apsistojė kaime poilsiu: prausėsi partyje, tvarkėsi. Partizanai mažai démesio skyrė sargyboms. Brangiai kainavo nepatyrimas ir neatsargumas. Kažkas iš kaimo gyventojų (iš tų, kurie laikė save lenkais) nyvuko į Kapčiamiestį ir pranešė bau-dėjams. Rusų kareiviai ir stribai puolė kaimą. Žuvo devyni partizanai – būrio vadas leitenantas Šinkonis iš Liškiavos, Antanas Lučinskas iš Dubaklonio, Liudvikas Vailionis ir Petras Subačius iš Mizarų bei kiti.

Lipliūnų kaimą valsčiaus stribai ir vadovai vadino „septyniolikta respublika“ (tuo metu Sovietų Sajungoje buvo 16 sajunginių respublikų). Mokesčiu, duoklių rinkėjai susiruošdavo tik pasitelkė kareivų ir stribų apsaugą ir labai rizikuodavo gyvybe. 1945 metų balandžio mėnesį vadinasis valsčiaus aktyvas užgriuvo mūsų kaimą rinkdamis mokesčius, bausdami neatidavusius duoklių. Krėtė namus, ieškodami „banditų“ kraicių skryniose, buteliuose, mėsos podeliuose, spintose. Ne visi grobė parsivežė į namus. Prie Kartų kalnelio juos pasitiko partizanų ugnis. Devyni operacijos dalyviai užmigo amžinai, perverti kulkų. Kitiemis pavyko miškais aplinkui sugrįžti į Leipalingį.

Taip buvo atkeršyta už žuvusius Macevičiuose. Gyventojus apémė baimė. Kas dabar bus? Visi laukė baudžiamosios ekspedicijos. Mane tėtė peryrė per Nemuną ir navedė į Dubravų kaimą, pas gimines. Dubravose išbuvau savaitę. Mane į namus parsivedė tik baudėjams išvykus iš mūsų apylinkių. Niekas nenukentėjo. Enkavedistai krėtė namus, ieškojo bunkerius, bet nieko nerado. I mišką kišti nosių bijojo. Miške knibždėte knibždėjo partizanų. Visi buvo pasiryžę padėti galvas už Tėvynę, už savo laisvę. Gy-

ventojai visokeriopai juos rėmė: duodavo maisto ir prie-globstį sunkiu metu, teikdavo žinias, ir partizanai elgda-vosi visai ne banditiškai, o gyné gyventojus nuo okupan-tų užmačių. Jeigu paaiškėdavo, kad kas nors užmezgę ryšius su stribais, tuos pamokydavo, iškaršdami kailį. Tik už didesnius nusikaltimus bausdavo mirtimi. 1945 metais Velykų šeštadienio naktį nušové „Juožuką“ su žmona (Vaikšnorą). Sunku pasakyti, ar jie nusipelné mirties. Šis jvykis visiems aptemdė Velykų šventes.

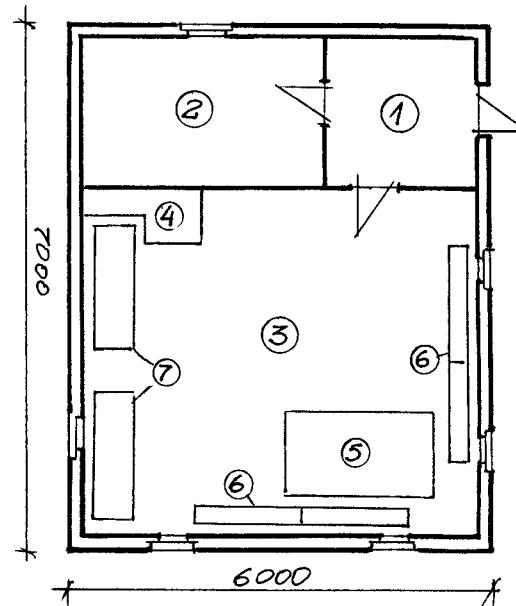
Iki karo pabaigos visi gyveno nežinioje, visi tikėjosi, kad, pasibaigus karui, rusai išeis iš Lietuvos, ir vėl sugriš ankstesnis ramus gyvenimas. Per pamokslus klebonas aiškino tikintiesiems, kaip jie turėtų elgtis, jeigu bolševi-kai uždarytų bažnyčią, gyventojus vežtų į Sibirą: kaip krikštyti vaikus, kaip laidoti mirusius, kaip suteikti kitas religi-nes paslaugas be kunigo. Prašydami Dievą taikos ir ra-mybės, klebono raginami, gyventojai prie namų statė kry-žius. Mūsų miške besislapstantys keturi vyrai vyrae tašė kryžius. Mes su tėte kryžių darėme už kluono.

Birželio 13 dieną valsčiaus aktyvas vėl rinko duoklę. Juos lydėjo stribai ir kareivai. Žmonės vaišino „aktyvistus“ samagonu, tikėdamiesi, kad jie plėšia paskutinį kar-tą. Iš tikrujų didelė partizanų grupė suruošė pasalą. Ta-čiau grupės vadas Gontis vis liepė nešaudyti, nešaudyti ir be šūvio grobikus išleido. Tik Beržas, užuolankomis pa-bégėjės, apšaudė stribus iš kulkosvaidžio. Tuo pasinau-dojės pabėgo Bronius Vaikšnoras, kurį areštuotą vežesi stribai. Tą dieną iki vakaro pratūnojau miške, vis laukiau, kada sukalens kulkosvaidžiai. Tik temstant grįžau į namus.

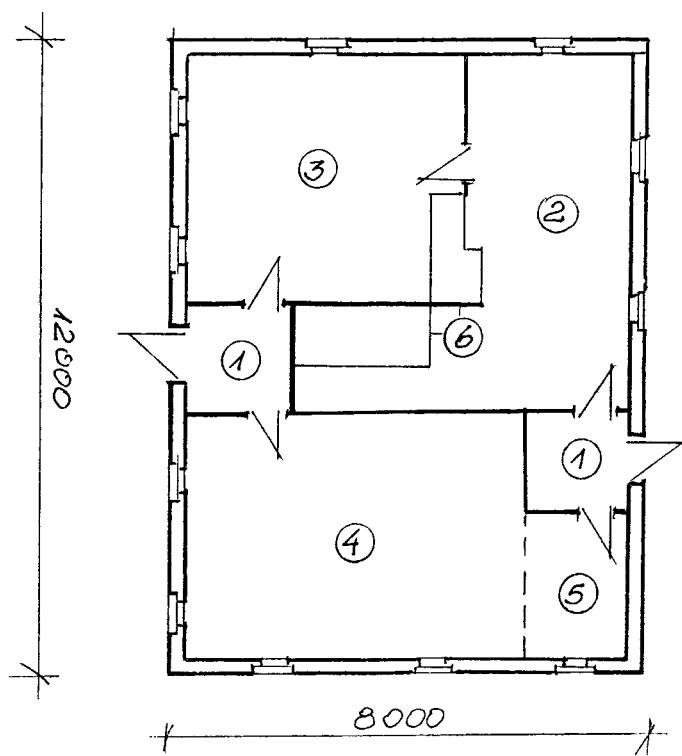
Liepos mėnesį apylinkes užgriuvo daugybė kareivių. Bevielis telegrafas pranešė apie jų pasiromymą Mizaruo-se. Nutariau pasislėpti Pavarėse, savo „nadaukoje“. Pa-siėmianu rudinę ir išėjau. Netoli mūsų namų, Karlavičiaus miške, buvo partizanų grupės stovykla. Jiems pranešiau apie gresiantį pavojų. Prie laužo budėjo mūsų kaimy-nas Alfonsas Urbonas. Visi kiti miegojo. Patraukiau na-mo. Mašinos, pilnos kareivių, važinėjo vieškeliu. Tik ryta supratome, kad tai pasiruošimas didelei operacijai. Rusai nutarė išvalyti miškus nuo partizanų. Tam tikslui bu-vo sutelkta generolo Vetrovo divizija. Ryta prasidėjo apy-linkių „šukavimas“. Kareliviai, išsirikiavę kelių metrų at-stumu vienas nuo kito, voromis brido per javus ir miš-kus, ieškojo „banditų“ namuose. Aš suvaidinau pieme-nuką. Su seserimi sėdėjau lovoje ir kažką žaidėme, val-gėme svogūnų laiškus. Matyt, mano apranga bei elge-sys įtikino kareivius, kad prie manęs kibti neverta. Miš-ke kareliviai užtiko partizanų stovyklą. Nieko nelaukę, pa-degamaisiais šoviniais padegė šiaudais dengtą būdą. Prasidėjo šaudymas. Būda sudegė, bet apsupę stovyk-lą kareliviai nerado nė gyvos dvasios. Pasirodo, būdoje likusi kulkosvaidžio juosta ir įkaitę šoviniai ėmė sprogi-nėti. Buvo tuščias mūšis.

Baudėjai partizanų neužtiko. Vieni užsimaskavo bun-keriuose, kiti pasislėpė sulipę į tankias egles arba po kel-

mų šakomis balose. Grupė, kuriai aš pranešiau, atrodo, laiku persikėlė į kitą pusę Nemuno. Žuvo tik Šimaitis. Bė-giodamas po mišką pranešinėjo apie pavojų kitoms gru-pėms ir užbėgo ant rusų voros. Prie Ancios nuo baudėjų pasislėpė Diržų vyrai. Jie buvo beginkliai, nutarė išeiti į atvirą vietą ir pievutėje susėdo pavalgyti. „Šukuotojai“ pa-

Būdelių gyvenamojo namo Lipiliūnų gatviname kaimo planas:
1 – prieangis, 2 – kamara, 3 – gyvenamasis kambarius,
4 – rusiška krosnis, 5 – stalas, 6 – suolai, 7 – lovai.

Būdelių gyvenamojo namo viensėdyje planas:
1 – prieangis, 2 – virtuvė, 3 ir 4 – gyvenamieji kambariai,
5 – podėlis, 6 – rusiška krosnis.

matė prie upės sédinčius ir visus sušaudė. Žuvo septyni vyrai. Visą apylinkę sukrétė toks žiaurus susidorojimas. Pasibaigus miškų „šukavimui“, mes su téte prie namų pastatėme kryžių.

Tą vasarą rusai dar kartą bandė išvalyti mišką. Tačiau veltui. Partizanai tarsi ištirpdavo, o praéjus valymui vél iš paskos spriegindavo enkavedistus ir stribus, kurie pasirodydavo kaime rinkdami mokesčius ir duokles. Prieš antrajį miškų valymą rusai ir už Nemuno pastatė slapukus. Buvo sekmadienis. Mama ir seserys išėjo į bažnyčią, tété atsigulė svirne pailséti. Aš buvau troboje. Staiga pamačiau nuo Nemuno einantį rusų kareivį. Buvo jau prie pat kelio. Išbégės iš trobos, pasileidau miško link. Atsisukęs pamačiau, kad mane pastebéjo (buvau apsirengęs baltais marškiniais). Kai išnirau iš už kluono priedangos, rusas pradėjo šaudyti iš automato. Kažkodél baisu nebuvo. Galvoje buvo tik viena mintis: klius – neklius, klius – neklius. Nekliuvo. Spéjau įnerti į mišką. Tétė, išgirdęs šaudymą, išbėgo iš svirno. Kareivis prišokęs pradėjo rékti, kad iš namų išbėgo banditas. Liepė parodyti bunkerį, graso sudeginsiąs pastatus. Tévas vargas negalais atsprašė. Namo gržau tik pavakary.

NKVD generolas Bartašiūnas paskelbė amnestiją, rango nutraukti kovą, gržti iš miškų, atiduoti ginklus, žadėdamas nebausti ir netaikyti jokių represijų nei jiems, nei jų šeimoms, nei artimiesiems. Partizanų vadovybė priémė nutarimą, leidžiantį kiekvienam partizanui pačiam pasirinkti. Kartu émési priemonių, kad užsiregistravę partizanai tardomi ir kankinami negaléty išduoti.

Pirmieji registravosi pagyvenę vyrai, kurie slapstési nuo mobilizacijos ir nepriklasé partizanų organizacijai. Po to, atidavę ginklus partizanams ar paslėpę, registravosi ir daugelis jaunu vyrų. Aišku, kad užsiregistravę buvo tardomi, laikomi kaléjimuose. Daugelį paleisdavo. Bet ne visus.

Rugséjo pirmają aš vél gimnazijoje. Ne visi draugai susirinko. Ir niekas nenorėjo aiškinti, kur kas dingo. Ir aš nekalbėjau, kodél praeitais mokslo metais nelankiau mokyklos. Apsigyvenau vél Vilkininkuose pas Vaitulionius. Mokykloje buvo nemažai mokytojų, kurie 1944 metais baigé Merkinés gimnaziją. Tai Antanas Grigelis iš Lipliūnų, Siniauskas, Geležauskas, Svetulaitis, Jurgelis. O kaimuose viré neramus gyvenimas. Dieną po kaimus partizanų ieškodavo stribai, pamiskése ir prie nurodytų vietų ruošé pasalas enkavedistai. Naktimis kaimuose dar kraliavo partizanai: rinkdavo maistą ir žinias, susiremdavo su stribais.

Vieną dieną po pamokų miestelio aikštéje pamatérme keturis nukautus partizanus. Guléjo jie ant grindinio nuogai išrengti, o aplink sustoję stribai keiké ir spardé nuogus kūnus, stebéjo, ar kas nors atpažins nukautuosius. O gal artimieji verks. Tą dieną atpažinau nukautą pradžios mokyklos draugą Algimantą Šimaitį. Tai buvo naujas bauginimo metodas. Véliau po kiekvienos sékmingos opera-

cijos nukautuosius guldé miestelio aikštéje ir niekino. O véliau mété į šulinius, užkasdavo duobése.

Partizanų aktyvumas nemažéjo. Mūsų apylinkéje veikiantiems partizanams vadovavo Ažuolas (Bučionis iš Buteliznos). Jo būriui priklausé ir jo sūnus Jaunutis, kaimynai Vaikšnorai: Kazys – berods, Laimutis, Alfonsas – Uola ir dar vienas, kurio vardo neatsimenu, iš Diržų kaimo – trys broliai Treigiai (pravardžiuojami ratelnikais), jų kaimynas Jonas Navickas (Šernas), iš Mizarų Jurgis Ptakauskas (Liepa), iš Veršių Radziukynas (Nevéžis), iš Neliubonių A. Urbonas, iš Mizarų Subačius. Vardiju tik tuos, kurie dažniausiai užeidavo. Iš Lipliūnų nebuvo nė vieno, nors mūsų kaimą ir toliau laiké partizanų štabu. Tik véliau, apie 1948 metus, į mišką išėjo pabégęs iš arestinés Vytautas Vaikšoras. Ažuolas žuvo 1946 metais. Vadovavimą perémé Liepa, o jam žuvus – Šurmas (Kastantinas Treigys). 1945 metų lapkričio ménési, prieš Spalio šventes, partizanai puolé Leipalingį. Greitai pavyko užimti valsčių, sunaikinti dokumentus, iš kooperatyvo paémé reikalingų produktų, tačiau stribų buveinés paimti nepavyko. Jie užsibarikadavo mūriname name ir, vadovaujami partorgo Steponavičiaus, gynési. Nušové tik Žibūnų, kuris iš savo namo bégó į būstinę.

1945 metų gruodžio 15-ają partizanai puolé Merkinę. Puolimą planavo Vanagas – Merkio apygardos vadas. Talkininkavo Siaubas (Grušauskas iš Radyščiaus) ir Pūščios grupé, vadovaujama Ažuolo. Miestelis greitai buvo užimtas, iš valsčiaus paimta daug dokumentų, o pastatas sudegintas. Partizanas Lepeška, buvęs mokytojas, sukietęs gimnazijos mokinius, saké prakalbą. Turéjo nuostolių ir partizanai. Daug nemalonumų padaré garnizono kareiviai, užsibarikadavę bažnyčios bokštose ir bunkeryje prie tilto.

Dažnai partizanai iš pasalų užpuldavo priešus, važiuočius į užduotis arba gržtančius. Ypač aktyviai veiké tarp Leipalingio ir Merkinés veikës Siaubo bûrys.

1946 metų vasario 10 dieną vyko rinkimai į Aukščiausiąją tarybą. Kaimuose įrengtos rinkiminių apylinkių būstines ir atsiusti ginkluoti apsaugos būriai. Rinkimų būstinės buvo papuoštos raudonomis vélavomis, agitaciniais plakatais, kviečiančiais balsuoti už komunistų ir nepartinių bloko kandidatus. Partizanai ragino nebalsuoti. Dažnai gyventojai rasdavo iškabintus atsišaukimus, raginančius boikotuoti rinkimus. Dažnai lapeliai skelbè: „Kas balsuos – tas nealsuos!“ Rinkimų būstiné buvo Gerdašiuose, Prapiesčio namuose. Balsavimo ryta nuo bažnyčios kalno sukalelio kulkosvaidis. Prie būstinės krito šampalinė granata, bet nesprogo. Rinkimų komisija ir apsauga išsislapsté. Partizanai pagasdinę pasitrauké. Aišku, kad niekas nebalsavo. Tik žymiai véliau komisijos nariai, lydimi apsaugos, važinéjo po kaimus, nešiojo urnas ir siūlė balsuoti. Tačiau ir namuose niekas nebalsavo. Balsus į urnas sukišdavo patys komisijos nariai, kad bendras balsavusių procentas būtų 99,9. Taip padaré aktyvistai ir mūsų kaimę.

Vasario 12 dieną vežiau tėtę į Druskininkus. Pažystamas iš Švendubrės žadėjo nuvežti į Gardiną pas kažkokį karo gydytoją pasitikrinti sveikatai. Grįždamas sutikau rogių gurguolę. Stribai mane sustabdė ir pasuko arklį Leipalingio kryptimi. Rogėse sėdėjo Černiauskų šeima. Supratau – veža į Sibirą. Vežė Antaną Černiauską, žmoną Rožę, sūnų Juozą, marčią Jadvygą ir jų turbūt trijų mėnesių sūnelį Eugenijų. Į mano roges įsėdo pora stribų. Įvažiavus į mišką, prie Kartų kalnelio, stribai apsigalvojo, kad mano pastotė jiems nereikalinga. Su Černiauskų apsiverkėme, atsibuciavome, ir aš pasukau namo. Gyventojai suprato, kad sovietų valdžia juokauti nemégsta. Išvežimų banga nubangavo per visą Lietuvą.

Prasidėjo žiauresni laikai. Bolševikai suiminėjo įtarimus ryšiais su partizanais, sodino į kalėjimą, artimuosius vežė į Sibirą. Žmonės slapstėsi pas pažystamus ir pas vėsimus. Ačiū Dievui, kad mūsų šeimą apsaugojo nuo šių baisumų.

Mokykloje irgi įtampa. NKVD areštavo daug vyresniųjų klasių mokinį, kurių daugelis iki šiol negrįžo iš „plačiosi tėvynės“.

Mano užsiemimai atostogų metu niekada nesikeisda-vo. Žiemą buvo spragilas rankoje, kol viską iškuldavome. Antras darbas buvo malkavimas. Žiemą važiuodavome rogėmis į mišką, malkai tinkamus medžius pjaudavome, veždavome į namus. Čia laukdavo malkų pjovimas ir skaldymas. Vasarą užpildydavo lauko darbai: derliaus nuėmimas, dirvos ruošimas naujai sėjai. Išmokau dirbtį visus ūkio darbus, net ir stogus su tėte dengdavome šiaudais: varpomis aukštyn ir varpomis žemyn. Tai savotiškas menas. Ir 1946 metų vasara pralékė viesulu. Neapsižūrėjau, kaip atėjo rugsėjo pirmoji – paskutiniai mokslo metai gimnazijoje. O toliau? Toliau bus matyti. Mane traukė gydytojo specialybė. Deja... Viskas sugriuvo rugsėjo 28 dieną. Man pranešé, kad mirė tėtė...

Tėtė mirė staiga, ant vagos, ardamas bulves. Ir čia, aš manau, prisidėjo tarybų valdžia. Žemės ūkio mokesčius, duokles javais, bulvėmis, mésa, sviestu, kiaušiniais kuo toliau, tuo labiau didino. Gyventojai, kad būtų mažesnės duoklės, slėpė gyvulius. Mes laikėme dvi karves, bet užrašyta buvo tik viena. Vieną dieną valsčiaus aktyvas tikrino. Pasitaiké taip, kad pro mus éjo vakare, kai karves parginé namo. Aktyvistai, sutikrinę dokumentus, rado, kad mes duodame duoklę už vieną karvę, o laikome dvi. Įsaké per 24 valandas atiduoti visų metų sviesto duoklę už dvi karves, antraip konfiskuosią karvę. Tėtė ir mama labai išsigando, laktė po kaimynus, skolino sviestą, lašinius (galima buvo sviestą pakeisti lašiniais) ir duoklę atidavė. Be abejo, kad šita kontribucija, pastovios kratos ir grasinimai, baimė, kad neišvežtu į Sibirą, baimė dėl manęs, kad vieni nepaimtų į Sibirą, o kiti neišsivestų į mišką, pa-veiké tėtę, ir širdis neišlaiké...

Pokario gyvenimas atsiliepė daugelio sveikatai: Kasstantas Sadauskas mirė staiga, važiuodamas iš Macevičių

malūno, Adolfas Grigelis mirė garlaivyje plaukdamas iš Druskininkų į Lipliūnus, kaimynas Adolfas Dūdys staiga mirė prie slenksčio, eidamas iš kiemo į trobą. Visi jie buvo maždaug tėtės bendraamžiai.

Tėtei buvo tik 51 metai. Dar ilgai galėjo gyventi ir daug nuveikti. Dabar naruose neliko vyriškos rankos. Mano mokslas pakibo ant plauko. Ir vis dėlto mama suprato mokslo reikšmę. Iš paskutinių stengési, kad pabaigčiau gimnaziją. Gimnaziją baigiau gerai, tačiau ateities perspektyvą nemačiau. Buvau susitaikęs su mintimi, kad liksi ūkininkauti kaime. Draugai mane prikalbėjo pabandyti susieškoti mokytojo vietą netoli namų. Ačiū jiems. Tada trūko mokytojų. Ir štai aš nuo 1947 metų rugsėjo pirmosios – Guronų pradinės mokyklos vedėjas.

Prasidėjo naujas gyvenimo etapas. Guronų mokykla buvo Krivonių kaime pas Kastantą Lazicką. Viename name gale gyveno šeimininkai, o kitame buvo mokykla. Pastatas apleistas. Dirbau su keturiomis klasémis. Dirbtį buvo sunkoka. Valdžia spaudė, kad pradinėse mokyklose būtų pionierių organizacijos. Mokyklose turėjo kaboti Stalino portretai, kuriuos pakabindavo atvykę valsčiaus aktyvistai. Tačiau portretai kabodavo neilgai. Išvykus stribams ir aktyvui, vakare atėjė partizanai suplėšydavo Stalinių ir jo vietoje pakabindavo Vyti arba kryžių. Iki naujo stribų atvykimo. Šie, vėl sulaužę kryžių, pakabindavo Stalinių. Jiems išvykus, ir vėl vietoje Stalino atsirasdavo Vyti arba kryžius. Prieš pamokas visuomet kalbėdavome maldą. Apie stojimą į pionierius niekas negalvojo. Aiškindavomės, kad bijome miškinį, o valsčiaus partorgas vadino mus tokiais pačiais „banditais“, kaip ir tie miške.

O su miškiniais dažnai susitikdavau. Mokykla buvo už keturių kilometrų nuo namų. Vasarą važinėdavau dviračiu, o žiemą rogėmis. Kelias éjo per mišką, ir kelis kartus per savaitę susitikdavau su partizanais. Jie laukdavo manęs miške, netoli kelio. Pasiteiraudavo, kas naujo, ar ne girdéti rusų, ir nueidavo savais keliais, o aš savais. Būdavo, kad ir pamokų metu ateidavo į mokyklą. Jie man prie kaištų neturėjo ir niekada negrasino.

Į mokyklą ateidavo vaikai iš Krivonių, Guronų, Norėnų ir Sventijansko kaimų. Pusę dienos praleisdavau mokykloje. Po pietų laukdavo ūkio darbai ir sąsiuvinį taismas.

Parengé Vladas MOTIEJŪNAS

PEOPLE NARRATE

It is where the Nemunas is running

Antanas BŪDELIS

Antanas Būdelis (b. 1927) gives a description on Lipiūnai (Lazdijai distr.), the village of his childhood by presenting a broad panorama of the life in Lithuanian countryside throughout the years after the second occupation.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2001 Nr. 4 (79)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė,
tel. 61 31 61

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos
kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055
Vilnius

Habil. dr. Ingé LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvos
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos
muzikos akademija, Gedimino pr. 42,
2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didžiaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2001 09 03

Formatas 60×90/8

Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
<http://neris.mii.lt/heritage/lfcc/lfcc.html>
email: lfcc@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“
Moriūškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Kriaunų raganos nuošalėje. Svečiuose pas	
Kriaunų etnografijos muziejaus vedėjų	
Algimantą RAUGIENĘ Dangirutę GIEDRAITIENĘ	
ir Liudvikas GIEDRAITIS	1•

MOKSLO DARBAI

Gintaras BERESNEVIČIUS. Getų ir jotvingių	
religiinių įvaizdžių paralelės	11•
Liuda LIAUDANSKAITĖ. Oliavimai pavasario	
kalendorinių švenčių ir apeigų kontekste	15•
Algė JANKEVIČIENĖ. Platelių bažnyčia	23•
Irma ŠIDIŠKIENĖ. Lietuvių tautinių rūbų	
kūrimo prieštaros XX amžiuje	28•

LATVIJOS PUSLAPIAI. Arnolds KLOTIŅŠ,	
Valdis MUKTUPAVELS. Tradiciniai muzikos	
instrumentai ir jų funkcijų latvių liaudies	
dainose semantika	32•

SKAITYMAI. Marie-Luise von FRANZ.	
Blogis pasakose, ir kaip jį galima jveikti	44•
IN MEMORIAM. Elvyda LAZAUSKAITĖ.	
Neskaičiavusi darbo valandų	56•
Dalia BERNOTAITĖ-BELIAUSKIENĖ,	
Žydrė PETRAUSKAITĖ.	
Akvilė Mikėnaitė prisimenant	58•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS.

Juozas ŠORYS. Ar gyvybingos lietuviškosios	
tradicijos? Apžiūrai konkursui	
„Tradicija šiandien“ pasibaigus	62•

ŽMONĖS PASAKOJA.

Antanas BŪDELIS. Ten, kur Nemunas bangoja	71•
---	-----

<u>VIRŠELIUOSE:</u> Šv. Jonas Nepomukas.	
Rumšiškių buities muziejus, LBM 1787.	

Šv. Barbora.	
Rumšiškių buities muziejus.	

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos
